

Pohjantähden maa

Yrjö Varpio

*Pohjantähden
maa*

*Johdatusta
Suomen kirjallisuuteen ja kulttuuriin*

Copyright © 1999 Tampere University Press

KIRJAMYynti:
TAJU, Tampereen yliopiston julkaisujen myynti
PL 617, 33101 Tampere
Puhelin (03) 215 6055,
Fax (03) 215 7150
Sähköpostiosoite taju@uta.fi
<http://granum.uta.fi>

Kansi ja taitto Erja Helenius, graafikko

ISBN 951-44-4477-9

Vammalan Kirjapaino Oy
Vammala 1999

Sähköinen julkaisu
ISBN 951-44-5594-0

SISÄLLYS

<i>Lukijalle</i>	7
OSA I	
<i>Suomi ja suomalaiset</i>	11
Suomen nimi	11
”Outo Pohjolan kansa”	12
Suomalainen identiteetti	14
Suomalainen mentaliteetti	18
<i>Suomen kulttuuri ja maailmankulttuuri</i>	25
Ruotsi ja Saksa – henkiset emämaat	25
Kansainvälinen vai kansallinen?	27
Kansallinen hybrisi	31
Kohti anglosaksista kulttuuria	33
Kansainväliset ruotsinkieliset	35
OSA II	
<i>Kalevala ja sen asema suomalaisessa kulttuurissa</i>	41
Miten Kalevala syntyi?	41
Kalevalan jälkiä suomalaisessa arkipäivässä	46
Kalevala, musiikki ja kuvataide	47
Muunnelmia – Eino Leinin Tarina suuresta tammesta	49
Muunnelmia – Paavo Haavikon Kaksikymmentä ja yksi	51
<i>Suomalaisen proosan suuntia</i>	55
Suomalaisen proosan juuret	55
Realismi ja uusromantiikka	56
Yhteiskunnan köyhät	58
Maaseudun kuvauksen perinne	61
Mika Waltari	69
Veijo Meri ja muita modernisteja	70

<i>Suomen lyriikan modernismi</i>	72
”Kieli on ainoa kotimaani”	72
Paavo Haavikko	77
Eeva-Liisa Manner	77
Pentti Saarikoski	80
Kari Aronpuro	82
<i>Yhteiskunnallis-poliittinen nykykirjallisuus</i>	85
1960-luvun radikalismi	85
Vastauksia päivän haasteisiin	89
Anarkisti – Pentti Linkola	90
Satiirikko – Erno Paasilinna	93
Kulttuuriesseisti – Johannes Salminen	95
<i>1980- ja 1990-luvun uusi kirjallisuus</i>	98
Takaisin historiaan	98
”Uusi aalto”	99
Rajanylityksiä	102
Kirjallisen kentän muutoksia	104
Uusia kirjailijoita	107
<i>Kirjallisuus kansakuntaa muovaamassa</i>	109
Kirjailijan vanha ja uusi rooli	109
Kirjallisuus ja julkisuus	112
Suomalaiset kirjanlukijoina	114
LIITTEET	
<i>Suomen historia pähkinänkuoressa</i>	119
<i>Nimihakemisto</i>	122
<i>Lähdekirjallisuutta</i>	129

LUKIJALLE

Pohjantähti on ollut vanhastaan suomalaisten symbolinen suuntamerkki. Rannattomissa metsissä se on opastanut kulkemaan oikeaan suuntaan. Oman kirjallisen kulttuurin syntyessä se sai luterilaisen tulkinnan pohjoisena Beetlehemien tähtenä, joka opasti ihmisiä heidän hengellisellä tiellään. Kerta toisensa jälkeen suomalaiset kirjailijat ovat ottaneet Pohjantähden kansalliseksi symbolikseen. Tunnetuin viittaus siihen sisältyy Väinö Linnan romaanitrilogian nimeen.

Tämä kirja johdattelee suomalaisen kulttuurin ja suomalaisen ajattelun erityispiirteisiin, myös suhteessa läntisiin, itäisiin ja eteläisiin naapureihin. Keskeisen puheenvuoron saavat kirjailijat. Teos pohjautuu luentosarjoihin, joita olen pitänyt Kaarlen yliopistossa Prahassa samoin kuin 1990-luvun mittaan eräissä muissa Euroopan yliopistoissa. Sitä on täydennetty tiedoilla kirjallisuutemme nykytilanteesta.

Toivon, että teos voisi olla pieni opas matkalla pohjoisiin mielenmaisemiin, joissa matkustaja alkuun päästyään voi viihtyä pitempäänkin.

Yrjö Varpio

Osa I

SUOMI JA SUOMALAISET
SUOMEN KULTTUURI JA MAAILMANKULTTUURI

SUOMI JA SUOMALAISET

Suomen nimi

Suomen nimi mainitaan ensimmäisen kerran Ruotsin ja Venäjän välisen rauhansopimuksen asiakirjassa 1323: rajan eteläinen alkupiste ”Somewesi” on vesialue toisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliittoon liitettyllä alueella lähellä Viipurin kaupunkia. Oikeastaan sana ”Suomi” tarkoitti vielä 1300-luvulla aluetta Suomen nykyisessä lounaisosassa, Turun kaupungin ympärillä. Suomi oli ainoastaan yksi osa Ruotsin laajaa itäistä provinssia, jonka muita osia olivat Häme, Pohjanmaa, Savo ja Karjala. ”Suomi” on myös kieli, jota 94% Suomen väestöstä puhuu – sen lisäksi sitä puhutaan jonkin verran itärajan takaisessa Karjalassa, Inkerissä ja Ruotsissa. Merkittävää on, että kielen ja valtion nimitykset ovat identtiset. Se korostaa kielen merkitystä kansallisen identiteetin luojana.

Suomessa on joskus kiistelty siitä, pitäisikö urheilijoiden puseron selässä lukea ”Suomi” vai ”Finlandia”. Suomalaisten vierasperäistä nimeä ”fennit” käytti ensimmäisenä roomalainen historioitsija Tacitus teoksessaan *Germania* (98). Tacitus tarkoitti kuitenkin germaanien pohjoispuolella asuvia ihmisiä yleensä, ilmeisesti lähinnä lappalaisia – heiltä nimi siirtyi suomalaisille. Sanan etymologia, kuten Suomi-sanankin, on hämärän peitossa, ja mitä mielikuvituksellisimpia tarinoita on keksitty kumpaisen-

kin sanan alkuperästä. Erään vanhan ja varmasti väärän selityksen mukaan Finland johtuisi ruotsin kielen sanasta ”fiendeland”, vihollisten maa, ja viittaisi muukalaisten käsityksiin suomalaisista sotaisina, vaarallisina vihollisina.

”*Outo Pohjolan kansa*”

Suomalaisilla itsellään on syvälle tunteisiin juurtunut mielikuva siitä, mitä suomalaisuus on. Tämä käsitys on saanut ilmaisunsa kirjoituksissa, kuvissa ja arkisessa kielenkäytössä. Sodanjälkeisen kauden merkittävä runoilija Lauri Viita (1916–1965) korosti että sekä suomalainen kulttuuri että Suomen valtio ovat kirjoittavien ihmisten työn tulosta:

12

Älkää kysykö, mitä kieltä me nyt puhuisimme
ellei suomea olisi kirjoitettu.

Älkää kysykö, minkä maan kansalaisia me nyt olisimme,
ellei Suomea olisi kirjoitettu.

Suomalaisten erilaisuus siinä muodossa kuin sen nyt ymmärrämme saa ilmaisun yllättävän myöhään, vasta 1800-luvulla. Suomalaisten määrittelyn vaikeudesta varhaisempina vuosisatoina kertoo esimerkiksi vanhin historiallinen ja matkakirjallisuus. Suomalaisia on kautta historian pidetty eristäytyvinä ihmisinä, jotka elävät kaukana pohjoisessa ja viettävät sekä maantieteellisesti että kielellisesti eristettyä elämää. Tacitus oli *Germaniassaan* yhdellä lauseella luonnehtinut myös kaukana maailman pohjoisella reunalla elävää ”fennien” kansaa: fennit ovat ”rauhassa jumalilta ja rauhassa ihmisiltä saavuttaneet sen vaikeimman päämäärän, ettei heidän tarvitse edes mitään toivoa”.

Kuten tässä, kautta keskiajan suomalaiset ja lappalaiset sekoitetaan toisiinsa, ja muutenkin kuva on hyvin myyttinen. Historioit-

sija Adam Bremeniläinen kuvaili aivan vuosituhantemme alussa Ruotsin itäpuoleista aluetta seuraavasti:

Idässä Suedia ulottuu Ripheisiin vuoriin, missä äärettömät erämaat, syvä lumi ja kaikenlaiset kummitukset estävät eteenpäin pääsemästä. Siellä asuvat Amatsonit, siellä Koiranpäät, siellä Kykloopit, joilla on vain yksi silmä otsassa. Siellä ovat ne, joita Solinus kutsuu Hihnajalkaisiksi (Himantopodit), jotka hyppäävät yhdellä jalalla, ja ne, jotka ravintonaan käyttävät ihmislihaa ja joita sen tähden syystä vältetään, enkä samasta syystä välitä heistä sen enempää puhuakaan.

Maailmalla säilyi kuva villistä, myyttisestä, alkukantaisesti elävästä kansasta, ja se on elänyt ulkomailla sitkeästi vielä sen jälkeenkin, kun suomalaiset itse 1800-luvulla suorittivat omakuvansa täysremontin.

Tulemme jo siihen, mikä on tärkeintä: luovaan kirjalliseen työhön ja sen tuloksiin. Tätä vastaan hyökkäävät eri tavoin meidän kunniamme viholliset, jotka tavan takaa väheksyvät saavutuksiamme – olipa sitten kyse historiamme alkuvaiheista tai myöhemmästä kehityksestä. Tässä esiintyy panettelijanamme taas Bodin, joka taistelussaan meitä vastaan käyttää joka käänteessä aseenaan enemmän omaa tyhjänpäiväistä arvovaltaansa kuin logiikkaa. Hän väittää muun muassa, että skyytit, jolla nimellä hän tarkoittaa kaikkia pohjoismaalaisia, ovat jotakuinkin aina inhonneet kirjallisuutta, etelämaalaiset taas aseita.

Hänen lisäargumenttinaan on se, että skyytit pystyvät älyllisesti vähäisiin, mutta fyysisesti melkoisiin saavutuksiin. Mutta sekä tässä että muualla hän ajautuu ristiriitaan järjen kanssa. Minä tutkin asiaa vain siltä osin, kuin se koskee meitä. Bodin sanoo pohjoismaalaisten olevan pehmeälihaisia ja tekee siten järjettömästi premissiensä vastaisen päätelmän.

Sen joka haluaa lähteä järkeville linjoille tässä kysymyksessä, tulee johdonmukaisesti pitää kiinni siitä, että luonnostaan

pehmeä, kostea ja lämmin liha osoittaa hyvää älyä. Tämä on jo jossakin määrin näytetty toteen. Edelleen: sellaisiahan pohjoismaalaiset ovat, todella luonnostaan pehmeälihaisia.

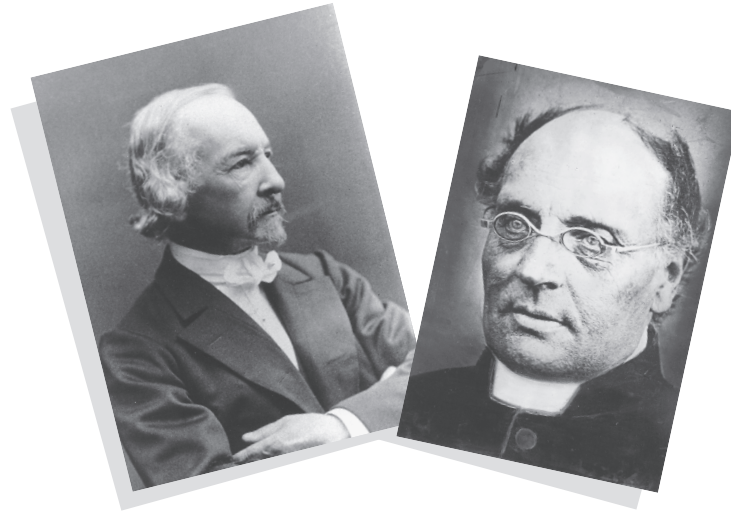
Daniel Juslenius, *Vindiciae Fennorum* (Suomalaisten puolustus), 1703. Katkelma Jusleniuksen Turun yliopistossa laatimasta väitöskirjasta, jossa hän torjui ulkomaalaisten kielteisiä käsityksiä Suomesta. Jean Bodin oli 1500-luvulla elänyt historioitsija.

Suomalainen identiteetti

Ruotsin ja Venäjän välisen sodan jälkeen Suomi liitettiin 1809 omana suuriruhtinaskuntanaan Venäjään. Pian alkoi ennen näkemättömän taloudellisen, sivistyksellisen ja valtiollisenkin kehityksen kausi. Kansallisuusaatteen voittaessa alaa oli puettava sanoiksi selkeä ja arvopitoinen kokonaisuus ”Suomen kansa” ja ”suomalaisuus”, joiden varaan voitiin sitten rakentaa yhteiskunnan muita tavoitteita. Kirjailijoiden panos oli tässä keskeinen. Suomalaiset kunnioittavat edelleen 1800-luvun merkittäviä kirjailijoitaan, joiden teoksissa luotiin vailla historiaa olleelle kansalle oma identiteetti. Johan Ludvig Runeberg (1804–1877) on edelleen Suomen ”kansallisrunoilija”, Zachris Topelius (1818–1898) Suomen lasten ”satusetä”, ja kansakunnan ideologisiin perustajiin kuuluvat myös *Kalevalan* kokoaja Elias Lönnrot (1802–1884) ja filosofi Johan Vilhelm Snellman (1806–1881).

Mutta kirjailijoiden teokset vaativat tunnetuksi tekemistä ja selittämistä, ja siksi sivistyneistölle ja kouluihin tarkoitetut kirjallisuushistoriat saivat tärkeän tehtävän. Vähintäänkin yhtä tärkeä rooli lankesi koulujen lukukirjoille: lukukirjat mahdollistivat suomalaisuus-ajatuksen varsinaisen siirron osaksi kansan – ja kansalaisten – arkiajattelua. Tärkein teos tässä suhteessa oli Topeliuksen *Boken om Vårt Land* (1875, suom. *Maamme Kirja* 1876).

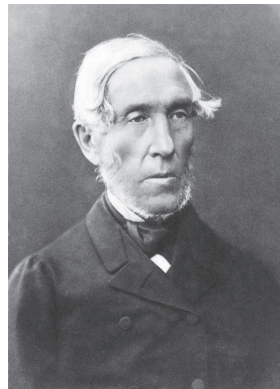
Suomen kansallinen kulttuuri ja kirjallisuus syntyivät 1800-luvun alkupuolella ruotsinkielisten kirjailijoiden varaan.

15

Zachris Topelius oli lehtimies ja historian professori, jonka historiallinen epiikka loi suomalaiselle kansakunnalle sen kaipaaman oman menneisyyden.

Johan Ludvig Runeberg oli kreikan ja latinan kielen lehtori, joka runoteoksissaan rakensi merkittävästi suomalaista identiteettiä.

Filosofi Johan Vilhelm Snellman oli hegeliläisen filosofian merkittäviä kehittäjiä Euroopassa, lehtimies ja poliitikko, joka lukuisissa kirjoituksissaan rakensi suomalaisen kansakunnan kulttuurisia, taloudellisia ja poliittisia perustuksia. Ruotsinkieliselle Snellmanille kuuluu keskeinen ansio siitä, että suomen kieli nopeasti 1800-luvun puolivälin jälkeen kohosi hallinnon ja sivistyksen kieleksi maassa.

Lukukirjoissa suomalaisiin alettiin liittää toistuvia vakio-ominaisuuksia: jumalanpelko, uutteruus ja kestävyys, karaistuneisuus ja voimakkuus, kärsivällisyys ja elinvoimaisuus, rauhallisuus, urhoollisuus ja sotakuntoisuus, sitkeys ja itsepintaisuus, vapaudenrakkaus ja tiedonhalu.

Meidän maamme ja maailma

Sillä Jumala on luonut maat niin kummallisen moninaisiksi, ettei toinen maa ole toisen kaltainen. Muutamat maat ovat hyvin lämpimiä, toiset hyvin kylmiä, toisissa taas on lauhkea ilmasto. Vuoret, maanlaatu, kasvit ja eläimet ovat eri maissa sangen erilaisia. Lähes kaksituhatta miljoonaa ihmistä asuu maan pinnalla, eikä näissä ole kahta aivan toisensa näköistä. Mitä toinen maa on vailla, sitä toinen tuottaa. Mitä toinen ihminen ei saa aikaan, sen saa toinen, ja monet yhdessä saavat aikaan enemmän kuin kukaan erikseen. Näin ovat kaikki toisilleen hyödyksi ja täyttävät toistensa puutteet. Jumalan säätämä viisas järjestys on, että maat ja kansat tarvitsevat toisiaan. Sillä jos jokaisella olisi itsellään kylliksi, niin ei kukaan etsisi toisia, vaan eläisi ja tekisi työtä ainoastaan itseänsä varten. Mutta nyt ihmisten on pakko oppia tuntemaan ja auttamaan toisiansa, jotta kaikki toisiansa veljinä rakastaisivat.

— — —

Muun maailman rinnalla meidän maamme on köyhä ja kaukainen. Meillä ei suinkaan ole mitään syytä ylpeillä. Meidän tulee olla nöyriä, ahkeria, säästäväisiä ja oppivaisia, jottei tulisi pakko turvautua muiden armoihin. Mutta se ei meitä estä rakastamasta maatumme enemmän kuin mitään muuta maailmassa. Se on kuitenkin meidän oma maamme ja oma kotimme. Ei mikään maa ole niin mieleemme mukaiseksi luotu kuin tämä, johon olemme lapsuudesta saakka tottuneet. Jos ken meistä matkustaa vieraaseen maahan ja siellä saavuttaa onnea, rikkautta ja kaikkea hyvää, ei hän kuitenkaan siellä kauan viihdy. Jonkin ajan kuluttua hän taas alkaa ikävöidä tähän köyhään maahan, ja hän käsittää, että täällä on paljon

hyvää, jota ei ole muissa maissa. Älköön siis kukaan kevytmielisesti tai tyytymättömyydestä muuttako vieraaseen maahan. Saavuttakoon siellä mitä hyvänsä, yhden hän kuitenkin on kadottanut, jota hän ei koskaan saa korvatuksi: oman isänmaansa.

Zachris Topelius, *Maamme Kirja*, 1875

Nyt yli sata vuotta myöhemmin voi kysyä, minkä takia Topelius – ja laajemminkin suomalainen sivistyneistö ja suomalainen koululaitos – rakensi 1800-luvun loppupuoliskon aikana tällaista suomalaisuus-kuvaa? Näyttää siltä kuin tällaisten määrittelyjen käytännön tavoite olisi ollut nostaa suomalaiset vauraampien ulkomaiden tasolle. Suomessa oli alullaan voimakas taloudellinen kehitys, ja *Maamme Kirja* on mahdollista liittää taloudellisen nousukauden ilmiöihin. Kansallista symbolikieltä kehitettiin ikään kuin rinnan maan taloudellisen kehittämisen kanssa: nopeasti voimistuvan ja kansallisesti tärkeän maatalouden käsitteet konkretisoivat uutta outoa abstraktiota ”suomalaisuus”, ja vastavuoroisesti uusi ideologia ”suomalaisuus” antoi keskeiselle taloudellisen elämän sektorille omaa pyhitystään.

Suomalaisten suomalaisuus-käsitysten synty voitaisiin nähdä myös osana eurooppalaisten yhteiskuntien kehitykseen olennaisesti kuuluvaa keskustan ja periferian dialogia. Topeliuksen nimeämät suomalaisuuden piirteet eivät nimittäin itse asiassa olleet kokonaan uusia, vaan niitä oli ollut pitkään lähinnä kielteisesti värittyinä sekä ruotsalaisessa (työteliäisyys, maatalousvaltaisuus, vahva ruumiinrakenne, vaaleatukkaisuus, pienikokoisuus, alhainen sivistystaso) että venäläisessä (alhainen sivistystaso, moukkamaisuus, hitaus) käytössä. Periferinen Suomi tarttui nyt keskustojen periferia-määritelmiin, mutta antoi niille uudenlaisen, positiivisen arvoisällön.

Vasta itsenäinen Suomi on jossakin määrin pyrkinyt luopumaan tästä agraarisesta identiteetistään. Kun on tutkittu Suo-

men valtion ulkomaille suuntaamia tiedotuselokuvia 1920-luvulta 1990-luvulle, on todettu niissä jatkuvasti toistuneen kuvan vauraasta, nykyaikaisesta ja tehokkaasta yhteiskunnasta – kuvan jonka voisi tarjota melkein mikä tahansa eurooppalainen valtio vain lipun väriä vaihtamalla. Sen sijaan viittaukset maalaisuuteen ja omiin etnologisiin erikoisuuksiin ovat jääneet vähäisiksi. Kirjallisuus ja ylimalkaan taide on pystynyt antamaan suomalaisuudesta aidomman kuvan. Mutta kun joku suomalainen kirjailija – vaikkapa Frans Emil Sillanpää (1888–1964), Väinö Linna (1920–1992) tai Hannu Salama (s. 1936) – tai elokuvantekijä – vaikkapa Aki Kaurismäki (s. 1957) – on kohonnut kansainväliseen maineeseen, ei ole puuttunut niitäkään ääniä, jotka ovat pitäneet heidän teoksiaan oman pesän likaamisena. Suomalaiseen perinteeseen on modernisoituvan Euroopan paineissa suh- tauduttu häpeillen ja torjuen.

Suomalainen mentaliteetti

Suomalaisille itselleen suomalaisuus on hyvin positiivinen asia. 1800-luvulla kiteytyi kansalliseksi iskulauseeksi historioitsija Adolf Ivar Arwidssonin (1791–1858, emigranttina Ruotsissa vuodesta 1823) suuhun pantu lause: ”Ruotsalaisia emme enää ole, venäläisiksi emme halua tulla, olkaamme siis suomalaisia.”

Johan Ludvig Runebergin alun perin ruotsiksi kirjoittamassa Suomen kansallislaulussa ”Vårt land” (”Maamme”) vuodelta 1848 suomalaisuutta luonnehditaan seuraavasti:

Vårt land, vårt land, vårt fosterland,
Ljud högt, o dyra ord!
Ej lyfts en höjd mot himlens rand,
Ej sänks en dal, ej sköljs en strand,
Mer älskad än vår bygd i nord,
Än våra fäders jord.

Vårt land är fattigt, skall så bli
För den, som guld begär,
En främling far oss stolt förbi;
Men detta landet älska vi,
För oss med moar, fjäll och skär
Ett guldland dock det är.

Oi maamme, Suomi, synnyinmaa,
soi sana kultainen!
Ei laaksoa, ei kukkulaa,
ei vettä rantaa, rakkaampaa,
kuin kotimaa tää pohjoinen,
maa kallis isien.

On Suomi köyhä, siksi jää,
jos kultaa kaivannet.
Sen vieras kyllä hylkää,
mut meille kallein maa on tää;
sen salot, saaret, manteret
ne meist on kultaiset.

Lainauksessa on pari suomalaiselle identiteetille hyvin luonteenomaista piirrettä. Luontoon ja maisemaan kiinnittynyt patriotismi on yleistä varsinkin vanhemmassa kirjallisuudessa. Onkin ymmärrettävää, miksi siitä tuli suomalaisuuden tärkeä aspekti nimenomaan 1800-luvun alkupuolella. Suomi haki itselleen identiteettiä, mutta koska tsaari Nikolai I:n hallituskaudella oli mahdotonta korostaa voimakkaasti valtiollista ja poliittista erillisyyttä, luonto-identiteetin korostaminen oli hyvä vaihtoehto. Ajattelu juurtui niin syvään, että monien mielestä läheinen suhde luontoon ja sisäistetty luonnontunne ovat suomalaisen kirjallisuuden pysyvä perusominaisuus ja kyseessä olisi itse asiassa suomalaisen luonteen pysyvä perusominaisuus. Viljo Tarkiainen kirjoitti klasisisessa *Suomalaisen kirjallisuuden historiassaan* (1934):

Korven kohina ulottuu Suomessa vielä uudenaikaisen kaupungin liepeille; ja moni meidän päiviemme runoilijoista on ollut korven yksinäisyyden ja salaperäisyyden, sen ikivanhan taian ja mystiikan lumoissa. Hän on tavannut sielustaan esivanhempien jättämänä verenperintönä kalevalais-kanteletta-relaista surumielisyyttä, selittämätöntä taipumusta eristäytymiseen tai sitten luonnon salaisten voimien aavistelua.

Suomen nykykirjallisuudessaakin on merkittäviä luonnonkuvaajia kuten esimerkiksi lyyrikot Risto Rasa (s. 1954) tai Sirkka Turkka (s. 1939). Silti Suomen kirjallisuuden vahvassa luonnonläheisyydessä on jäänteitä 1800-luvun epäpoliittisesta valinnasta ja myös suomalaisen yhteiskunnan agraarisesta kaudesta, ja on odotettavissa, että tämä vahva luontokeskeisyys jää sivuun, mitä enemmän yhteiskunta modernisoituu.

Toinen tyypillinen suomalainen piirre, joka ilmenee jo kansallislaulussa, on köyhyyden ja sitkeyden ihailu. Tämä ihailu on sitäkin ihmeellisempää, kun tilastojen mukaan

Suomi on kansantulon määrässä henkeä kohden tällä hetkellä maailman johtavia maita. Mutta kirjallisuudessa köyhyyden ja sitkeyden kuvaus on ollut yleistä – tyypillisiä suomalaisia sankaritarinoita myös kirjallisuudessa ovat olleet tarinat, joissa köyhä tyttö tai poika nousee yhteiskunnassa oman työnsä ja tarmonsä avulla. Esimerkiksi nyky-Suomen luetuin kirjailija Kalle Päätalo (s. 1919) kuvaa yli 20-osaisessa omaelämäkerrallisessa romaani-sarjassaan sitkeyden ja uurastuksen hedelmiä ja siunauksellisuutta.

Sirkka Turkka

Myös suomalainen yhteiskunta näyttää tarjoavan tällaisia Tuhki-
mo-tarinoita: presidentti Urho Kekkonen (1900–1986) oli sa-
vupirtin poika, hänen seuraajansa Mauno Koivisto (s. 1920) oli
satamatyömies Turun satamasta.

Suomalainen

Suomalainen on sellainen joka vastaa kun ei kysytä,
kysyy kun ei vastata, ei vastaa kun kysytään,
sellainen joka eksyy tieltä, huutaa rannalla,
ja vastarannalla huutaa toinen samanlainen,
metsä raikuu, kaikuu, hongat humajavat.
Tuolta tulee suomalainen ja ähkyy, on tässä ja ähkyy,
tuonne menee ja ähkyy, on kuin löylyssä ja ähkyy,
kun toinen heittää kiukaalle vettä.
Sellaisella suomalaisella on aina kaveri,
koskaan se ei ole yksin ja se kaveri on suomalainen.
Eikä suomalaista erota suomalaisesta mikään,
ei mikään paitsi kuolema ja poliisi.

Jorma Etto, *Ajastaikaa*, 1964

21

Myös itsepäisyys on tyypillisiä suomalaisia luonteenpiirteitä.
Suomalaiset ovat suhteellisen eristyviä, heidän on ollut tavallista
vaikeampi solmia kansainvälisiä kontakteja. Paavo Haavikko
kuvaa tätä ominaisuutta runokokoelmassaan *Puut, kaikki hei-
dän vihreytensä* (1966), jossa hän ironisesti lainaa englantilaista
Suomi-eksperttiä mr. Uptonia:

Himmler: ”Mitä tuo täivaltio, Suomi, oikein kuvittelee...
minä päivänä tahansa Führer voi vääntää niskat nurin suo-
malaisilta...”

Stalin: ”... ne ovat harvinaisen hidasälyistä kansaa. Järkeä on
lyötävä moukarilla heidän päähänsä.”

Mr. Upton: ”... ovat syvästi itsekkeskeisiä... pyrkivät elämään

omassa maailmassaan, jonka keskipiste on Suomi. Heillä on myös voimakas ihanteellis-romanttinen piirre luonteessaan. He todellakin pitävät kuolemaa häpeää parempana, mieluummin taistelevat sortumisen uhan allakin kuin alistuvat elämään orjuudessa.”

Minä: ”Mistä tämä yksimielisyys niin monen kauaskatseisen miehen.”

Suomalaiset ovat vakaata kansaa, joka ei innostu nopeasti uusista asioista. Esimerkiksi puolueiden voimasuhteet parlamenttissa muuttuvat suhteellisen hitaasti, kerran tehdyt päätökset pidetään pitkään. Tämä liittyy myös suomalaisten oikeudenmukaisuuskäsityksiin – suomalaisille staattinen ”laki” on tärkeämpi kuin dynaaminen ”oikeus”. Esimerkiksi 1800-luvulla ja vuosisadan vaihteessa, kun muualla käytiin vierasta hallintovaltaa vastaan ”vapaustaistelua”, Suomessa käytiin ”oikeustaistelua”. Tällainen asenne selittyy Suomen silloisesta asemasta materiaalisesti ylivoimaisen Venäjän osana, ja sitä havainnollistaa Runebergin ”Maaherra”-runossa Wibeliuksen repliikki venäläisille sotilaille, jotka venäläisen valloitus sodan jälkeen 1809 vaativat maaherraa tunnustamaan Venäjän lain päteväksi läänissä:

”Ni segrat, makten tillhör er i dag,
Jag är beredd, gör med mig vad ni vill!
Men lag skall överleva mig, som jag
Långt efter den bliv till.”

”Te voiton saitte. Teill’ on valta nyt,
siis minun tehkää, miten miellyttää!
Mut laki, ennen mua syntynyt,
myös jälkeheni jää.”

Suomalaiseen vakauteen liittyy se, että suomalaiset pitävät huumorista ja vitseistä, mutta vierastavat ironiaa. Heidän mielestään asiat on sanottava suoraan. Suomalaisessa kirjallisuudessa

realismi on ollut hallitseva suunta, satiirin perinne sen sijaan on heikko. Suomalaiset eivät tunne oikeastaan lainkaan esimerkiksi sellaista Itä-Euroopassa suosittua satiirikkoaan kuin Martti Larni (s. 1909).

Suomalainen mentaliteetti on syntynyt itäisen ja läntisen kulttuurin välimaastossa. Suomalainen semiootikko Henri Broms on pohtinut suomalais-ta mentaliteettia suhteuttamalla sen 'läntiseen' ja 'itäiseen' ajatteluun: onko suomalainen ihminen ajattelussaan läntinen

vai itäinen? Hänen mukaansa lännessä ajatellaan protestanttisen etiikan mukaisesti, rationaalisesti. Protestantit etsivät aikanaan puhdasta Jumala-kuvaa ja saivat aikaan rationaalisen, sekularisoituneen yhteiskunnan, jossa keskeisiä olivat työ ja edistys ja josta kaikki salaperäinen ja mystinen oli suljettu pois. Tässä yhteiskunnassa Jumala on kuollut. Idässä, Venäjällä, ei sen sijaan omaksuttu länsimaiden sisäisesti köyhää rationalismia, ja suomalaisille itäinen ajattelu on ollut tuttua Karjalan välityksellä. Esimerkiksi 1800- ja 1900-luvun taitteen taiteilijaliikkeessä 'karelianismissa' suomalaiset taiteilijat ja tutkijat etsivät ja löysivät Venäjän Karjalasta "pyhiä" talonpoikaisia ihmisiä ja "uuden" ihmisen prototyyppiä, "messiasta".

Aika ajoin suomalaiset ovat kääntyneet voimakkaasti tämän itäisen ihmisen suuntaan ja saavuttaneet samalla merkittäviä taiteellisia voittoja. Ensimmäinen itäinen vaihe oli mainittu taiteen "karelianismin" kausi (1890–1900). Sitä seurasi 1910-luvulla kaakkois-Suomen ruotsinkielisten kirjailijoiden itäinen kiinnos-

Martti Larni

tus: eurooppalaisen modernismin uranuurtajiin kuuluneen Edith Södergranin (1892–1923) runoudessa esiintyy modernissa muodossa suomalais-venäläinen bysanttilainen malli.

Suomalaissuku

Suomalaiset eivät ole kenenkään sukua
suomalaiset syntyvät järvistä ja kivistä
he astuvat esiin lähteistä ja puroista
kivet maassa ovat heidän luittensa sukua
he viettävät kuutamohäitä järвинаistensa kanssa
kaislapalmikkoisten sulkahiuksisten naisten kanssa

— — —

Maaailmassa ei ole kansaa, joka olisi heidän sukulaisensa,
he ovat astuneet järvivaimojensa kohdusta
kuin raakunkuoresta,
metsiensä miljoonista neulasista ovat he syntyneet.
Kävyn suomusta voi lukea heidän sukunsa.
Suomalaiset eivät ole kenenkään sukua.

Helvi Hämäläinen, *Punainen surupuku*, 1958

Nykyisin suomalaisten elämästä on sen sijaan pitkälle syrjäytynyt itäinen, mystis-symbolinen ulottuvuus, ainakin tietoisesti suomalaiset orientoituvat vahvasti länteen. Läntisen elämäntavan symboleita ovat amerikkalaiset televisio-ohjelmat, englannin kielen yliverlainen asema ennen muita vieraita kieliä sekä kaikkialla näkyvät kännykät. Silti itäinen mentaliteetti lyö tiedostamattomana itsensä lävitse monissa arkisen elämän yksityiskohdissa, vaikkapa pakanallista loveenlankeamista muistuttavassa suomalaisessa juomakulttuurissa.

SUOMEN KULTTUURI JA MAAILMANKULTTUURI

Suomen kirjallisuudella on historian aikana ollut kolme tärkeää ilmansuuntaa: länsi, etelä ja itä. Pohjoisella on ollut symbolista merkitystä vain joissakin historian nationalistisissa vaiheissa, kun suomalainen kirjailija on sulkeutunut itseensä, kuvitellut olevansa väkevä ”Jäämeren poika” tai kuunnellut ”Pohjatuulen torvea”, kuten kansallisesti merkittävän aseman ennen toista maailmansotaa saanut runoilija Veikko Antero Koskenniemi (1885–1962) luonnehti.

25

Tärkein kulttuurinen suunnanmuutos Suomen itsenäisyyden aikana vuodesta 1917 lähtien on ollut irtoaminen saksalaisvaikutuksesta ja lähentyminen anglosaksiseen kulttuuriin. Kärjistäen sanottuna Suomessa on siirrytty Goethesta ja Karl Maysta Hemingwayhin, James Bondiin ja Aku Ankkaan. Itsenäisyyden ajan kehityksen voi kuitenkin nähdä myös toisessa valossa. 1920- ja 1930-luku merkitsivät jonkinasteista irrottautumista kansainvälisistä kulttuurisuhteista ylimalkaan, sodanjälkeinen aika on ollut näiden yhteyksien uutta rakentamista.

Ruotsi ja Saksa – henkiset emämaat

Suomen kirjallisen kulttuurin perusta luotiin Suomen ollessa Ruotsin itäinen provinssi, ja kun Ruotsin vallan lopulla koko Suomen sivistyneistö oli ruotsalaistunut, oli luonnollista, että

kehitys jatkui läntisen orientaation pohjalta myös autonomian aikana. Ruotsalaisia romantikkokirjailijoita (Geijer, Almqvist, Tegnér) luettiin Suomessa ahkerasti 1800-luvun alussa ja sanomalehdissä esiteltiin heidän teoksiaan. Oman suomalaisen kirjallisuuspolitiikan luoja Johan Vilhelm Snellman oli asunut pitkään Ruotsissa, ja Ruotsin-ajalla oli suuri merkitys hänen kehitykselleen. Myös koko suomalaisuusliike, ”fennomania”, sai tärkeimmät virikkeensä Ruotsin romantiikasta, vaikka se myöhemmin kääntyiikin ruotsalaisuutta vastaan. Ruotsin kautta luotiin kirjallisia yhteyksiä myös Keski-Eurooppaan, varsinkin Saksaan.

Myös Suomen ainoan yliopiston suhteet Ruotsiin säilyivät tiiviinä. Yliopisto oli toiminut provinssin pääkaupungissa Turussa vuodesta 1640, ja vuodesta 1828 se jatkoi toimintaansa uudessa pääkaupungissa Helsingissä ”Keisarillisena Aleksanterin yliopistona”. Yliopiston siirtoon oli kolme syytä: Turku oli tuhoutunut pahoin tulipalossa 1827 ja myös yliopisto oli kärsinyt vahinkoja; Helsingistä oli tullut 1812 Suomen pääkaupunki; ja siirtämällä yliopisto Helsinkiin ajateltiin voitavan eristää Suomen kulttuurielämää Ruotsista ja lähentää sitä Venäjään. Siirrosta huolimatta tieteelliset yhteydet länteen säilyivät elinvoimaisina.

Ruotsin kirjallisuuden ohella saksalainen kirjallisuus sai Suomessa vahvan aseman. Saksan yliopistot olivat olleet merkittävä opinahjo suomalaisille oppineille jo keskiajan lopulta lähtien, ja 1600-luvun lopulla Ruotsin valtakunnassa oli yksi saksalainen yliopistokin, nimittäin Greifswald. 1700-luvun lopulla Suomen ja Saksan tieteelliset yhteydet lisääntyivät voimakkaasti: esimerkiksi Göttingenissä seurattiin tarkasti suomalaisen luonnontieteen saavutuksia. Suomen liittäminen Venäjään ei katkaissut Suomen siteitä Saksaan, vaan Ruotsin kautta tapahtuneen vaihdon lisäksi avautui nyt Pietarin tiedeakatemia kautta uusi kanava saksalaisen tieteen yhteyteen. Viipuri oli Helsingin ja Pietarin puolivälissä: 1800-luvun alkupuolella Viipurin kaduilla kuuli saksaa enem-

män kuin mitään muuta vierasta kieltä. Vielä 1930-luvulla Viipuri oli Suomen kansainvälinen kaupunki.

Erityisesti Goethesta ja Schilleristä tuli 1820-luvulta lähtien suomalaisen sivistyneistön yhteistä henkistä omaisuutta. Varsinkin Schiller tuli lähelle silloista suomalaista mentaliteettia, mikä johtui ajan kulttuuripoliittisesta tilanteesta. Suomessa etsittiin kansallista identiteettiä ja Schillerin vapaus-problematiikka oli Suomen älymystölle läheinen, Schiller pystyi antamaan idoleja heräävälle suomalaiselle kansallistunnolle.

Saksan kielellä on ollut oppikouluissa keskeinen asema aina toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan saakka. Sen jälkeen englantia on vallannut saksan kielen paikan, niin että nykyisin yliopistoihin tulevista nuorista yli 95% puhuu ensimmäisenä vieraana kielenään englantia ja saksaa vain pari prosenttia, ranskaa tai venäjää osaavat vielä harvemmat.

Ranskalainen kulttuuri oli ollut varsinkin 1700-luvulta lähtien kiinteä osa suomalaisen oppineiston ja yläluokan yleissivistystä. Esimerkiksi suomalaisissa herraskartanoissa oli paljon ranskan-kielistä kirjallisuutta. Ranskan kieli säilytti asemansa sivistyneistön keskuudessa koko 1800-luvun ajan melko hyvin, mutta nykyisin ranskan kielen taito on suhteellisen vähäistä, ja Suomessa on niukasti ranskalaisen kulttuurin asiantuntijoita. Euroopan Unioniin liittymisen myötä kiinnostus ranskan kieleen on kuitenkin jälleen kasvamassa.

Kansainvälinen vai kansallinen?

Kun kansallinen liike kasvoi ja voimistui 1800-luvun alkupuolella, alkoi keskustelu siitä, kuinka paljon Suomessa ylimalkaan tarvittiin ulkomaisia virikkeitä ja ulkomaista kulttuuria. Jyrkimät fennomaanit kääntyivät varsinkin Ruotsia ja ruotsalaisuutta vastaan.

Johan Vilhelm Snellman esitti hyvin kategorisesti, että Suomeen oli luotava oma suomenkielinen kulttuuri, ja se voitiin luoda vain syrjäyttämällä vallitseva ruotsinkielinen kulttuuri. Esimerkiksi keskusteltaessa käännöskirjallisuuden hyödyllisyydestä ruotsalaisuuden kritiikki sai kärjekkäitä muotoja. Kirjailija ja lehtimies Pietari Hannikainen (1813–1899), joka kannatti Snellmanin ajatuksia, kirjoitti 1840-luvulla toimittamassaan ensimmäisessä suomenkielisessä aikakauslehdessä Kanavassa:

Jos meillä olisi koko Ruotsin kirjallisuus kielellemme käännetty, mitä etemmäksi sillä olisimme tulleet? Ei paljon etemmäksi kuin sen lukemisella kuudessa ja seitsemässä sadassa vuodessa. Kansasta itsestään syntynyt kirjallisuus sen sijaan puhuu kaikki sen tarpeet, sen halut, sen toivot ja sen kaipaukset. Ja sellaista kirjallisuutta meidän on parastaan uurastettava, ja sellainen kirjallisuus vasta ansaitsee suomalaisen kirjallisuuden nimen.

Kansallinen liike nostatti 1800-luvun puolivälissä selvää oppositiomieltä Ruotsia vastaan. Suhtautuminen uuteen emämaahan Venäjään oli ambivalenttia. Toisaalta pelättiin venäläisen lainsäädännön tunkeutumista Suomeen, mutta toisaalta etenkin kansan keskuudessa uskottiin keisareiden hyväntahtoisuuteen ja oikeudenmukaisuuteen. Hyvin mielenkiintoinen oli venäläisten suhde fennomaniaan: venäläinen hallinto suhtautui myönteisesti kansalliseen liikkeeseen, koska se eristi Suomea Ruotsista, ja tätä kautta suomalaisuusliike pystyi saamaan aikaan merkittäviä uudistuksia.

Ennen pitkää Suomessa huomattiin, että myös idän kautta aukeni suomalaisille kulttuurille uusia mahdollisuuksia ja jopa yhteyksiä Keski-Euroopan kulttuuriin. Pietarin tiedeakatemiasta tuli merkittävä kanava usealle eturivin suomalaiselle tiedemiehelle, ja erityisesti historian tutkimus sekä alkava kansanrunouden tutkimus ja kielitiede hyötyivät siitä, että raja itään oli nyt

avoin. Ensimmäisen kerran päästiin tutustumaan Venäjällä eläviin suomensukuisiin kansoihin ja tutkimaan heidän kieltään.

Tieteellisten ja muiden kulttuuriyhteyksien lisääntyessä nousi esiin kuitenkin kysymys, missä määrin suomalaisen kulttuurin idän- ja lännensuhteet olivat samalla poliittinen kannanotto. Kysymys 'Itä vai länsi?' tuli erityisen ajankohtaiseksi 1870-luvulla, jolloin käytiin kiivasta keskustelua ns. "kiitollisuudenveloista". Kun nykyisten oopperajuhlien näyttämö Olavinlinna, ruotsalaisten 1400-luvulla suojaksi itää vastaan rakentama linnoitus, täytti 400 vuotta, suomen kielen professori ja lyyrikko August Ahlqvist (1826–1889) piti juhlassa puheen. Hänen mielestään Suomi oli kulttuuristaan syvässä kiitollisuudenvelassa Ruotsille. Fennoomaanisen liikkeen johtaja, historian professori Yrjö Koskinen (1830–1903) kritisoi Ahlqvistia ja sanoi, että kulttuurivaikutteista ei synny kiitollisuudenvelkoja – jos syntyisi, Suomella olisi konkurssi edessään. Yrjö Koskisen mielestä suomalaisten piti muistaa, että autonomian aika oli ollut Suomelle hyödyllistä aikaa: 70 vuotta rauhaa ja ystävällistä yhdessäoloa oli muuttanut suomalaisten suhteen venäläisiin myönteiseksi. Kiitollisuudenvelka-keskustelu ei suinkaan päättynyt tähän. Siihen viittasi viimeisen kerran Suomen armeijan ylipäällikkö marsalkka C.G. Mannerheim Suomen talvisodan päättyttyä: kun länsivallat eivät olleet auttaneet talvella 1940 Suomea, Suomi oli maksanut "viimeistä penniä myöten" sen velan, jota sillä oli länteen ollut.

Mielenkiintoisen lisän suomalaisten itä/länsi -keskusteluun toi August Strindberg yhteiskunnallisessa pamfletissaan *Likt och olik* 1884. Strindberg kehotti suomalaisia hylkäämään sairaalloisen ja heikon, raihnaan ruotsalaisuuden, koska "uusi eurooppalainen kulttuuri, sitten kun liioittelut ovat tasoittuneet, tulee virtaamaan Suomeen Venäjältä". Strindbergin mukaan nuoret suomalaiset eivät enää uskoneet tsaarinvallan tulevaisuuteen, heille "venäläinen Suomi" on vapaa, parlamentaarinen, emansipoitunut maa, joka toisin kuin Ruotsin yhteydessä kulkee eurooppa-

laisen kehityksen eturintamassa.

Strindbergin ajatusta ei hyväksytty Suomessa, ja tosiasiaassa Strindbergin arvio olikin väärä. Tosin Suomessa oli alettu opiskella venäjää enemmän kuin aikaisemmin – sitä luettiin kouluissa pakollisena aineena – mutta venäläisen kulttuurin ja Venäjän kirjallisuuden vaikutukset Suomeen jäivät vähäisiksi aina vuosisadan vaihteeseen asti. Tämän totesi esimerkiksi romaanisen filologian professori Werner Söderhjelm (1859–1931) uuden vuosisadan alussa – aikana jolloin poliittiset asenteet Venäjää kohtaan olivat lisäksi kiristyneet poliittisten tapahtumien (”sortovuodet”) vuoksi.

Itäisessä naapurimaassamme ja meillä sykkivän kulttuurielämän välillä ammottaa kuilu, jota sadan vuoden poliittinen yhteys ei ole onnistunut luomaan umpeen. Kuinka vähäistä onkaan itse asiassa välitön tietomme virtauksista sen rajan takana, joka sijaitsee vain muutaman tunnin matkan päässä omasta henkisestä keskuksestamme! Samalla tavoin kuin tiedot Venäjän sisäisistä poliittisista oloista – vaikkakin toisista syistä – myös tiedot maan kulttuurielämästä tavoittavat meidät Länsi-Euroopan kiertotien kautta. – Ja kuitenkin mikä olisikaan luontevampaa kuin että juuri me välittäisimme tietoja ainakin Venäjän kirjallisuudesta länteen, kun tilanne nyt on juuri päinvastainen.

Yksi Suomen kirjallisuuden ja Suomen kulttuurin suuria kysymyksiä 1800-luvulla oli siis kysymys ulkomaisen orientaation suunnasta. Tähän liittyi myös suomalaisten harrastus sukukansojaan – lähinnä virolaisia ja unkarilaisia – kohtaan. 1800-luvun lopulla Viro, Unkari ja muut heimokansat olivat Suomen ulkomaisissa kulttuurisuhteissa tavallaan ’kolmas vaihtoehto’, tasapainottava tekijä. Ajateltiin, että sukukansojen kulttuurin harrastaminen oli sopusoinnussa omien kansallisten pyrkimysten kanssa. Esimerkiksi kiinnostus Viroa kohtaan lähti liikkeelle halusta irrottautua henkisesti Ruotsista. Hyvän kuvan siitä, mil-

laista vaihtoehtoa sukukansoista haettiin, antaa kansanrunouden-
tutkija Aukusti Robert Niemen (1869–1931) lausunto vuosisa-
dan vaihteessa:

Me voisimme kirjallisuuden kautta oppia ymmärtämään heidän (virolaisten) nykyisyytensä ja koko historiansa, samalla kun me tietysti oppisimme heistä ja saattaisimme käyttää hyväksemme, mitä heillä on parasta, täten vahvistaen suomalaista sivistystä, jolta idän ja lännen kulttuuri uhkaa riistää omintakeisuutta. Jos näin tapahtuisi, rakentaisi kirjallisuuden uuden 'Suomen sillan' joka ei kuten runojen laulama olisi tunnettu yksin Virossa, vaan kummallakin puolella Suomenlahtea.

Kansallinen hybrid

31

Autonomisesta Suomen suuriruhtinaskunnasta tuli itsenäinen Suomen tasavalta joulukuun kuudentena päivänä 1917. Valtiolinen muutos heijastui myös suomalaiseen kulttuuriin – sekä myönteisesti että kielteisesti. Johtavaksi ajatussuunnaksi muodostui se, että kansainvälisyyteen täytyi suhtautua varovaisesti, painopisteen oli oltava kansallisessa kulttuurissa. Tosin suomalainen kirjallisuus säilytti paljon perinteitään ja varjeli sisällään myös kriittistä momenttia: esimerkiksi 1920-luvun lopulla toiminut ekspressionistinen kirjailijaryhmä Tulenkantajat puolusti maailmankansalaisuuden aatetta ja 1930-luvun lopulla toiminut sosialistinen kirjailija- ja taiteilijaryhmä Kiila yhteiskuntakritiikin oikeutusta. Mutta nuoren valtion kulttuurielämässä syntyi myös selvästi nationalistisia pyrkimyksiä.

Kirjallisuudessa painopisteen siirtyminen kansalliseen suuntaan merkitsi sitä, että keskityttiin kansallisiin perinteisiin ja alettiin torjua ulkomaisia vaikutuksia. Erään tunnetun formulointinsa tämä kansallismielinen periaate sai kirjailijaliiton puheenjohta-

jan Eino Railon (1884–1948) puheessa 1934:

Jos meidän on mieli aikaansaada jotakin, jolla olisi oma suomalaisen arvonsa, meidän on kuunneltava sen kuusen huminaa, jonka juurella on asuntomme, eikä niitä monia ulkomaisten muotisuuntien harhasäveliä, joiden tahtiin niin helposti horjahdamme karkeloimaan.

Kiinnostus pohjoismaiseen ja varsinkin ruotsalaiseen kirjallisuuteen väheni, koska nuoret suomenkieliset opiskelijat suhtautuivat ruotsin kieleen erittäin kielteisesti. 1930-luvulla käytiin suuri yliopistotaistelu, jossa Helsingin yliopisto koetettiin saada mahdollisimman pitkälle suomenkieliseksi.

Anglosaksisen kirjallisuuden tuntemus väheni, ja sillä taholla syntyneistä modernin lyriikan varhaisvaiheista ei Suomessa tiedetty paljon mitään. Venäjän ja Neuvostoliiton kirjallisuuden julkaiseminen oli hyvin vähäistä, erityisesti neuvostokirjallisuus (Majakovski jne.) jäi varsin tuntemattomaksi.

Myös Ranskan kirjallisuus alkoi sotien välisenä aikana syrjäytyä, ja tämän syrjäytymisen taustalla oli ainakin osaksi saksalaisympatioista johtuva Ranska-kielteisyys. Ranska-kielteisyyttä kuvastaa hyvin runoilija Arvi Kivimaan (1904–1983), Kansallisteatterin myöhemmän johtajan, pateettinen essee ”Germania ja Gallia” vuodelta 1933. Siinä Kivimaa arvioi mm., että ”ihmiskunnan suurimmat nerot” olivat kasvaneet ”saksalaisen hengen paineesta”. Samoin hän väitti, että ”gallialainen henki ei koskaan ymmärrä sen jännityksen suunnattomuutta, joka sisältyy saksalaiseen sanaan K a m p f”.

Suomen lähentymistä Saksaan edistivät monet tekijät. Poliittisena taustana oli ennen kaikkea saksalaisten tuki Suomen valkoiselle armeijalle kansalaissodassa 1918 ja siitä syntynyt uusi kiitollisuudenvelka. Suomalaisissa oppikouluissa saksa vahvisti edelleen asemiaan, ja yliopiston ulkomaiset oppikirjat olivat lähes kauttaaltaan saksankielisiä.

Erityisesti 1930-luvulla ja sotavuosina monet suomalaiset kirjailijat suuntautuivat Saksaan, tekivät sinne opintomatkoja ja kirjoittivat esseitä saksalaisesta kirjallisuudesta. Toisaalta on sanottava, että suomalaiset säilyttivät aina kriittisen välimatkan kansallissosialistiseen kirjallisuuspolitiikkaan. Esimerkiksi ainoa suomalainen Nobel-kirjailija Frans Emil Sillanpää rikkoi 1938 julkisesti välinsä kansallissosialistisen Saksan kanssa julkaisemalla Suomen Sosialidemokratissa ”joulukirjeen diktaattoreille”, jonka osoite oli selvästi Hitlerissä ja Mussolinissa.

Kohti anglosaksista kulttuuria

Toisen maailmansodan jälkeen Suomen kulttuurielämä on vaihteittain rakentanut uudelleen suhteita pohjoismaiseen, anglosaksiseen, ranskalaiseen ja venäläiseen kirjallisuuteen ja kulttuuriin. Olennaista sodanjälkeisessä kehityksessä on kuitenkin ollut se, että anglosaksinen kirjallisuus ja kulttuuri ovat nousseet saksankielisen rinnalle ja ohitse. Esimerkiksi melkein kaikki vieras-kieliset yliopistolliset oppikirjat ovat nyt englanninkielisiä.

Puhtaasti määrällisesti arvioiden anglosaksinen kulttuuri oli dominoinut Suomessa jo 1920-luvulta lähtien. Yli puolet Suomessa esitetyistä elokuvista oli ollut amerikkalaisia, ja käännöskirjoista tuli anglosaksiselta alueelta lähes puolet. Englanninkielinen kulttuuri näkyi ennen toista maailmansotaa kuitenkin ennen kaikkea sillä alueella, mitä on ollut tapana nimittää viihteeksi. Vasta sodan jälkeen tapahtuu selvä muutos.

John Steinbeckin ja Ernst Hemingwayn teosten suomentaminen oli alkanut 1944, William Faulknerin 1945, James Joycen 1946. Tärkeä anglosaksisen kirjallisuuden suomentaja ja välittäjä Alex Matson (1888–1972) kirjoitti pienessä *John Steinbeck* -monografiassaan 1949, että Faulkner, Hemingway ja Steinbeck muodostivat modernin amerikkalaisen proosan perustan –

”miellyttivätpä he tai eivät, heidän taiteensa voima ja omaperäisyys vaatii tunnustamista”.

Kirjallisuudessa anglosaksinen vaikutus näkyi ensimmäiseksi lyriikan kehityksessä. Varsinkin sen jälkeen kun T. S. Eliot sai 1948 kirjallisuuden Nobelin palkinnon, nuoret runoilijat ja kriitikot alkoivat suuntautua kohti modernia anglosaksista kirjallisuutta.

Kasvavasta kiinnostuksesta anglosaksiseen suuntaan kertoo paitsi uusien tärkeiden kirjailijoiden tulo suomennoksina Suomen kirjalliseen elämään myös uskriteiikin nousu kirjallisuudesta kirjoittamisen johtavaksi periaatteeksi. Tuomas Anhava esitteli Parnassossa 1952 (”Mitä lukijan tulee tietää?”) Ezra Poundin teoksen *ABC of Reading*, ja ylimalkaan johtava kriitikkokunta omaksui nopeasti ajattelun, jonka mukaan kirjailija tai teoksen tausta eivät ole tärkeitä, vaan itse teos, teksti. Uskriteikki antoi sivustatukea 1950-luvun suomalaisen modernismin raivatessa tietään ohitse perinteisen lyriikan ja proosan.

Populaarin kulttuurin alueella amerikkalainen vaikutus jatkui voimakkaana, ja television tulo 1950-luvun lopulla lisäsi sitä entisestään. Amerikkalainen ja englantilainen populaarimusiikki kohosivat puolestaan nopeasti suomalaisen nuorison mielimusiikiksi – Helsingin olympiakisojen jälkeen äänilevyjen maahan-tuonti kasvoi viidessä vuodessa markkamääräisesti 25-kertaiseksi. Populaari- ja korkeakulttuuri eivät jääneet kokonaan vaille kosketuskohtia, vähän myöhempi beat- ja undergroundrunous – esimerkiksi Jarkko Laineen (s. 1947) tuotannossa – yhdisti molempien elementtejä, ja jälleen anglosaksinen vaikutus oli keskeistä.

Anglosaksisen imagismin ohella vanha japanilainen runo vaikutti uuteen suomalaiseen lyriikkaan – tosin pääasiassa englantilaisten käännösten kautta. Esimerkiksi Tuomas Anhava (s. 1927), Eeva-Liisa Manner (1921–1995) ja Paavo Haavikko (s. 1931) saivat virikkeitä näiltä suunnilta.

Kolmas merkittävä sodanjälkeinen ilmiö oli venäläisen kirjallisuuden uusi löytäminen. Eräät tärkeimmistä suomalaisista sodan-

jälkeisistä prosaisteista – Jorma Korpela (1910–1964), Marianne Alopaeus (s. 1918), Väinö Linna, Christer Kihlman (s. 1930) – ovat saaneet merkittäviä vaikutteita Dostojevskilta ja Tolstoilta. Uudempi neuvostokirjallisuus sen sijaan on vaikuttanut Suomen kirjallisuuteen melko vähän – ehkä Majakovskin runot ja Bulgakovin proosa jonkin verran. Heti toisen maailmansodan jälkeen venäjänkielistä neuvostokirjallisuutta suomennettiin paljon (Gorki, Ehrenburg, Sholohov), sen jälkeen kiinnostus siihen väheni lukuunottamatta Boris Pasternakin suurta menestystä. 1970-luvulla kääntäminen pääsi uudelleen käyntiin (A. Ahmatova, Bulgakov, Abramov, Aitmatov, Rasputin, Jevtushenko, Paustovski). Suomessa on viime vuosikymmenten aikana luettu venäläistä kirjallisuutta edelleen selvästi enemmän kuin esimerkiksi Ruotsissa.

Kansainväliset ruotsinkieliset

Kansainvälisyys on Suomessa ollut tyypillisempää ruotsinkielisille kuin suomenkielisille kirjailijoille. Sellaiset kirjailijat kuin suomenruotsalaisen modernismin keskeinen lyyrikko – modernismin ensimmäisiä lyyrikoita koko maailmassa – Edith Södergran tai prosaisti, näytelmäkirjailija Hagar Olsson (1893–1978) tai myöhemmin vaikkapa prosaisti, matkakirjailija, elokuvaohjaaja ja kansanedustaja Jörn Donner (s. 1933) ovat aiheineen ja teemoineen kiinnittyneet lujemmin kansainvälisiin yhteyksiin kuin suomenkielinen kirjallisuus. Merkittävimmän kansainvälisen maineen ruotsinkielisistä nykykirjailijoista on saavuttanut Tove Jansson (s. 1914), joka aloitti taidemaalarina, kuvittajana ja pilapiirtäjänä. Toisen maailmansodan jälkeen alkaneessa kirjasarjassa muumiperheen elämästä myrskyisellä merenluodolla Jansson yhdisti menestyksellisesti sadunkertojan ja kuvataiteilijat roolit. Kirjat muumiperheen elämästä Muumilaaksossa ovat

'Juhannusyö', kuvitusta kirjaan *Farlig Midsommar*, 1995 ('Vaarallinen juhannus').

Ruotsinkielinen Tove Jansson (s.1914) on Suomen kansainvälisesti tunnetuin lastenkirjailija.

muodostuneet maailman lastenkirjallisuuden klassikoiksi ja niitä on käännetty tähän mennessä 30 kielelle.

Syy ruotsinkielisten kirjailijoiden kansainvälisyyteen ei ehkä pelkästään ole ruotsin kielessä, joka germaanisen kieliperheen jäsenenä tietysti on tavallaan eurooppalaisempi kieli kuin suomen kieli. Ruotsinkielisten kansainvälisyys on ilmeisesti yhteydessä heidän asemansa muuttumiseen kotimaassa. Suomenruotsalainen kosmopolitismi syntyi 1880-luvulla samaan aikaan, kun suomenkielinen kirjallisuus ohitti sekä määrässä että merkityksessä ruotsinkielisen ja kun poliittinen ”suomalaisuus” muuttui suomenkielisen kulttuurin etuoikeudeksi. Runeberg ja Topelius olivat olleet vielä yksinkertaisesti ”suomalaisia” kirjailijoita, mutta heidän ruotsinkieliset seuraajansa 1880-luvulta lähtien olivat ”suomenruotsalaisia”. Sen jälkeen ruotsinkielinen kirjailija on usein tuntenut itsensä Suomessa ”patriootiksi ilman isänmaata” – Karl August Tavaststjernan (1860–1898) romaanin nimeä lainaten – ja siitä syystä hänen on ollut ehkä tavallista helpompi hakeutua kansainvälisille kentille.

Kuitenkin myös suomenkielisen kirjallisuuden yhteydet muihin maailmaan ovat olennaisesti parantuneet. Suomalaisten kielitaito on kohentunut merkittävästi viimeisten parinkymmenen vuoden aikana, kirjailijoiden ja kirjallisuudentutkijoiden kansainvälinen vaihto on lisääntynyt, ja tiedotusvälineiden ansiosta maailma on tullut lähemmäksi kuin ennen. Suomalaiset romaanit tai runokokoelmat, joissa liikutaan Euroopassa tai Euroopan ulkopuolella, eivät enää ole lainkaan harvinaisia.

Osa II

KALEVALA JA SEN ASEMA SUOMALAISESSA KULTTUURISSA
SUOMALISEN PROOSAN SUUNTIA
SUOMEN LYRIIKAN MODERNISMI
YHTEISKUNNALLIS-POLIITTINEN NYKYKIRJALLISUUS
1980- JA 1990-LUVUN UUSI KIRJALLISUUS
KIRJALLISUUS KANSAKUNTAA MUOVAAMASSA

KALEVALA JA SEN ASEMA SUOMALAISESSA KULTTUURISSA

”Jos Suomen kansa häviää huomenna, ei mitään muuta suomalaista jää jäljelle kuin Kalevala”, kirjoitti Johan Vilhelm Snellman muutama vuosi sen jälkeen, kun Elias Lönnrotin vanhoista kansanrunoista kokoaman runoepoksen, *Kalevalan*, ensimmäinen laitos oli 1835 ilmestynyt. Suomen kansa ei ole hävinnyt, ja kun 1985 vietettiin Suomessa ja myös ulkomailla suurta *Kalevalan* riemujuhlaa, nähtiin, että *Kalevalakin* jatkaa vahvasti elämäänsä. *Kalevala* on yli 150 vuoden aikana vaikuttanut monipuolisesti suomalaiseen taiteeseen ja kulttuuriin, ja ulkomailla siitä on tullut Suomen kirjallisuuden ylivoimaisesti tunnetuin teos.

41

Miten Kalevala syntyi?

Idea *Kalevalasta* kehittyi vähitellen 1800-luvun kolmen ensimmäisen vuosikymmenen aikana. Luterilainen kirkko oli yrittänyt 300 vuoden ajan hävittää maasta vanhat kansan suussa eläneet runotarinat ja pakanallisen mytologian. On kuvaavaa, että vanhimmat muistiinpanot suomalaisesta kansanrunoudesta löytyvät enimmäkseen oikeudenkäyntipöytäkirjoista: samalla kun noitia 1600-luvulla ja 1700-luvulla tuomittiin kuolemaan tai muihin ankariin rangaistuksiin, merkittiin muistiin heidän kummallisia runotekstejään.

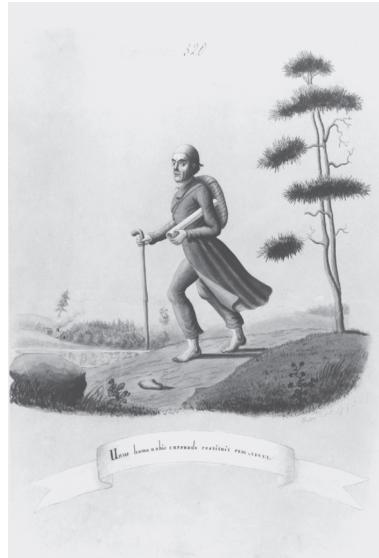
Tiedot suomalaisesta kansanrunoudesta ja suomalaisesta mytologiasta olivat 1800-luvun alkuun asti hyvin vähäisiä. Paitsi että kirkko oli periaatesyistä vastustanut kansanperinnettä, ruotsinkielinen sivistyneistö ei yleensä ymmärtänyt sitä riittävän hyvin kielellisesti. Sivistyneistö suhtautui kansanrunouteen vielä *Kalevalan* ilmestymisen jälkeenkin kuin johonkin käsittämättömään erikoisuuteen. Kun *Kalevalaa* vuosisadan jälkipuoliskolla käytettiin Helsingin yliopistossa oppikirjana, sen avulla opetettiin sivistyneistölle suomen kieltä.

Kaksi asiaa kuitenkin muutti 1800-luvun alussa suomalaisen sivistyneistön suhteen kansanrunouteen. Ensimmäinen niistä oli eri puolilla Eurooppaa herännyt kansanrunouden harrastus, varsinkin saksalaisen Johann Gottfried Herderin työ, jota myös Suomessa Turun yliopistossa seurattiin tarkasti. Toinen oli Suomen erottaminen Ruotsista ja liittäminen Venäjän valtakunnan yhteyteen. Tässä uudessa ja oudossa tilanteessa suomalaisten oli pakko etsiä itselleen uudenlaista identiteettiä – Suomi ei saanut enää olla pelkkä maakunta niin kuin se oli ollut 600 vuoden ajan Ruotsin yhteydessä. Suomalainen sivistyneistö valitsi itselleen kulttuurin ja sivistyksen tien. Snellman määritteli sen seuraavasti: ”Väkivalloin Suomi ei saa mitään aikaan, sivistyksessä on sen ainoa turva.” Keskeisen aseman tämän prosessin alkuvaiheessa saivat kansanrunous ja *Kalevala*. Ne näyttivät antavan kansalle oman historian, joka siltä oli puuttunut.

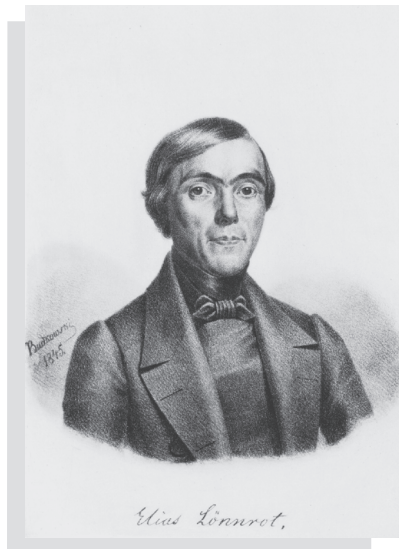
Vuosisadan alun ja *Kalevalan* ilmestymisen välillä Suomessa toimi useita tärkeitä runonkerääjiä. He olivat yleensä yliopiston opettajia tai syrjäseutujen lääkäreitä tai pappeja, joilla ajan tavan mukaan oli filologista ja esteettistä koulutusta. Heistä tärkein oli Elias Lönnrot, kielentutkija ja lääkäri.

Lönnrot oli syntyjään räätälin poika, hän opiskeli historiaa ja lääketiedettä Turun yliopistossa, ja vuodesta 1828 lähtien hän alkoi eräiden opettajiensa innostamana tehdä runonkeruumatkoja Itä- ja Pohjois-Suomeen sekä myös Suomen itärajan taakse

Vuonna 1847 piirrettiin vanhojen kansanrunojen kokoa-jasta Elias Lönnrotista pila-piirros, johon sisältyi myös nationalisessa liikkeessä toimi-neiden kollegojen kateutta: ”Yksi ainut mies pelasti juok-semalla asiamme.”

43

Lönnrot oli koulutukseltaan lääkäri, mutta sen ohella vanhojen kansanrunojen merkittävin kerääjä Suomessa, Kalevalan kirjoittaja, lehtimies, virsirunoilija, sanakirjantekijä ja Helsingin yliopiston suomen kielen professori.

Venäjän Karjalaan. On laskettu, että Lönnrot kulki puolentoista vuosikymmenen aikana vuosittain yli tuhat kilometriä jalkaisin, suksilla, soutaen, reessä tai laivassa. Hän joutui usein työskentelemään erittäin puutteellisissa oloissa, mutta hän oli luonteeltaan vaatimaton ja ystävällinen ja hänen onnistui joka paikassa luoda hyvät suhteet kansanihmisiin.

Lönnrot kirjoitti runoja muistiin vanhoilta, usein sokeilta laulajilta. Näihin runoihin sisältyi tarinoita myyttisistä sankareista, hääseremonioihin liittyviä neuvoja sekä loitsuja tautien ja pahojen voimien karkoittamiseksi. Runoissa esiintyivät jumaliin rinnastuva vanha viisas Väinämöinen, nuori traaginen Kullervo, taitava seppä Ilmarinen, saarella asuva tyttöjen viettelijä Lemminkäinen ja Louhi, Pohjolan rahanahne emäntä. Lönnrot huomasi pian, että keskeisten sankareiden ympärille voitaisiin muodostaa yhtenäinen tarina tai – kuten hän vielä tuolloin ajatteli – olisi rekonstruoitavissa muinainen, hävinnyt kansaneepos.

Idea runojen kokoamisesta eepokseksi ei ollut alun perin Lönnrotin keksimä, sillä eepoksen syntyänsä oli tavallaan lausunut jo ylioppilas Carl Axel Gottlund (1796–1872). Tämä myöhempi kielitieteilijä ja lehtimies oli kirjoittanut opiskellessaan Ruotsissa 1817: ”Jos tahdottaisiin kerätä vanhat kansanlaulut ja niistä muodostaa systemaattinen kokonaisuus, tulkoon siitä sitten eepos, draama tai mitä muuta hyvänsä, niin voisi syntyä siitä uusi Homeros, Ossian tai Nibelungenlied.”

Kuitenkin Lönnrotille yksin kuuluu kunnia *Kalevalan* kokoamisesta – tai oikeammin *Kalevalan* kirjoittamisesta. Aikaa myöten on nimittäin yhä selvemmin käynyt ilmi, että Lönnrot ei ollut mikään muinaiseepoksen rekonstruoija, vaan lahjakas runoilija, jonka eepinen idea kasvoi ja syveni niiden 20 vuoden aikana, jotka hän *Kalevalan* parissa työskenteli. On kyllä totta, että *Kalevalan* runosäkeistä valtaosa on vanhaa kansanrunoutta sellaisenaan ja vain eräät sidoskohdat ovat Lönnrotin kirjoittamia, mutta *Kalevalan* kompositio on mitä suurimmassa määrin Lönnrotin

taiteilijantyön tulos. Ajan romantikkojen tapaan Lönnrot oli alun perin ajatellut, että varhain muinaisuudessa oli ollut yhtenäinen kansaneepos, joka oli kertonut todellisista tapahtumista. Näin eepoksen 'rekonstruointi' voisi paljastaa kansakunnalle sen oman ja oikean historian. *Kalevalan* maantieteellis-maisemallinen yleis-sävy, joka samaan aikaan ensimmäisten merkittävien suomalaisten kaunokirjailijoiden teosten kanssa oli luomassa maisemallista Suomi-kuvaa, oli tuon ajan tilanteessa luonnollinen valinta.

Lönnrot oli hahmotellut teoksensa rakenteen sellaiseksi, että *Kalevalan* maailmassa edetään alun myyttisistä tapahtumista ja henkilöistä Kalevalan ja Pohjolan väliseen taisteluun, ennen kaikkea taisteluun ihmeellisestä tuotantovälineestä 'sammosta'. Näin tapahtumat saavat teoksen edetessä yhtä yhteiskunnallisemman, historiallisemman luonteen, ja ihmisten tekoja voidaan arvioida moraalisiin ja eettisiin mittapuuihin. Tässä uudessa, keskinäisen taistelun yhteiskunnassa ei vanha sankari Väinämöinen enää viihdy, vaan hän jättää Kalevalan, saapuakseen ehkä kerran takaisin, siten kun häntä jälleen tarvitaan.

Siitä suuttui Väinämöinen,
Jopa suuttui ja häpesi.
Itse läksi astumahan
Rannalle merelliselle.
Tuossa loihe laulamahan,
Lauloi kerran viimeisensä:
Lauloi vaskisen venehen,
Kuparisen umpipurren.
Itse istuvi perähän,
Läksi selvälle selälle.
Virkki vielä mennessänsä:
"Annapas ajan kulua,
Päivän mennä, toisen tulla,
Taas minua tarvitahan,
Katsotahan, kaivatahan

Uuen sammon saattajaksi,
 Uuen soiton suorijaksi,
 Uuen kuun kulettajaksi,
 Uuen päivän päästäjäksi,
 Kun ei kuuta, aurinkoa
 Eikä ilmaista iloa.”

Siitä vanha Väinämöinen
 Laskea karahtelevi
 Venehellä vaskisella,
 kuutilla kuparisella
 Yläsihin maaemihin,
 Alaisihin taivosihin.

Sinne puuttui pursinensa,
 Venehinensä väsähtyi.
 Jätti kantelon jälille,
 Soiton Suomelle soeraan,
 Kansalle ilon ikuisen,
 Laulut suuret lapsillensa.

* * *

Katkelma *Kalevalan* 50. runosta

Kalevalan jälkiä suomalaisessa arkipäivässä

Kalevalalla on ollut syvä vaikutus suomalaiseen arkipäivään aina nykyhetkeen saakka. *Kalevalan* nimistö on esimerkiksi vaikuttanut voimakkaasti suomalaiseen nimistöön – suomalaisten etunimistä *Kalevalasta* saatuja nimiä ovat naisten nimet Aino, Annikki, Kyllikki, Marjatta, Tellervo ja Tuulikki, sekä miesten nimet Antero, Ilmari, Ilpo, Jouko, Kalervo, Kauko, Kullervo, Osmo, Seppo, Tapio, Unto ja Väinö. Samoin *Kalevala* on vaikuttanut kadunnimiin, paikannimiin, kulutustavaroiden nimiin, firmojen nimiin (rakennusliike Lemminkäinen, vakuutusyhtiö

Sampo, vakuutusyhtiö Pohjola) ja leipomotuotteisiin (”Väinämöisen palttoonnapit”, ”Lemminkäisen kuplat”).

Tavallinen suomalainen tuskin tulee ajatelleksikaan, että kaikki nämä nimet liittyvät *Kalevalaan*, niin pitkälle omaksuttua tämä vaikutus on ollut. Kalevalainen vaikutus suomalaiseen arkipäivään on luonnollisesti ollut voimakkainta kansallisen ajattelun voimankausina, esimerkiksi vuosisadan vaihteessa, jolloin vaikutteita siirtyi esimerkiksi arkkitehtuuriin ja pukeutumiseen, tai maailmansotien välisenä aikana, mutta nimistön kautta vaikutus on luonteeltaan pysyvää.

Kalevala, musiikki ja kuvataide

Suurin odotuksin syntynyt ja myyttisiä henkilöitä ja myyttisiä tarinoita sisältävä teos on tarjonnut otollisen lähtökohdan myöhemmille tulkinnoille. Suomessa *Kalevala* on ollut *Raamatun* ohella teos, joka on eniten antanut aiheita taiteeseen – niin kirjallisuuden, musiikin, maalaustaiteen, kuvanveiston, teatterin, elokuvan kuin tanssitaiteenkin alalla.

Kalevalasta on nostettu esiin ennen muuta kolme tarinaa. Ne ovat Lemminkäis-episodit, Kullervo-tarina sekä sammon taonta ja ryöstö. Lemminkäinen, muinaissuomalainen seikkailija ja Don Juan, joka on liiaksi kiintynyt naiseen voidakseen elää rauhallista elämää, on kiinnostanut erityisesti säveltäjiä, mutta myös maalareita ja kirjailijoita. Kullervon traagista tarinaa ovat kehittäneet niin kirjailijat, säveltäjät kuin maalaritkin. Heitä on inspiroinut se, kuinka orpo poika joutuu kokemaan kaikki sosiaaliset vääryydet ja inhimillisen kurjuuden. Sankarin-aineksistaan huolimatta hän ei kykene nousemaan sankariksi, vaan ajautuu ulkopuoliseksi ja itsemurhaan. Kullervon tarina on ollut myös avoin erilaisille yhteiskunnallisille tulkinnoille: milloin hänessä on nähty sorretun työväenluokan kantaisä, milloin tsaarin sortoa vastaan

nouseva vapaustaistelija. Myös valoa edustavan Kalevalan ja pimeyttä edustavan Pohjolan välinen taistelu ihmeellisestä taikalusta sammosta on tarjonnut hyvät lähtökohdat yhteiskunnallisille tulkinnoille. Kansalaissodan jälkeen 1918 Neuvostoliittoon siirtyneen esteetikon ja kommunistipoliitikon Otto Ville Kuusisen (1881–1964) esittämän tulkinnan mukaan sammosta, tuotantovälineestä, taistelevat Kalevalan työtätekevä kansa ja Pohjolan emännän Louhen edustama kapitalismi.

Suomalaisista säveltäjistä kaikki keskeiset ovat ainakin kerran säveltäneet Kalevala-aiheista musiikkia, tunnetuimpana esimerkkinä Jean Sibelius (1865–1957), jonka Kullervo-sinfonia valmistui 1892. On osoitettu, että *Kalevalalla* on ollut suuri merkitys Sibeliuksen oman sävelkielen synnyille – kuten ylimalkaan koko suomalaiselle musiikkityylille vuosisadan vaihteessa. Sibelius siirtyi pari vuotta ennen Kullervo-sinfonian valmistumista Wieniin opiskelemaan ja kirjoitti tuolloin: ”Minusta Kalevala on ihan moderni. Se on minun mielestäni musiikkia kaikki, teema ja muunnelmia. Toiminta on aina tunnelmalle alistettu; jumalat ihmisiä, Väinämöinen muusikko jne.”

Myös monet suomalaisen maalaustaiteen klassiset työt ovat liittyneet *Kalevalaan*. Esimerkiksi Akseli Gallen-Kallelan (1865–1931) ”Kullervon kirous” vuodelta 1899, jossa paimeneksi joutunut Kullervo juuri on katkaissut perintöpuukkonsa pahan emännän eväsleipään leipomaan kiveen ja jossa hän vannoo kostoa, levisi lukemattomina jäljennöksinä suomalaisiin kansakouluihin 1920- ja 1930-luvulla.

Juuri kansakoululaitos olikin *Kalevalan* merkittävin tunnetuksitekijä. Tosin aikaa myöten *Kalevalan* maailma alkoi käydä yhä vieraammaksi suomalaisille koululaisille ja *Kalevala*, jota luettiin paljon ulkoa, enemmän tai vähemmän vastenmieliseksi. Ilmeisesti *Kalevalan* kouluopetus lopultakin vähensi monen suomalaisen kiinnostusta *Kalevalaan*. Se painotti liikaa kansatieteellistä rekvisiittaa, jota eepokseen sisältyy, ja toisaalta taas moraali-

sia opetuksia, eikä antanut tarpeeksi arvoa *Kalevalan* rikkaalle fantasialle.

Muunnelmia – Eino Leinon ”Tarina suuresta tammesta”

Suomalaisessa kirjallisuudessa *Kalevala*-tradition varaan on kirjoitettu suuri määrä runoja, näytelmiä ja epiikkaa aina meidän päiviimme saakka. Tosin 1900-luvulla *Kalevala* ei ole enää koskettanut kovin merkittävästi kaikkia keskeisiäkään suomalaisia kirjailijoita. Myöskään *Kalevalan* trokeinen runomitta ei suomalaisessa lyriikassa ole enää käytössä kuin harvoissa poikkeustapauksissa. Silti *Kalevalan* henkilöt, tapahtumat ja myyttiset käsitykset ovat esiintyneet vaihtelevina versioina myös uudemmassa suomalaisessa kirjallisuudessa, erityisesti parhailla runoilijoillamme.

Kalevalan alkuun sisältyy kuvaus jättiläismäisestä tammesta, joka estää aurinkoa ja kuuta paistamasta ja luontoa kehittymästä. Ongelman ratkaisijaksi nousee merestä peukalon pituinen mies, joka kaataa kirveellään tammen, ja niin pääsee luonto vapaasti kehittymään.

Eino Leino (1878–1926), suomalaisen lyriikan ensimmäinen suuri mestari, julkaisi 1896, ollessaan vasta 18-vuotias, oman versionsa tästä myyttisestä tarinasta. Leino oli jo koulupoikana innostunut syvästi *Kalevalasta*; eräässä kouluaineessaan hän oli kirjoittanut 16-vuotiaana: ”Sen ikuisista aarteista ammentaa nuorekas kaunokirjallisuutemme yhä uutta elinvoimaa, raittiita vertauksia, sointuvia sanoja. Siinä on se vahva perustus, jolle tulevaisuutemme kehitys on rakennettava.”

Nuoren Leinon runoelma ”Tarina suuresta tammesta” liittyy kuten Pirkko Alhoniemi on osoittanut vahvasti 1800-luvun isän-

maallisen lyriikan perinteeseen. Tälle perinteelle olivat ominaisia pyrkimys löytää omalle kansalle historiaa, ennustaa sille suurta ja onnellista tulevaisuutta sekä – ajankohtaisempaan elementtinä – suomalaisuuden ja ruotsalaisuuden asettaminen vastatusten.

Leinon runoelma kertoo silloiset käsitykset Suomen maaperän geologisesta synnystä ja ensimmäisten suomalaisten muuttamista Aasiasta Suomeen, 'Kalevan' kansan varhaisesta elämästä tiiviissä yhteydessä luontoon, sitä seuranneesta sankarikaudesta ja lopulta sortumisesta läntisen valloittajan herruuteen. Niinpä suuri tammi Leinon runoelmassa ei olekaan mitään muuta kuin

Eino Leino välitti 1800-luvun traditioita itsenäiseen Suomeen.

Ruotsi ja ruotsinkielinen kulttuuri Suomessa, kärsivänä alikasvullisuutena taas ovat ”suomalaisuuden” ensimmäiset versot. Pieni mies joka nousee kaatamaan tammaa – hän tekee sen ”Vainämöisen viikatteella”, joka on Orionin tähtikuvion vanha suomalainen nimi – on puolestaan tulkittavissa 1800-luvun johtavaksi fennomaaniksi, kansallisfilosofi Snellmaniksi.

Ideologiselta kannalta on mielenkiintoista, että Leino asettaa runoelmassaan vastakkain suomalaisuuden ja ruotsalaisuuden, mutta ei suomalaisuutta ja venäläisyyttä. Leino ei vielä ota

kantaa siihen synkkään poliittiseen tilanteeseen, joka oli syntyneessä tsaarin sortotoimien vuoksi vuosisadan vaihteessa.

”Tarina suuresta tammesta” on hyvä esimerkki tavasta, jolla kirjailijat yleensäkin ovat suhtautuneet kansalliseen mytologiaan ja *Kalevalan* motiivimaailmaan. Vanhat elementit liitetään yh-

teen uudella tavalla ilmaisemaan oman ajan modernia maailmankuvaa ja runoilijan omaa elämäntunnetta. Sen lisäksi *Kalevalan* tiukkaa trokeemittaa modifioidaan: runokieli noudattelee vain väljästi *Kalevalan* mitta, poikkeaa siitä välillä jyrkästikin, mutta sovittaa välillä taas runoon suoria sitaatteja alkuperäisistä kansanrunoista tai *Kalevalasta*. Näin syntyi moni-ilmeinen, vaihteleva, moderni Kalevala-tyyli, jossa kuuluu selvänä myös yksilöllisen runoilijan ääni. Samaan tapaan ovat kansanrunoutta käyttäneet hyväkseen parhaimmat myöhemmistäkin kirjailijoistamme.

Muunnelmia – Paavo Haavikon Kaksikymmentä ja yksi

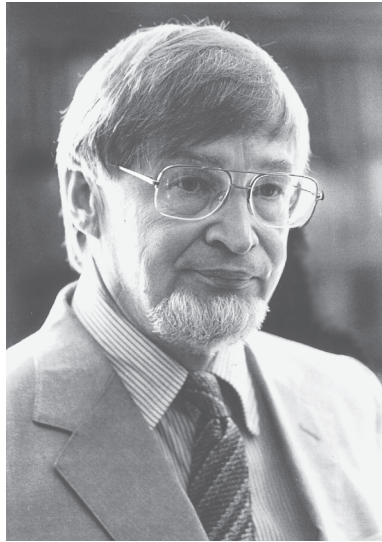
51

Paavo Haavikko kuuluu toisen maailmansodan jälkeen syntyneen ns. 50-luvun modernismin runoilijoihin. Hänelle tärkeitä asioita ovat runon vapaa mitta ja kuvallisuus sekä hyvin viitteellisesti käsitellyt historialliset aihepiirit. Hänen *Kalevalaan* liittyvistä suurista töistään jälkimmäisessä, 1980-luvun alussa syntyneessä käsikirjoituksessa televisioelokuvaan *Rauta-aika*, tapahtumat ja ulkoinen miljöö oli sijoitettu Suomen rautakauteen. Elokuvan toteutus assosioi mieleen Kalevala-maalustaiteen kauneimpia saavutuksia 1800-luvun lopulta, mutta itse teoksen elämäntunne on moderni. Teoksen rautakautiset sankarit elävät ja ajattelevat ikään kuin heidän kokemusmaailmaansa jo kuuluisivat 1900-luvun maailmansodat, ekokatastrofin vaara ja ydinaseet. Suomessa elokuva sai hieman ristiriitaisen vastaanoton, Ruotsissa sitä sen sijaan kiiteltiin yleisesti ja Italiassa se sai suuren televisiopalkinnon.

Haavikon ensimmäinen Kalevala-aiheinen teos liittyy sampoon. Seppä Ilmarisen takoma sampo tuottaa Kalevalan ihmisille onnea ja kaikenlaista maallista hyvää, mutta sitten se ryöste-

tään Pohjolan valtakuntaan. Kun Kalevalan miehet yrittävät riistää sitä takaisin, se uppoaa meren pohjaan. Väittelyllä siitä, mitä kansanrunojen sampo itse asiassa tarkoittaa, on Suomessa ainutlaatuinen traditio jo yli 150 vuoden ajalta. Lähes kaikkien tieteenalojen tutkijat ja harrastajat ovat antaneet sammolle selityksiään samaan tapaan kuin antiikin Atlantis on kiehtonut selittäjiä.

Myös Paavo Haavikko liittyy näihin tulkitsijoihin laajassa runoelmassaan *Kaksikymmentä ja yksi* (1974). Teoksen runokieles-

Paavo Haavikko, keskeinen nimi 1950-luvun modernismissä.

sä yhdistyvät vapaamittaisen runon keinot ja vanha kalevalamitta, moderni puhekieli ja vanha kieliaines, vanhojen kronikoiden nimistö ja paikka paikoin vanha karjalan kieli. Haavikon tulkinnan mukaan sampo on rahapaja Bysantissa, ja luontevasti hän sijoittaa suomalaisten tarujen Pohjolan Konstantinopoliin. Jostakin Suomenlahden seudulta lähtee 21 suomalaista seikkailijaa pitkin Venäjän jokia ryöstöretkelle Bysanttiin. Matka tehdään tämän vuosituhaten alussa, aikana josta historialliset kronikat tar-

joavat tarunhohtoisia kertomuksiaan. Haavikko omaksuu kronikoitsijoiden kertomatavan – taru ja todellisuus sekoittuvat toisiinsa, samoin faktatiedot ja runoilijan filosofiset pohdinnat, ja lukijan on kuunneltava tarkkaan erottaakseen runoelman monimielisten, paradoksaalisten aforismien takaa runoilijan kertojanään.

Bysantissa hallitsee miestensyöjä keisarinna Zoe – Pohjan akka – jonka palvelukseen Suomen miehet pestautuvat ja jolta he sitten onnistuvat ryöstämään rahanlyöntikoneen eli sammon.

Pakomatalla Bysantin laivat kuitenkin saavuttavat miesten veneen ja sampo on heitettävä veteen esteeksi – kariiksi tai jättäläissammeksi, johon takaa-ajajien laivat kariutuvat. Paluumatka Venäjän halki kestää vuosisatoja ja miehet – itse asiassa heidän jälkeläisensä – liikkuvat vanhojen kronikoiden kuvailemassa maailmassa, jonka keskuksia ovat Kiova, Tver, Novgorod ja Moskova, ja osallistuvat Venäjän valtataisteluihin.

Niin silloin, vähän matkan päässä, liikkui
pajukossa ääniä,
ja ilmestyi läähättäviä, hoipertelevia miehiä,
jotka eivät näyttäneet oikeilta vaan melkein
poispyyhityltä riviltä miehiä.
Veneen nähdessään he pysähtyivät, johonkin nojaten,
keihääseen, puuhun, polviinsa.

Mistä te tullette? Kiovasta. Keitä te olette. Onnettomia.
Kiovasta alkuisin, Bysantista tulossa,
Bysantista, kostoretkeltä, Varnasta, tappopaikalta,
Kiovan herra meidän herramme, hän se lähetti meidät
kostamaan, tulemme
kostamasta, kostamatta, nyt on uutta kostettavaa,
jos joku kostaa.

Haavikon teos ei monista historiallisista lähteistään huolimatta ole historiantutkimusta. Runoilija itse on selittänyt sen merkitystä siten, että alkuosassa on kyse seikkailusta, loppupuolella nousee esiin metafyyminen näkökulma, kansojen ja ihmisten syntymä ja kuolema. Haavikko pyrkii tutkimaan historiaa hyvin periaatteelliselta kannalta: mitkä ovat ihmisen mahdollisuudet historiassa. Hänen näkemyksensä ei ole kovin optimistinen, yksi runoelman toistuvia teesejä on: älä toivo. Tekstistä lukijan eteen nousee korosteisesti kaksi kohtaa, koska niissä kieli muuttuu osittain karjalan kieleksi, toinen keskellä runoelmaa ja toinen sen lopussa. Molemmat kohdat päättyvät seuraavaan toteamukseen:

Sendäh on tämä maailma köyhä, meri pohatta,
kun samppu mereh kaatui.

Näin Haavikonkin Kalevala-runoelmassa nousee esiin runoilijan henkilökohtainen ajatusmaailma ja nykyhetki. Hän ei kuten muutkaan merkittävät kirjailijat toista tai kopioi *Kalevalaa*, vaan hän käyttää sitä vapaasti muunnellen omiin tarkoituksiinsa. *Kalevala* onkin suomalaisessa kulttuurissa muodostunut yhteisomaisuudeksi, jonka koskemattomuutta ei ole syytä eikä mahdollistakaan vartioida. Kaikista tulkitsijoistaan huolimatta se säilyttää asemansa yhtenä suomalaisen kirjallisuuden alkulähteistä.

SUOMALAISEN PROOSAN SUUNTIA

Suomalaisen proosan juuret

Suomalainen proosakirjallisuus on nuorta. Ruotsinkielisellä taholla perustan loivat 1840- ja 1850-luvuilla varhaiset naiskirjailijat Wilhelmina Carstens (1808–1888), Charlotta Falkman (1795–1882) ja Fredrika Runeberg (1807–1879), mutta heidät jätti pian varjoonsa Zachris Topelius, joka aloitti 1850 historiallisten romaaniensa sarjan *Suomen herttuattarellaan*.

Ensimmäisinä suomalaisina romaaneina ilmestyivät K. J. Gummeruksen (1840–1898) *Ylhäiset ja alhaiset* (1870) ja Aleksis Kiven (1834–1872) *Seitsemän veljestä* (1870). Gummeruksen romanttinen rakkaustarina on jo kokonaan unohdettu, mutta *Seitsemän veljestä* on yksi suomalaisen romaanikirjallisuuden keskeisiä teoksia. Se on käännetty tähän mennessä 25 kielelle.

Aleksis Kivi oli suomenkielisen romaanin perustaja.

Ensimmäiset suomalaiset novellit julkaistiin sanoma- ja aikakauslehdissä 1800-luvun alkupuoliskolla, ensin pääasiassa ruotsiksi ja sitten suomeksi, ja sanomalehdet säilyivätkin pitkään kaunokirjallisuuden tärkeinä välittäjinä tavallisten kansanihmistenkkin keskuuteen. Kustannustoiminnan vakiinnuttua vuosisadan jälkipuoliskolla romaaneja ja novelleja alettiin julkaista yhä enemmän, ja suomalaisista tuli innokkaita proosanlukijoita.

Suomalaisella proosalla on monia yhteisiä piirteitä skandinaavisen kirjallisuuden kanssa, mitä selittää pitkä yhteinen historia Ruotsin kanssa. Suomalainen yhteiskuntajärjestelmä muistuttaa edelleen pitkälti skandinaavista yhteiskuntajärjestelmää. Merkittävimmät suomenkielisetkin proosakirjailijat osasivat hyvin ruotsia aina 1930-luvulle saakka, ja ruotsalainen kirjallisuus, esimerkiksi August Strindbergin tuotanto, antoi tärkeitä virikkeitä monille eturivin suomalaisille romaanikirjailijoille.

Pitkä kausi Venäjän yhteydessä on vaikuttanut siihen, että myös venäläiset klassikot ovat vaikuttaneet syvästi Suomen kirjallisuuteen. Tolstoi, Dostojevski ja Tšehov tulivat Suomessa varhain tunnetuiksi, ja vielä tänäkin päivänä heitä luetaan Suomessa ahkerasti.

Realismi ja uusromantiikka

1800-luvun päättyessä Suomen kirjallisuudella oli takanaan – ellei oteta huomioon vanhaa kansanrunoutta – vasta pioneeri-kausi: Runeberg ja Topelius, Kiven yksinäinen kirjailijantyö 1860-luvulla ja realismin ja naturalismin kausi 1880-luvulla. Viimeksi mainittu vuosikymmen merkitsikin varsinaista nykyaikaisen kirjallisen elämän läpimurtoa. Silloin kirjojen julkaiseminen lisääntyi räjähdysmäisesti, kirjallisuudesta alettiin voimakkaasti kasvaneessa lehdistössä keskustella ja kiistellä, syntyi ”yleinen kirjallinen mielipide” ja myös keskenään kilpailevia kirjallisia ryh-

mittymiä. Eurooppalaisten mallien mukaisesti suomalaiset realistit nostivat proosateoksissaan ja näytelmissään yhteiskunnallisia ongelmia keskusteltaviksi.

Vuosisadan vaihteessa kirjallisuuden valtasivat uudet tyyliihanteet, jotka olivat sukua Euroopan symbolismille, mutta saivat Suomessa oman kansallisen leimansa. Kautta on nimitetty ”uusromantiikaksi” tai ”kansalliseksi uusromantiikaksi”.

Suomen taiteen ja kirjallisuuden kansainväliset yhteydet olivat uusromantiikan kaudella paremmat kuin koskaan aikaisemmin. Suomalaiset kirjailijat, kuvataiteilijat ja säveltäjät hakivat virikkeitä Roomasta, Pariisista, Berliinistä ja muista Euroopan metropoleista. Kirjailijat ottivat käsiteltäväksi ongelmia, joita muualla Euroopassa olivat nostaneet esiin Nietzsche, Bergson, Tolstoi ja Freud.

Mutta eurooppalaistumisen vastapainoksi Suomen kirjallisuus tunkeutui samalla syvälle kansalliseen aihe maailmaan, Karjalan erämaihin ja kansaan, *Kalevalan* runouteen ja Suomen historiaan. Hedelmällisenä tuloksena tästä kansallisen ja kansainvälisen yhdistymisestä oli, että muutaman vuoden aikana Suomen taiteessa nousi esiin todella merkittäviä nimiä, musiikissa Jean Sibelius, maalaustaiteessa Akseli Gallen-Kallela ja kirjallisuudessa mm. Eino Leino.

Uusromanttiselle epiikalle oli ominaista lyyrisyys ja tunnevaltaisuus, pyrkimys tyylyttelyyn ja suuriin synteeseihin. Tämä näkyy esimerkiksi Johannes Linnankosken (1869–1913) esikoisromaanista *Laulu tulipunaisesta kukasta* (1905), jossa päähenkilö on tukkilainen – suomalaiseen viihteelliseen elokuvaan ja viihdekirjallisuuteen sittemmin kotiutunut tyypillinen Don Juan-hahmo. Romaani on rakenteeltaan rapsodiamainen, kieli on runollista, päähenkilö on ’vapaa’ sankari, joka vaeltaa tytön luota toisen luokse, ja vasta romaanin lopussa hän asettuu paikalleen ja alkaa ahkerasti viljellä maata. Tällä tavalla agraarisen maailman arvot kuitenkin lopuksi hyväksytään.

Uusromantiikan voimakas individualismi, sisäinen levottomuus ja jopa anarkismi olivat lähtökohtana kolmelle merkittävälle vuosisadan alun proosakirjailijalle, Maiju Lassilalle (1868–1918), Joel Lehtoselle (1881–1934) ja Volter Kilvelle (1874–1939), jotka kuitenkin saavuttivat klassikon aseman vasta myöhemmillä teoksillaan, Lassila humoristisella karjalaisten maalaisihmisten tarinalla *Tulitikkuja lainaamassa* (1910), Lehtonen itäsuomalaisen maalaisköyhälistön kuvauksellaan *Putkinotko* (1919–1920) ja Volter Kilpi Länsi-Suomen saaristoon sijoitetulla, tajunnanvirtatekniikkaa soveltavalla laajalla yhdenpäivänromaanillaan *Alastalon salissa* (1933), joka kielen uusien mahdollisuuksien tavoittelussaan on selvästi sukua James Joycen *Odyssseukselle*.

Jos me näkisimme, mitä me olemme, niin me emme enää olisikaan sitä, mitä me olemme!

Halutessamme näyttää toisilta kuin mitä olemme me teemme maailman ikäväksi vierailupaikaksi emmekä kodiksemme.

Maria Jotuni, *Avonainen lipas*, 1929, *Vaeltaja*, 1933

Yhteiskunnan köyhät

Vuosisadan vaihteeseen liittyy uusromantiikan ohella toinenkin merkittävä ilmiö, suomalaisen ”työläiskirjallisuuden” synty. Se jatkoi osaksi 1880-luvun naturalistien linjaa, mutta sisälsi myös uusromantiikkaa muistuttavaa sentimentaalista tai vallankumouksellista romantiikkaa. Tärkeintä kuitenkin oli, että se syntyi työväestön omassa piirissä ja sen tavoitteista käsin. Vuosisadan alun työläiskirjallisuuden luonteenomaisia lajeja olivat lyriikka ja näytelmä, joille löytyi käyttöä työväenliikkeen näyttämöillä,

juhlissa ja sanomalehdissä, mutta paljon julkaistiin myös romaan-
neja ja pamfletteja. Tämä sosialistisesti sävyttynyt kirjallisuus,
jonka tekijät usein olivat työväenlehtien lehtimiehiä, sai nimen-
omaan työväenliikkeen piirissä tärkeän kulttuurisen merkityksen,
kunnes se epäonnistuneen vallankumouksen jälkeen 1918 lop-
pui lähes tyystin.

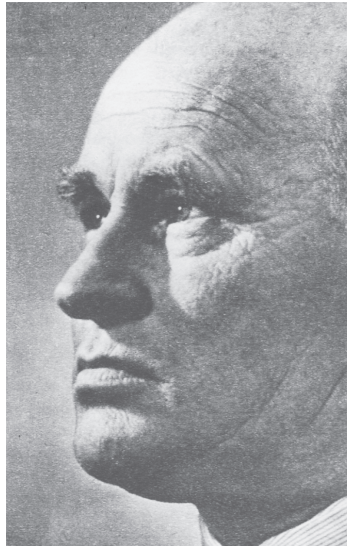
Kuitenkin vuosisadan alun poliittinen työläiskirjallisuus an-
toi virikkeitä eräille myöhemmille ilmiöille, 1930-luvun vasem-
mistoälymyydelle (kirjailijaryhmä ”Kiila”) sekä 1960-luvun
vasemmistoradikalismille. Sen henkistä pääomaa käytettiin maan-
pakolaisten välityksellä Neuvosto-Karjalan suomenkielisen kir-
jallisuuden perustamisessa vuoden 1918 jälkeen, ja tavallaan
Ruotsiin työhön 1960-luvulta lähtien siirtyneiden suomalaissiir-
tolaisten keskuudessa nykyisin elävä vilkas kirjoittamisharrastus
ja julkaisutoiminta ovat vanhan työläiskirjallisuuden viimeisiä
riutuvia kukintoja.

Työläiskirjallisuuden merkittävin myöhäinen linja on kuiten-
kin epäpoliittinen. Se syntyi 1920-luvulla, jolloin eräät työläis-
lähtöiset kirjailijat hylkäsivät luokkatietoisin linjan kirjallisuus-
udessa. Näille Suomen itsenäisyydenajan alkupuolen työläiskir-
jailijoille, joista ensimmäinen oli kotkalainen Toivo Pekkanen
(1902–1957), löytyy paralleleja muista Pohjoismaista, mutta
niukasti muualta. Kyseessä oli poliittisesti sitoutumattoman au-
todidaktin kirjailijan tyyppi, jolle oli ominaista voimakas eetti-
syy ja kilvoitteleva individualismi ja joka sai hyvin arvostetun
aseman suomalaisessa kirjallisuudessa aina 1950-luvulle saakka.
Tässä muodossaan työläiskirjallisuus oli selvästikin vaihtoehtoi-
nen purkautumisväylä työväestön kollektiiviselle itseilmaisun-
tarpeelle ja ideologialle sen jälkeen, kun luokkataistelulinja oli
vuonna 1918 osoittautunut hyödyttömäksi.

Toivo Pekkanen oli kotkalainen tehtaantöyhmies, joka esikois-
romaanissaan *Tehtaan varjossa* (1932) kuvasi joukoista eroon
pyrkivää työläisindividualistia. Päähenkilö on punakaartilaisen

poika, jonka henkistä itsenäistymistä romaani kuvaa. Romaani päättyy kertojan toteamukseen: ”Hänen tehtävänsä on elää täällä maailmassa, ottaa osaa sen iloon ja suruun ja kasvaa suuremmaksi kuin hänen isänsä oli ja nähdä pitemmälle kuin hänen isänsä näki.” Ei siis luokkataisteluohjelmaa, vaan yksilöeettinen ohjelma. – Pekkasen kosketukset Helsingissä samaan aikaan toimineeseen ekspressionistiseen Tulenkantajien kirjailijaryhmään näkyvät erityisesti hänen novelleistaan, joissa kuvataan sataman elämää ja pulavuosien ahdistusta Tulenkantajille ominaisella ekspressiivisyydellä.

Pekkasen perinnettä jatkoivat sitten varsinkin Lauri Viita ja Väinö Linna, kaksi Tampereen teollisuuskaupungin kirjailijaa. Lauri Viidan romaanissa *Moreeni* (1950) yhdistyvät kertojan fantasia ja kielellinen virtuositeetti, työväestön arkipäivä sekä vahva usko elämän myönteisiin arvoihin, joita romaanin mukaan nimenomaan yksinkertaiset kansan ihmiset kannattavat. Myös Väinö Linnan kahdessa sodanjälkeisessä vähän tunnetussa varhaisteoksessa työläisindividualismi saa taiteellisesti merkittäviä tuloksia, kunnes koko työläisindividualistinen linja jäi 1950-luvulla taka-alalle Linnan siirryttyä pääteoksissaan uudenlaiseen historialliseen ja yhteiskunnalliseen analyysiin.

Toivo Pekkanen edustaa itsenäisen Suomen ensimmäistä kirjailijapolvea, jolla oli vahvoja kosketuskohtia ekspressionismiin.

Maaseudun kuvauksen perinne

Oman erityispiirteensä suomalaiseen epiikkaan on antanut se, että Suomi korkeasta elintasostaan ja nykyaikaisesta elämäntyylistään huolimatta on sittenkin pitkään ollut agraarisesti ajatteleva maa. Vielä toisen maailmansodan kynnyksellä yli puolet suomalaisista sai pääasiallisen toimeentulonsa maa- ja metsätaloudesta. Suomalaisen romaanikirjallisuuden klassikot kuvaavatkin harvoja poikkeuksia lukuunottamatta maaseutua, talonpoikaiselämää tai maalaisköyhälistön elämää. Kun muussa eurooppalaisessa kirjallisuudessa talonpoika on usein ollut hieman tyhmä ja hieman naurettava, suomalaisessa kirjallisuudessa talonpojat ja muut kansanhämmit eivät alistu narreiksi, heillä on oma ylpeytensä ja yksilöllisyytensä ja usein heitä kuvataan empaattisen huumorin valossa. Vielä 1960- ja 1970-luvun kirjallisuudessaakin vapaa luonto ja eräänlainen talonpoikainen riippumattomuusajattelu ovat olleet se tausta, jota vasten on kuvattu myös kaupunkimaista ja teollista Suomea.

Kun Suomea katselee lentokoneesta, näyttää aluksi siltä kuin lähes koko maa olisi metsän peitossa. Sielläkin missä asutus on vanhaa ja keskiaikaiset kivikirkot todistavat satojen vuosien ikäisestä sivistyksestä, metsää saattaa nähdä enemmän kuin peltoa. Sisä-Suomessa maisemalle antavat oman leimansa järvet, jotka jatkuvat satojen kilometrien pituisina, mutkaisina vesireitteinä ja pirstovat mäkitien, metsän peittämän maan niemiksi, kannaksiksi ja saariksi.

Tämä on klassisen suomalaisen romaanin maisema. Sen suuri traditio alkaa metsästä.

— — —

Maaseutuvaltaisuus ja kansankuvauksen suuri osuus ovat olleet myös esteinä suomalaisen romaanin tiellä ulkomaille: niiden miljöö on useimmille ulkomaalaisille lukijoille outo

ja niiden tekstiä on vaikea kääntää. Jos suomalaisessa romaanissa mökkiläinen lähtee kotoaan lumisena talviaamuna kovaan **pakkaseen**, panee päähänsä **karvahatun** ja jalkaansa **lapikkaat**, ottaa **saunan** seinustalta **sukset** ja **hiihtää** yli **järven jään**, tapahtuma on monelle suurkaupunkilaiselle todellakin jo melko eksoottinen. Terminologisten, pohjoiseen luontoon ja olosuhteisiin liittyvien vaikeuksien lisäksi tulevat hankaluudet murreilmaisuja sisältävän tai tahallisesti jankuttavan dialogin kääntämisessä. Kaikki nämä seikat tahtovat kohdistaa lukijan katseen yksipuolisesti romaanien tapahtumaympäristöön, jolloin omintakeinen struktuuri jää liian vähälle huomiolle esimerkiksi Kiven ja Lehtosen romaaneissa.

Kai Laitinen, *Metsästä kaupunkiin*, 1984

Suomalaisen proosan valtalinja on 1800-luvulta näihin päiviin saakka ollut maaseudun kuvaus. Linja alkaa jo Aleksis Kivestä, jossa edelleen nähdään suomenkielisen kirjallisuuden keskeinen klassikko. Se jatkuu Juhani Ahossa (1861–1921), joka tunnetaan erityisesti taitavana novellistina. Aho nimitti kertomuksiaan ”lastuiksi”, jotka olivat ikään kuin puusepän työpöydältä singonneita sivutuotteita. Ahon keskeinen aihe oli maalaisidylli ja idyllin törmäys uuteen aikakauteen. Kansainvälisesti kuuluisin kirjailija maaseudun kuvauksen linjalla on ollut Frans Emil Sillanpää, ja sen muita keskeisiä edustajia Joel Lehtonen, Ilmari Kianto (1874–1970), Pentti Haanpää (1905–1955) ja Väinö Linna.

1900-luvun alkuvuosina Juhani Ahosta odotettiin ensimmäistä suomalaista Nobel-kirjailijaa.

Muistojen maisema

Vanhan ylisikamarini ikkunasta lumen peittämä niitty ja niityllä lato huurteisten koivujen alla; niityn takana järvi ja sen rannassa nuottakota ja venhe kumollaan nietoksen peitossa; järven halki viitoitettu tie, ja sen perillä matalakukkulainen metsäinen maisema.

Ja siitä – jo ammuin unohdettujen tuttuun tervehdys, jotka luulin jo aikoja sitten itselleni kuolleiksi ja haudatuiksi keltaneiden kirjanlehtien alle: Markkinamiehen ja Matit ja Liisat, vaivatta syntyneet, heti valmiit ja itsestään elävät, tulen puheilleni luontevasti kuin isäni luo pitäjän isännät ja emännät omiansa haastamaan. Muistot työn hetkistä, jolloin sen helppouden tähden en tiennyt sen vaivoista eikä kynän jälki korjausta tarvinnut.

Siitä – lempirunoilijaini säkeiden soudattelu kuin lapsuuteni keinun puutarhan koivujen välissä, siitä tuudittelu kalevaisen kielen, niinkuin suvilaineiden loiskina muistojen ulapoilta kaukaa luhtaiselle rannalle läpi huojuvan ruohikon: Hirvenhiihtävät ja Hannat, Perhon hauta ja ”Kesäisen illan kullasta tuo joutsen tultuaan...” Siitä Härkä-Tuomo ja ”Mi, ikävyys, mi hämäryys...” ja tarina kalpeasta immestä ja rohdinpaitaiset urhot Impivaaran saloilla. Siitä tähän kaikkeen sointuen ja sen läpi soiden vanhojen hurskaiden virsien hyminä, niin kuin sen kuulin kirkosta muinoin yli heilimoivan (heilimöivän) vainion kesäisenä sunnuntaina.

Siitä – kaikki mitä maailmassa sain parasta aikaan, mitä elin puhtainta onnea ja puhdistavinta surua, mitä haaveilin hienointa rakkautta ja rakentelin ihanimpia tupia tuuleen; kaikki, mikä avarsi rintaani rakkaudella maahan ja kansaan ja lujimmalla uskolla ihmiskuntaan; mikä oli minulle kauneinta ja ylevintä ja elettävintä.

Siitä – vanha ylisikamarini ikkunasta, missä ei muuta kuin niitty ja niityllä lato ja niityn takana järvi ja järven halki viitoitettu tie ja sen perillä matalakukkulainen metsäinen maa.

Juhani Aho, *Tyven meri ynnä muita lastuja*, 1912

Suomalainen lukijakunta on tuntenut itselleen erityisen läheiseksi juuri tämän proosatradition. Maaseudunkuvauksen tärkeitä aiheita ovat olleet Suomen 1900-luvun historian kriisikohdat, syrjäseutujen ihmisten vaikeat elämänolosuhteet, sosialismin leviäminen maaseudulle, kansalaissota 1918, maailmansotien välisen ajan poliittiset ristiriidat, toinen maailmansota, sodanjälkeinen jälleenrakentaminen ja viime vuosikymmeninä maaseudun autioituminen. Kuvauksen keskipisteessä ovat olleet maaseudun köyhät ihmiset. Kertojat ovat tunteneet kaikkietävästä näkökulmastaan myötätuntoa vähäväkisiä kohtaan ja arvostelleet isompia ja pienempiä herroja. Vaikka linja on taiteellisessa mielessä jo lähes taakse jäänyt historiallinen ilmiö, lukijoiden – varsinkin vanhimpien – kiinnostusta tämäntapaisten kysymysten käsittelyyn osoittaa Kalle Päätalon suosio. Laajassa tuotannossaan Päätalo kuvaa naiivin realistiseen sävyyn omaelämäkerrallisia tapahtumia pohjoisella maaseudulla 1920-luvulta eteenpäin.

Sillanpään teoksissa ovat esillä lounaisen Suomen (Hämeenkyrö) talolliset, torpparit ja maataloustyöväki, ja kuvaukselle on ominaista biologinen, luontokeskeinen näkemys. Kansainvälisesti tunnetuimmassa romaanissaan *Nuorena nukkunut* (1931), kertomuksessa Salmeluksen suvun sammumisesta, romaanin kertoja toteaa:

Ei ole mitään suvun lopullista kuolemaa; jos aikojen läpi esteettömästi nähtäisiin, nähtäisiin myös kaikkien sukujen 'haaroja' edelleen elossa. Varmaan Salmeluksenkin suku taistelee, voittaa ja häviää, elää juuri parhaassa mieskunnossaan tänäkin vuonna, jolloin tämä on saatu loppuun kuvatuksi ja kerrotuksi. Ihan kauimpaa katsoenhan me kaikki olemme samaa sukua ja voimme siis kunnioittaa toistemme taisteluita kaikkina aikoina.

Katkelma osoittaa toisenkin Sillanpäälle ominaisen piirteen, kertojan vahvan filosofis-runollisen kommentoinnin. Sillanpään

Frans Emil Sillanpää on Suomen toistaiseksi ainoa Nobel-kirjailija. Hän oli lähtöisin lounaissuomalaisesta maalaisköyhälistöstä, mutta pääsi lahjakkaana poikana opintielle. Lääketieteen opinnot Helsingin yliopistossa keskeytyivät pian, mutta kirjailijana Sillanpää kehitti itselleen biologispohjaisen näkemistävän yhteiskunnan ilmiöihin ja vahvasti persoonallisen tyylin. Ne loivat hänelle nopeasti mainetta myös maan rajojen ulkopuolella. Muutamaa viikkoa ennen kuin Neuvostoliitto hyökkäsi Suomeen syksyllä 1939, Tukholmasta tuli tieto, että kirjallisuuden Nobel-palkinto oli myönnetty Sillanpäälle. Sotavuodet ja runsas alkoholi mursivat Sillanpään luomisvoiman ja viimeisinä elinvuosinaan hänet tunnettiin leppoisana "taatana", joka radion suosituissa joulupakinoissa muisteli entisajan elämänmenoa.

muita keskeisiä teoksia ovat kansalaissodan punakaartilaisen kuvaus *Hurskas kurjuus* (1919), *Miehen tie* (1932), joka on kuvaus nuoren talonpojan kasvusta talon isännäksi ja tasapainoiseksi ihmiseksi, sekä lyyrinen pienoisromaani *Ihmiset suviyössä* (1934).

Mitään suviyötä pohjolassa tuskin onkaan; on vain viipyvä, viipyessään hiukan himmenevä ehtoo, mutta siinä himmeydessäkin on tuo sanalla sanomaton kirkastuksensa. Se on suviaamun aavistus, joka lähenee. Kun ehtoopuolen musiikki on vaipunut orvokintummaksi pianissimoksi, niin hienoksi, että se jatkuu vielä lyhyenä taukonakin, niin silloin herää jo ensivieli vienoon korkeaan säveleeseen, johon sello pian yhtyy, ja tuo sisäisesti tajuttu sävelkuva saa jo ulkonaisen tukensa; tuhansilta oksilta ja ilman korkeuksista livertää tuhatkielinen säestys; aamu on jo, vaikka äsken vielä oli ehtoo. Kiuru ponnahtelee korkealle ja yhä korkeammalle ja laulaa sieltä lehvistön pienemmille sirommille visertäjille, miltä aamu laajemmalti näyttää. Valon ja nousun hurmaamana se kohoo, kunnes kiihkotila saavuttaa korkeimman kohtansa ja äkisti laukeaa ja raukeaa ja äänetön lintu melkein putoaa maahan ja muuttuu laimeanväriseksi pellon kävelijäksi. Aurinko paistaa.

Frans Emil Sillanpää, *Ihmiset suviyössä*, 1934

Pentti Haanpää jäi aikanaan melko tavalla Sillanpään varjoon, mutta sodan jälkeen hänen arvonsa on noussut vahvasti. Hänen kansankielisten, humorististen maaseudunkuvaustensa pohjalta on löydetty jäntevää analyysia yhteiskunnan valtarakenteista. Haanpää oli lähtöisin pohjoissuomalaisesta (Piippola) talonpoikaisperheestä, ja hänen novellinsa ja romaaninsa kuvaavat pohjoissuomalaisten kansanihmisten, mm. pientilallisten ja kiertelvien metsätyömiesten, elämää. Haanpään yhteiskunta- ja armeijakritiikki johti hänet 1930-luvulla kustantajien boikottiin,

Sisäjärvi on suomalaisen luonnon ja kirjallisuuden tärkeitä elementtejä. Piipolalaisen Pentti Haanpään kohtaloksi muodostui hänen kotiseutunsa erämaajärvi, jonka aaltoihin hän hukkui syksyisellä kalamatkalla 1955.

Väinö Linna kuuluu siihen itseenäisen Suomen toiseen kirjailijasukupolveen, jonka teosten taustalta kuvastelevat toisen maailmansodan kokemukset.

mutta sodan jälkeen hän on vakiinnuttanut asemansa ja tullut monien prosaistien esikuvaksi. Klassisen aseman ovat saavuttaneet erityisesti hänen lyhyet novellinsa, ”jutut”, kuten hän itse niitä nimitti, sekä satiiris-kriittinen sodankuvauksensa *Yhdeksän miehen saappaat* (1944), kertomus sotilassaappaista, jotka siirtyvät sotilalta toiselle ja jotka vasta sodan päätyttyä, pahasti rikkoutuneina, ovat sodasta palaavan pellonraivaajan jalassa ”ensi kertaa oikein tosihommissa, leipätoissa...”

Sillanpää julkaisi viimeisen kaunokirjallisen teoksensa toisen maailmansodan päättyessä, ja pian sen jälkeen ilmestyi esikoisteos Väinö Linnalta, joka sitten keskeisillä teoksillaan *Tuntematon sotilas* (1954) ja *Täällä Pohjantähden alla I–III* (1959–1962) on saanut näkyvämmän aseman Suomessa kuin yksikään toinen sodanjälkeinen kirjailija. Linna jatkaa Sillanpään ja toisaalta Pekkasen aloittamalta realistiselta linjalta, mutta hänen teoksissaan Suomen poliittisen historian ja yhteiskuntakehityksen traagiset ainekset ovat paljon keskeisemmässä asemassa kuin edeltäjillä. Läpimurtoteos *Tuntematon sotilas* kuvaa Suomen ja Neuvostoliiton välistä ns. jatkosotaa 1941–1944, konekivääriryhmän näkökulmasta, yleisemmin on kyse sodan ja ihmisarvon välisestä ristiriidasta. Trilogia *Täällä Pohjantähden alla* kuvaa vuosisadan alun suomalaisen yhteiskunnan paha epäkohtaa, torpparilaitosta, sen syntyä, kärjistymistä kansalaissodaksi ja ongelmien heijastumista edelleen myöhempään suomalaiseen yhteiskuntaan asenteina aina kirjoittamisajan kynnykselle saakka. Pienen maalaiskylän tapahtumat edustavat symbolisesti koko suomalaisen yhteiskunnan kehitystä, ja trilogiaa kannattaa optimistinen ihmiskuva, kertojan luottamus ihmisen arvoon ankarissakin sosiaalisissa paineissa.

Linnan teosten suuri merkitys suomalaisille lukijoille ei kuitenkaan perustu yksinomaan pinnanalaisten yhteiskunnallisten ristiriitojen historialliseen selittämiseen. Linnan henkilöhahmot ja tarinoiden käänteet varioivat klassisesta suomalaisesta kirjallisuudesta (*Vänrikki Stoolin tarinoista*, *Maamme Kirjasta*) tuttuja

käsityksiä suomalaisuudesta, usein kriittisinä ja parodisina versioina, ja tässä mielessä Linnan teokset ovat olleet myös 'suomalaisuuden' uudelleenkirjoitusta.

Mika Waltari

Suomi oli toisen maailmansodan jälkeen suurten muutosten edessä. Työväenpuolueet, ammattiyhdistysliike ja demokraattinen liberalismi olivat vahvistaneet asemiaan. Itsenäisyydenajan alkuvuosien kiihkeästä isänmaallisuudesta oli pakko siirtyä hävityn sodan jälkeen vähitellen realistisempaan käsitykseen Suomesta ja sen asemasta Euroopassa. Murrosta syvensi yhteiskunnan taloudellisen rakenteen nopea muutos, yhä nopeampi siirtyminen maataloudesta teollisuuteen.

Muutos heijastuu paitsi *Tuntemattomasta sotilaasta* myös Mika Waltarin (1908–1979) tuotannosta. Waltari oli tosin aloittanut jo 1920-luvulla ja jatkoi kirjailijantyötään vielä 1960-luvulla. Waltarin *Sinuhe egyptiläinen* (1945), josta tuli kansainvälinenkin menestysteos, kuvastaa toisaalta ekspressionistisukupolven katastrofitunnelmia, toisaalta suomalaisen keskiluokan pettymystä yhteiskunnan nopeasti muuttuessa. Tämä perusasenne näkyy selkeästi, vaikka romaanin tapahtumat on sijoitettu muinaiseen

Mika Waltari oli tuottelias kirjailija, joka saavutti historiallisilla romaaneillaan maailmanmainetta.

Egyptiin, jota Waltari kuvaa historioitsijan asiantuntemuksella. Sodan julmuus, ihmisen kyvyttömyys inhimillisyyteen, suurvaltojen piittaamattomuus pienemmistä ja maailman 'vanhuuden' tuskailu ovat yhtä hyvin maailmansotien aikakauden eurooppalaisia kuin muinaisen Egyptin ongelmia.

Mutta teidän on ymmärrettävä, että khattien maa on ahdas ja meillä on paljon lapsia, koska suuri kuninkaamme Shub-biluliuma rakastaa suuresti lapsia. Sen tähden tarvitsemme tilaa lapsillemme ja uusia laitumia karjallemme ja Mitannissa on meille tilaa, koska Mitannin naiset synnyttävät vain yhden tai korkeintaan kaksi lasta. Sitä paitsi emme sietäneet nähdä, millainen sorto ja vääräys vallitsi Mitannin maassa, ja totta puhuen Mitannin omat asukkaat kutsuivat meidät avukseen, niin että marssimme heidän maahansa vapauttajina emmekä suinkaan valloittajina.

Waltarin sodanedellinen tuotanto oli kuvannut pääasiassa modernia eurooppalaista ihmistä – sodan jälkeen historiallisesta romaanista tuli hänen keskeinen alueensa. Waltari on historiallisen romaanin merkittävin edustaja sodanjälkeisessä Suomessa, ja hänen teoksiaan on käännetty erittäin paljon vieraille kielille.

Veijo Meri ja muita modernisteja

50-luvun modernismi saavutti suurimmat voittonsa lyriikan alalla, mutta esiin nousi myös joukko lahjakkaita proosakirjailijoita, ennen kaikkea Marja-Liisa Vartio (1924–1966), Veijo Meri (s. 1928) ja Antti Hyry (s. 1931). Moderneja prosaisteja yhdisti luopuminen uskosta yhtenäiseen maailmankuvaan, mikä oli ollut perinteisen realismin edellytys, sekä uusi yksinkertaisuus kielenkäytössä. Mutta muuten modernit prosaistit poikkeavat huomattavasti toisistaan.

Pohjois-Suomesta kotoisin oleva, laestadiolaisuudesta maailmankuvan aineksia saanut Hyry rakentaa romaaneissaan ja novelleissaan behavioristisen maailman, jossa lapsi tarkastelee aikuisten todellisuutta. Vartion proosateoksissa, esimerkiksi postuumissa romaanissa *Hänen olivat linnut* (1967), korostuvat surrealistiset piirteet, näkemys elämän unenomaisuudesta.

Veijo Meri korosti varsinkin alkutuotannossaan elämän ja tapahtumien sattumanvaraisuutta. Tämä käy ilmi hänen monille kielille käännetystä absurdista sotaromaanistaan *Manillaköysi*

Veijo Meri

(1957). Sotamies Joose Keppilä löytää rintamalla hyvän manillaköyden ja aikoo lomamatkallaan kuljettaa sen salaa kotiin. Hän kietoo köyden vartalonsa ympärille, mutta pitkän kotimatkan aikana köysi alkaa puristaa niin, että Joose on lähes tajuton, kun hän lopulta pääsee kotiinsa. Vaimo pelastaa miehensä leikkaamalla köyden pieniksi paloiksi. Köysi saa lukijan mielessä monenlaista vertauskuvallisuutta: se on lopulta kuin vanhan kaikenkattavan maailmanselityksen 'punainen lanka',

joka on katkaistava, jotta ihminen voisi hengittää vapaasti.

Meren myöhemmissä teoksissa on yhä enemmän realistista yhteiskunta-analyysia, ja hänestä on tullut yksi modernin kaupunki-Suomen keskeisiä kuvaajia. Hän on esiintynyt menestyksellisesti myös näytelmäkirjailijana, esseistinä ja tietokirjailijana, jonka kiinnostus kieleen on synnyttänyt oman persoonallisen suomen kielen etymologisen sanakirjankin (*Sanojen synty*, 1982).

SUOMEN LYRIIKAN MODERNISMI

”Kieli on ainoa kotimaani”

72

Suomalainen lyriikka oli 1800-luvun kansallisen liikkeen myötä saanut vahvan aseman suomalaisessa kulttuurissa. Sille oli muodostunut myös laaja lukijakunta, joka ihaili runoilijoitaan vielä sen jälkeenkin, kun patrioottinen lyriikka oli uudelle vuosisadalle tultaessa vaihtunut yksilökeskeiseksi lyriikaksi. Merkittävimmät voittonsa suomalainen lyriikka sai kuitenkin kulttuurisessa marginaalissa, syrjässä lukijoiden enemmistöstä.

Ensimmäinen vaihe lyriikan modernismissä oli ruotsinkielinen. Syrjäisen Suomen kielivähemmistöstä nousi ensimmäisen maailmansodan aikana ja jälkeen useita lyyrikoita, joiden ilmaisu oli eurooppalaisen modernismin eturintamassa. Merkittävin näistä ruotsinkielisistä runoilijoista oli varhain kuollut Edith Södergran.

Min barndoms träd

Min barndoms träd stå höga i gräset
och skaka sina huvuden: vad har det blivit av dig?
Pelarrader stå som förebräelser: ovärdig går du
under oss!

Du är ett barn och bör kunna allt,
varför är du fjättrad i sjukdomens band?

Du är bliven människa, främmande förhatlig.
Då du var barn förde du långa samtal med oss,
din blick var vis.
Nu ville vi säga dig ditt livs hemlighet:
nyckeln till alla hemligheter ligger i gräset i hallonbacken.
Vi ville stöta dig för pannan, du sovande,
vi ville väcka dig, döda, ur din sömn.

Edith Södergran, *Landet som icke är*, 1925

*

Lapsuuteni puut

Lapsuuteni puut seisovat korkeina ruohossa
ja ravistavat päätään: mitä on sinusta tullut?
Pylväsrivit seisovat kuin nuhteet: arvoton olet
allamme käymään!
Olet lapsi ja sinun pitäisi olla kaikkivoipa,
miksi olet kytketty sairauden kahleihin?
Sinusta on tullut ihminen, vieras vihattava.
Kun olit lapsi, puhelit kanssamme pitkään,
katseesi oli viisas.
Nyt tahtoisimme sanoa sinulle elämäsi salaisuuden:
kaikkien salaisuuksien avain on ruohossa vadelmarinteellä.
Tahtoisimme töytäistä sinua otsaan, sinä nukkuva,
tahtoisimme herättää sinut unestasi, kuollut.

Edith Södergran, *Maa jota ei ole*, suom. Aale Tynni

1940- ja 1950-lukujen taitteessa myös suomenkielisessä lyriikassa alkoi merkittävä uudistuminen, jonka jäljet näkyvät edelleen nykykirjallisuudessaakin. Ensimmäiset sodanjälkeiset vuodet olivat toisaalta yhteiskuntakriittisen vasemmistotaiteen kukoistusaikaa, toisaalta porvarillisesti ajattelevat ja konservatiiviset taiteilijat vetäytyivät samaan aikaan yksilöyden ja mielikuvituksen maailmaan, eräänlaiseen uuteen romantiikkaan. Kaiken kaikkiaan elettiin epävarmuuden ja etsinnän aikaa, jolle olivat luonteen-

omaisia niin ideologiset kannanotot kuin irrottautuminen kaikista ideologisista julistuksista. Taustalla oli jo itämässä merkittävän kirjallisen muutoksen siemen, joka johti pian täydelliseen tyyllajinvaihdokseen.

Uuden suuntauksen tärkeimmät virikkeet tulivat anglosaksisesta kirjallisuudesta. T. S. Eliotin *Autio maa ja muita runoja* julkaistiin pienen harrastajapiirin toimesta suomeksi 1949 suuren innostuksen vallassa, Ezra Poundia luettiin ahkerasti, ja imagistisen lyriikan periaatteet kävivät tutuiksi. Kauempaa kirjallisuushistoriasta antoivat virikkeitä suomenruotsalaisen modernismin klassikot 1920-luvulta, ja vielä kauempaa vanha japanilainen runo, johon Suomessa tutustuttiin aluksi englantilaisten käännösten välityksellä.

Eräiden uusien prosaistien, esimerkiksi Juha Mannerkorven (1915–1980) ja Jorma Korpelan, teoksissa oli 1940-luvun lopulle ominainen psykologinen pohjavire, myös eksistentialismista saatuja aineksia, mutta samalla vahvaa uusien tyyllillisten ja rakenteellisten keinojen etsintää, joka vaikutti sitten 1950-luvun moderneihin prosaisteihin. 1940-luvun lopussa eräät ”nuoret kriitikot”, mm. Kai Laitinen (s. 1924), Osmo Hormia (1926–1983) ja Tuomas Anhava, olivat alkaneet vaatia esteettistä suunnanmuutosta suomalaiseen kirjallisuuteen. He vaativat irtautumista yleisistä suurista aatteista, jotka olivat heidän mielestään johtaneet heidän vanhempansa vain sotaan, ja vaativat että kirjallisuus oli nähtävä pelkästään kirjallisuutena, sanataiteena. Tuomas Anhava kirjoitti runossaan ”Yleiset opit” (1955), josta tuli eräänlainen satiirinen ohjelmaruno: ”älä kohota aatteen lippua,/ se kiedotaan arkkusi ympärille.”

Nokisten kattojen alta milloin
ratsumies lähti,
balladi kerrottiin, vaiheet
sattumanvaraiset, vieraat:

lumessa männyt, keltaiset, kukkivat,
tuulessa ajattomat, ruskeat tyhjäät.

Paavo Haavikko, *Tuulioinä*, 1953

Nuorten kriitikoiden vaatimuksista kasvoi sitten nopeasti kirjallinen virtaus, jota on alettu nimittää 50-luvun modernismiksi. Ensiksi se valtasi lyriikan. Paavo Haavikon kokoelmat *Synnyinmaa* (1955) ja *Talvipalatsi* (1959) ja Eeva-Liisa Mannerin *Tämä matka* (1956) olivat merkkitapauksia, joiden jälkeen johtava suomalainen lyriikka oli muutamassa vuodessa muuttunut kokonaan modernistiseksi. Perinteinen mitallisuus hylättiin, loppusoinnuista luovuttiin, runon eppisistäkin aineksista lähes kokonaan, ja runosta tuli itsenäisten kuvien suhdejärjestelmä.

Modernistinen lyriikka on säilyttänyt asemansa 1990-luvulle saakka Haavikon ja Mannerin jatkaessa keskeisinä modernismin klassikoina, ja heidän rinnalleen on noussut useita muita merkittäviä lyyrikoita: Lassi Nummi (s. 1928), Mirkka Rekola (s. 1931), Väinö Kirstinä (s. 1936), Pentti Saarikoski (1937–1983), Sirkka Turkka, Pentti Saaritsa (s. 1941) ja Jarkko Laine.

75

Oudot yössä, vain me kaksi, yksin. Oodi
suklaanruskealle hevoselle, munanmuotoiselle melkein,
ja tähtiyö. Laukkaa aivoissani
yöt ja päivät pehmeä
pieni hevonen, uskollinen kuin yö.
Me savenpehmeät, ikuisesti uskolliset,
näin yksin emme koskaan. Nukkukaa,
oi tähdet,
meitä suojaa pianisti Yö.

Sirkka Turkka, *Mies joka rakasti vaimoaan liian paljon*, 1979

Aluksi modernistinen runo oli säikäyttänyt runojen ystävät. Uutta lyriikkaa pidettiin käsittämättömänä ja lyriikan lukijakunta pieneni radikaalisti. Vähitellen uuteen ilmaisuun alettiin kuitenkin tottua, ja lisäksi modernistipolven kirjailijat ovat löytäneet ystäviä uusien kirjallisuudenlajien, esimerkiksi kuunnelman avulla. Liike on tullut ulos omasta erilliskulttuuristaan. Esimerkiksi Paavo Haavikon kansanomaistumiseen on vaikuttanut paitsi monipuolisuus (runojen ohella näytelmiä, aforismeja, kuunnelmia, elokuvakäsikirjoituksia, oopperalibrettoja, historiointia) ja viime aikojen yhteiskunnalliset kannanotot – Haavikko kärjistää yhteiskunnan liikeyritykseksi ja syyttää suomalaisia poliitikkoja sen huonosta hoitamisesta – myös Haavikon hyvät tulkitsijat teatterin, television ja lausuntataiteen alueella. Samantapaisiin monipuolisiin saavutuksiin on päässyt Veijo Meri, joka on Haavikon tavoin kokeillut eri kirjallisuudenlajeja (runoa, kuunnelmaa, esseitä, etymologiaa, elämäkertaa, kirjallisuudentutkimusta). Kirjoitetun sanan kenttä on ollut varsin laajasti 50-luvun modernistien käytössä. Tässä toteutuukin yleinen sääntö: kun virtaus vakiinnuttaa asemansa, sille on ominaista eri aloille ulottuva ekspansio.

Neito

toinen kämmen kannattaa hotellia
 toinen käsivarsi putosi pois vuonna joskus
 ja silmistä kaivetaan kultaa
 hänen suunsa on hylätty järvi
 harteilla lyhyt mänty, kasvaa vaivaiskoivu

rintojen välillä ei ole yhtään kaupunkia
 kukkuloiden väliin on kylvetty jokunen kylä
 sylistä nousee tehtaan savun pystysuora
 hänen reitensä ovat untuvaiset äidinkasvot
 ja varpaat lakatut, punaista graniittia.

Väinö Kirstinä, *Pubetta*, 1963

Paavo Haavikko

Paavo Haavikon runoilte ovat ominaisia kielellinen yllätys ja ironia. Eräässä Haavikon varhaisessa runossa sanotaan, että ”kieli on ainoa kotimaani”. Juuri Haavikko on osoittanut, kuinka runo voi olla myös seikkailua kielessä. Viittaukset klassisiin kaunokirjallisiin teksteihin tai historiankirjoitukseen, vanha kirjakieli sekä arkiset puheenparret yhdistyvät Haavikolla persoonalliseksi, usein paradoksaaliseksi runoksi.

Haavikko on alusta lähtien ollut kiinnostunut historiasta, ja tätä kiinnostustaan historialliseen aineistoon – ja samanaikaisesti ajankohtaisiin poliittisiin tapahtumiin – Haavikko on ilmaissut paitsi lyriikassaan myös näytelmissään ja kuunnelmissaan. Hänen historian- ja ihmiskäsityksensä on erittäin skeptinen. Näytelmä *Agricola ja kettu* (1968) on kuvaus piispa ja reformaattori Mikael Agricolasta ja hänen vaikeasta rauhanneuvottelumatkastaan Moskovaan Livana Julman luokse 1500-luvulla. Katsoja kuitenkin ymmärtää, että kyse on myös nykyajasta ja vaikkapa toisen maailmansodan jälkeisen vaikean ajan presidentistä Juho Kusti Paasikivestä ja Stalinista. Kuunnelma *Viinin kärsimykset Venäjällä* (1981) pohjaa Napoleonin kokon päiväkirjaan Venäjän-sotaretken aikana: kuinka vaikea oli huolehtia siitä, että ateriointi tapahtui kaikkien etikettisääntöjen mukaisesti. ”Viini on tarjoiltava huoneen lämpöisenä. Mutta kuinka lämmin on oltava huoneen, kuinka lämmin maailman?”, kuunnelmassa kysytään. Haavikon kuunnelmia on esitetty runsaasti ympäri maailmaa, kuten yleensäkin suomalaisia kuunnelmia.

Eeva-Liisa Manner

Eeva-Liisa Manner aloitti lyriikkona heti sodan jälkeen, mutta vasta jyrkkä muutos modernistiseen suuntaan kokoelmasta

Tämä matka alkaen teki Mannerista yhden sodanjälkeisen suomalaisen lyriikan suuria nimiä.

Manner käyttää runoissaan runsaasti sitaatteja ja hienovaraisia viittauksia vanhempaan kirjallisuuteen ja filosofiaan – tässä suhteessa häntä voi verrata T.S. Eliotiin tai Ezra Poundiin. Hänen runoissaan esiintyy myös viittauksia antiikin mytologiaan (Eros, Narkissos, Psykhe, Orfeus) ja psykoanalyysiin. Mannerin runoista kuvastuu ihmisen psyyken monitasoisuus ja toisaalta yhteiskunnalliset ristiriidat.

Jos suru savuaisi, maa peittyisi savuun.
Kai se peittyikin jo
ja palaa muinaiseen hahmoonsa, yön sydämelle.

Valloittajat tulevat, keskiaika on palannut
mutta ilman keskiajan valoa:
taivaskaan ei ole enää kirkas.

Eeva-Liisa Manner, *Jos suru savuaisi*, 1968

Eeva Liisa Mannerin lyriikassa veden peili on tärkeä symboli. Runoilija kesäasuntonsa laiturilla 1960-luvulla.

Mannerin runojen toistuvia kuvia ovat hevonen seksuaalisuuden symbolina sekä peili ja heijastus, joiden avulla runoilija käsittelee 'minän' ja todellisuuden problematiikkaa. Mannerin lyriikkaa luonnehtivat piirteet ovat esillä myös Mannerin dramatiikassa, esimerkiksi näytelmässä *Poltettu oranssi* (1967), jota pidettiin ensin niin vaikeatajuisena, että mikään suomalainen teatteri ei ottanut sitä esittääkseen. Näytelmän miljöö on vuosisadanvaihteen biedermeier-keskiluokka ja psykoanalyysin syntyaika. Se kuvaa – hyvin symbolisella, yleensä ihmiseen viittavalla tavalla – mielisairasta tyttöä ja hänen suhdettaan vanhempiinsa ja psykiatriin. Kun näytelmä sitten tuli Tampereen Työväenteatterin ohjelmistoon, sitä esitettiin yhteen menoon kuusi seitsemän vuotta.

Keskipäivä kulkee kuihtuneen maan yli.
Ensimmäinen tunti osuu kirjani sivulle.
Huoneessa on hiljaista, valo jättää ikkunan.
Muistot tulevat ja menevät
niin kuin tuuli kulkee metsän läpi,
niin kuin tuuli kulkee metsän läpi.

*

Sanko kumahtaa hetkessä syvyyteen,
mutta nostaminen kestää kauan,
sillä löin väkipyörän Joutsenen tähdistöön
(vain saadakseni vähän vettä).

Jossain palaa tulipunainen vene.
Minun on kylmä, kylmä.
Kaivon henki on kaiku, outo ja aina sama:
ruukun täydeltä hiljaisuutta, ei koskaan vettä.

*

Puu on kaatunut pihassa.
Pudonneet lehdet kasautuvat kynnykselle.
Unohdan missä olen,
silmiini nousevat käsittämättömät äänet.

Hämyisiä lehtiä, hiljaisia tunteja.
Varjot kulkevat vettä pitkin, katoavat.
Kuu on savuinen, uni rakentaa porraspuita.
Laskeudumme alas, alemmaksi.

*

Vähän viiniä. Vuode. Ero päivien äänistä. Kaihdin.
Yö. Ajomies siirtyy ikkunan läntiseen reunaan.

Unen veräjä on auki, ja yhä keräytyvät
eläinten tyynet laumat tammien alle.

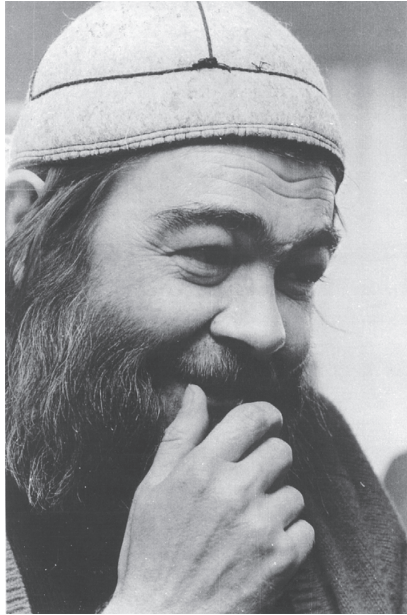
Eeva-Liisa Manner, runoja kokoelmasta *Paetkaa purret kevein purjein*, 1971

Pentti Saarikoski

Pentti Saarikoski oli erittäin monipuolinen kirjailija, jota on käännetty paljon myös vieraille kielille. Hänet tunnetaan ennen kaikkea lyyrikkona, mutta hän oli myös prosaisti ja ironinen pakinoitsija, jonka ironian kohteina olivat koulu, kirkko ja armeija. Sen ohella hän oli lehtimies sekä taitava suomentaja (Joyce, Homeros, Aristoteles, Herakleitos). Nuoruusvuosinaan Saarikoski oli suuri boheemi ja elämänsä loppuun saakka hyvin epätavallinen persoonallisuus. Vuodesta 1975 saakka Saarikoski asui Ruotsissa eräänlaisessa vapaaehtoisessa maanpaossa. Hänen kuvaamansa Odysseus (”kotiin kaipaava, sitä alinomaan pakeneva paha poika, ovela ja kielitaitoinen seikkailija”) on ikään kuin Saarikosken omakuva.

Saarikosken ensimmäisissä runokokoelmissa (*Runoja, Toisia runoja*, 1958) näkyy esiin tunkeutuvan modernismin esikuvallisuus. Runojen kieli on huolellista ja täsmällistä, runot ovat hallittuja rakennelmia. 1960-luvulla Saarikoski kääntyi ironiaan ja

retoriseen kapinaan perinteistä runoutta ja porvarillista yhteiskuntaa vastaan – omalla boheemilla tavallaan Saarikoski kuului

1960-luvun suomalaiseen vasemmistoälymystöön. Kuitenkin jo 1969 Saarikoski sanoutui irti kaikesta politiikasta ja puolueista: ”Sosialismi on erilaista ikävää kuin minun ikäväni.”

81

Pentti Saarikoski nousi 1960-luvulla maineeseen paitsi epäortodoksisena modernistina myös taitavana suomentajana.

Hullun miehen hevonen

Minä ostin hevosen hullulta mieheltä.
Se oli piirtänyt sen itse
ja muuten se oli ihan tavallinen hevonen
mutta silmät olivat sieraimissa.
Sen se oli tehnyt
tahallaan: että ihmiset näkisi
miten hullu se on
ja ostaisi paremmin.
Minä ostin.
Ajattelin hevosta kun se seisoisi männikössä
illalla kun auringon korvista vuotaa verta.

Pentti Saarikoski, *Maailmasta*, 1961

Saarikosken varhaisesta edeltäjästään kirjoittama teos *Eino Leino – legenda jo eläessään* (1974) on suomalaisen kirjallisuushistorian erikoislaatuisimpia elämäkertoja. Se on kirjoitettu runomuotoon, ja välillä Saarikoski siirtyy käyttämään kokonaan Leinon runokieltä. Hän samastuu niin pitkälle Leinoon, että kyselee välillä, puhuuko hän Leinosta vai itsestään:

Leino uneksi maailmoita.
Hän kansoitti ne mielensä mukaisilla olennoilla.
Kuten on saatu havaita,
häntä on helppo tulkita kenen tahansa
omien tarkoitusperiensä mukaisesti,
myös minun,
joka käytän häntä milloin maalitauluna milloin suojakilpenä,
hän on ollut minun psykiatrini
johon olen samastunut
niin kuin hän samastui
omiin luomuksiinsa.

Saarikosken tuotannon päättää Ruotsissa kirjoitettu lyyrinen trilogia, johon kuuluu kolme runokirjaa, *Tanssilattia vuorella* (1977), *Tanssiinkutsu* (1980) ja *Hämärän tanssit* (1983). Trilogia alkaa kreikankielisellä Ilias-sitaatilla akhaijien ryhtymisestä taisteluun jumalia vastaan. Saarikosken mukaan lainauksen tehtävänä on korostaa, kuinka ”sitä maailmaa, jossa me nyt elämme, kirjoitetaan vieraalla kielellä”. Itse asia sen sijaan on tuttu: uhmakas ihminen on kautta aikojen joutunut riitaan jumalien tahdon kanssa.

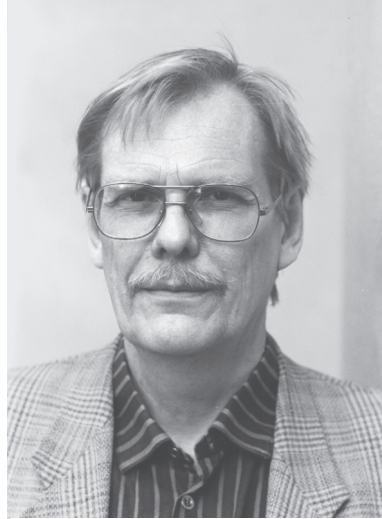
Kari Aronpuro

Kari Aronpuron (s. 1940) kehitys on hyvä esimerkki 1960-luvun hengessä aloittaneiden runoilijoiden uudistumisesta. Kokoelmassa *Kirjaimet tulevat* (1986) on keskeistä kielen olemuksen pohti-

minen: mitä kieli on? miten se toimii? mitä on puhuminen? mitä sanat merkitsevät? Pohdinta ei kuitenkaan johda kuivaan teoretisointiin, vaan usein humoristiseen ilmaisuun, kielipeliin tai leikkiin kielellä, siten että lukijakin alkaa ihmetellä kielen monitasoisuutta ja yllättävyyttä.

Aronpuron runoille ovat tyyppillisiä sitaatit: hän ottaa runoihinsa vanhoja arkistosta löytämiään tekstejä, sitaatteja muiden kirjoista, myös vieraskielisiä sitaatteja, ihmisten puhekieltä. Aronpuro käyttää myös epäsovinnasta graafista asua: hänen runoissaan vaihdetaan usein kirjaintyyppiä (kursiivia jne.), siellä on valokopiota vanhasta fraktuuratekstistä, mukana on käsin kirjoitettua tekstiä, ylivivauksia. Teosta voisi pitää

malliesimerkkinä lyriikan postmodernista suunnasta. Historiallinen aineisto (dokumentit, sitaatit) ei pyri rakentamaan tekstiin historiallista syvyyttä, vaan tekstistä tulee mosaiikkimainen kuva nykyhetkestä, jossa kaikki aineisto – uusi ja vanha, arvokas ja arvoton, kirjallinen ja arkipäiväinen – ovat rinnakkain, ilman järjestävää hierarkiaa.

Kari Aronpuro kuuluu viime vuosikymmenten keskeisiin runoilijoihin.

Olen suhteellisen köyhää ja vähäpätöistä sukua

Olen suhteellisen köyhää ja vähäpätöistä sukua
väänsin tahkoa punamullatun aitan päädyssä
koivujen ja koiranheisipensaan varjossa
isoisä teroitti viikatetta

kun kysyin Mitä tehtäis jos sauna syttyis palaan?
Vaari vastasi vetäisemällä
ohjasperillä, sain selkääni
saunan sytyttämisestä

Hänelle tapahtuma ja tapahtumasta puhuminen olivat
yksi ja sama tapahtuma.

Kari Aronpuro, *Kirjaimet tulevat*, 1986

YHTEISKUNNALLIS-POLIITTINEN NYKYKIRJALLISUUS

1960-luvun radikalismi

1960-luku oli Suomessa kuten muuallakin Länsi-Euroopassa radikaalien joukkoliikkeiden aikaa. Kyseessä oli ensimmäinen varsinainen media-vuosikymmen, jolloin myös televisio tuli vauhdittamaan yhteiskunnallista keskustelua. Yhtä lailla vuosikymmentä värjäsivät keskustelu sukupuolten tasa-arvosta, hippiliike, Vietnam, The Beatles ja kolmas maailma.

Vuosikymmen oli myös opiskelijavallankumouksen vuosikymmen: opiskelijat nousivat barrikaadeille pasifismin puolesta, entistä demokraattisemman yliopistohallinnon puolesta ja ylimalkaan oikeudenmukaisemman, talous- ja sosiaalipoliittisesti ”tieteellisemmän” yhteiskunnan puolesta. Kuohunta kulminoi siihen, että syksyllä 1968 radikaalit ylioppilaat ”valtasivat” muutamaksi päiväksi ylioppilastalon. Vaikka tämän leikkivallankumouksen saama huomio olikin suurempi kuin tulokset, monet tämän sosiaalidemokraattisjohtoisen liikkeen nuorista kärkihahmoista olivat neljännesvuosisata myöhemmin maan poliittisia johtajia.

Vuosikymmenen radikalismi heijastui myös kirjallisuuteen. Edellisen vuosikymmenen modernistista lyriikkaa alettiin nimitellä ”hermeettiseksi”, ja se sai rinnalleen ”epäpuhtaan” lyriikan. Tätä modernismin tyylipuhtautta ja tasapainoisuutta ohjelmal-

lisesti rikkovaa lyriikkaa edustivat ensimmäisinä 1950-luvun perinteestä aloittaneet Pentti Saarikoski ja Väinö Kirstinä. Suomen ruotsinkielisessä kirjallisuudessa protesti oli vähintäänkin yhtä raju, sillä siellä uutta 'osallistuvaa' sukupolvea vastassa oli jo 1920-luvulla alkanut modernin lyriikan perinne.

Kirjallisuuden radikaalistumisen huippuvuosi oli 1966. Samana päivänä kun Suomi sai – toistaiseksi viimeisen kerran – sosialistienemmistöisen parlamentin, kantaesitettiin Helsingin Ylioppilasteatterissa Arvo Salon (s. 1932) kirjoittama *Lapualaisooppera*, brechtiläissävyinen ooppera Suomen oikeistoradikaaleista väkivaltaisuuksista 1920- ja 1930-luvulla. *Lapualaisoopperasta* tuli kirjallisuuden ja kulttuurin uuden yhteiskunnallisen vaiheen tunnuskuva. Tälle vaiheelle oli luonteenomaista kirjailijakunnan radikaalistuminen ja vasemmistolaistuminen, kärkevä yhteiskuntakritiikki ja pyrkimys sosiaalisten epäkohtien paljastamiseen. Tätä linjaa edustivat itsenäisimmin ja omaperäisimpinä variaatioina lyriikassa mm. Matti Rossi (s. 1934) ja Kari Aronpuro, joka myöhemmin kehitti runoilmaisuaan semiotiikan tarjoamista impulsseista käsin ja on 1980-luvulla noussut johtavien suomalaisten lyrikkoiden joukkoon, proosassa Marja-Leena Mikkola (s. 1939), Alpo Ruuth (s. 1943) ja Aulikki Oksanen (s. 1944).

Samaan aikaan kehitys johti suomenruotsalaisessa kirjallisuudessa hieman toiseen suuntaan. Tosin esimerkiksi jo 1950-luvulla aloittaneen prosaistin, pamfletistin ja elokuvamiehen Jörn Donnerin teokset samoin kuin Claes Anderssonin (s. 1937) – myöhemmän kulttuuriministerin – näytelmien psykologisesti ja sosiaalisesti sävyttyneet analyysit yhteiskunnan marginaaliryhmistä ovat olleet sukua suomenkieliselle 60-lukulaisuudelle. Sen sijaan nykyisen vanhemman polven johtavan suomenruotsalaisen prosaistin Christer Kihlmanin (s. 1930) 60-lukulainen protesti johti ensin yksilöeettisiin ja moraalisiin tilityksiin, joista hän vasta 1970-luvulla on siirtynyt kuvaamaan kriittisin äänenpainoin suomenruotsalaisen sivistyneistön keski- ja yläluokkaista perinnettä.

Prosaisti Hannu Salama on realistinen nyky-yhteiskunnan kuvaaja.

Ajan luonteeseen kuului, että Suomessa käytiin 1960-luvulla ”kirjasotia”. Niissä oikeuslaitoksen annettiin ratkaista kirjallisuuden moraalisia ja eettisiä kysymyksiä. Ensin käytiin oikeutta norjalaisen Agnar Myklen ja amerikkalaisen Henry Millerin kirjojen suomennoksista – ne kiellettiin pornografiana – ja sitten Hannu Salaman romaania *Juhannustanssit* (1964) syytettiin jumalanpilkasta ja ihmisten uskonnollisten tunteiden loukkaamisesta.

Suomalaisen juhannusyön modernien bakkanaalien kuvauksessaan Salama sijoittaa raama-

tullisia sitaatteja juopuneiden suuhun ja tekee pilaa kristillis-isänmaallisesta moralismista. Viimeksi mainittujen asenteiden vahvuutta silloisessa yhteiskunnassa kuvastaa, että Salaman oikeudenkäynti päättyi kirjailijan vankilatuomioon – tosin sitten presidentin armahdukseen – mutta samalla keskustelu liberalisoi suomalaista asenneilmastoa.

Kirjasodat ja niiden päättyminen 1960-lukuun viittaavat siihen, että nimenomaan tällä vuosikymmenellä kirjallisuus lopullisesti irtautui kirjallisuuden ulkopuolisten yhteiskunnallisten instituutioiden enemmän tai vähemmän holhoavasta kontrollista. 1960-luku avasi kirjailijoille tien yhä suurempaan radikalismiin ja kokeiluihin, mutta samalla se on väistämättä merkinnyt kirjailijan todellisen vaikutusvallan ja merkityksen vähenemistä – nyt kirjailijaa ei enää oteta yhtä vakavasti kuin ennen. Muun joukkotiedotuksen nopea kasvu ja sen yhteiskunnallisen merkityksen lisää-

tyminen ovat luonnollisesti myös vaikuttaneet tähän kehitykseen.

1960-luvun radikalismi oli tietenkin kansainvälinen ilmiö. Kirjallisuuden politisoituminen oli osa 1960-luvun länsieurooppalaista ja skandinaavista muotiradikalismia, mutta osaksi sillä oli syvemmät suomalaiset juurensa. Tärkeä taustavaikuttaja kirjallisuuden alueella oli Väinö Linna ja hänen *Pohjantähti*-trilogiansa, eräänlainen suomalaisten luokkaristiriitojen historia. Se on vaikuttanut esikuvana pitkälle ohi 1960-luvun ja rohkaissut kirjailijoita kansallisen historian ja kriisien tarkasteluun.

Laajemmin 1960-luvun radikalismin taustana oli silloinen suomalainen yhteiskuntakehitys. Vielä toisen maailmansodan jälkeen yhteiskunnassa oli vallinnut syvä juopa, joka kansalais sodan perintönä oli syntynyt punaisten ja valkoisten sukujen välille. Tätä konfliktia kuvastaa hyvin esimerkiksi Viljo Kajavan (s. 1909) runo kokoelmasta *Tampereen runot* (1966):

Minun lapsuuttani kohti
he tulivat kolmelta suunnalta:
Hämeenkatua, Satakunnansiltaa pitkin
ja Näsijärven yli.

He tulivat kolmelta suunnalta
minun lapsuuttani kohti
ja kaikilla heillä oli aseet
ja silmät lempeät;
he tulivat kolmelta suunnalta
lasta kohti
ja kaikilla heillä oli aseet
ja silmät lempeät.
He tulivat kolmelta suunnalta
minua kohti.

Ja minä lapsi
seisoin täynnä mustaa vihaa
mutta vaiti.

1960-luvun alussa eräät vasemmistolaiset ja sitoutumattomat sosiologit tekivät ehdotuksen ”yhteiskunnallisen dialogin” laajentamisesta siten, että puolentoista vuosikymmenen ajan oppositiossa olleet kommunistit otettaisiin mukaan maan hallitukseen. Sekä Linnan trilogia että ”yhteiskunnallisen dialogin” aloittaminen vuoden 1966 eduskuntavaalien jälkeen vaikuttivat samaan suuntaan: kansalaissodan luoma kuilu alkoi lopultakin hävitä, kun vuoden 1918 punaisten ideologinen perintö integroitiin suomalaiseen yhteiskuntaan ja suomalaiseen kulttuuriin.

Vastauksia päivän haasteisiin

1960-luku nosti suuren määrän yhteiskunnallisia kysymyksiä kirjallisuuden vastattavaksi. Ensimmäiset vastaukset olivat raportteja työpaikoilta, dokumenttiromaaneja, kollaasiromaaneja, poliittisia taistelulauluja ja pienten teatteriryhmien agiteeraavaa teatteria. Vuosikymmen oli myös suomalaisen pamflettikirjallisuuden suurta aikaa. Suomalainen pamflettikirjallisuus oli aikaisemmin ollut voimakkaasti esillä historian murrosvaiheissa, levitettäessä sosialistista ideologiaa vuosisadan alussa ja äärioikeistolaista ideologiaa maailmansotien välisenä aikana. Nyt pamfleteissa pohdittiin uusvasemmistolaisista tai porvarillis-liberaaleista lähtökohdista käsin naisten asemaa, lasten oikeuksia, lakkoja, huumeita, ympäristökysymyksiä jne.

1960-luvun pamfleteille oli ominaista nopeus. Lehtimies Jaakko Okkerin *Praha 21.8.1968* tuli kirjakauppoihin kolme viikkoa sen jälkeen, kun Varsovan liiton joukot olivat tulleet palauttamaan rautaisen järjestyksen Tsekkoslovakian pääkaupunkiin, ja sen kirjoittaminen oli alkanut jo interventiopäivän iltana.

Sittemmin pamflettien määrä on vähentynyt, ja siihen on useita luonnollisia syitä. Pamflettikirjallisuus koettiin vasemmistolaiseksi ilmiöksi, ja vasemmistolaisuus on käynyt 1980-luvulta

lähtien epäsuosituksi. Enää ei uskottu sinisilmäisesti siihen, että pelkkä tiedon jakaminen riittäisi korjaamaan asioita paremmaksi. Graafisen tekniikan nopea kehitys on murentanut pamflettien asemaa: offset-menetelmä ja tietokone ovat tehneet lehtien julkaisemisen hyvin helpoksi, ja monet lehdet täyttävät nykyisin pamflettien tehtävää. Tietenkin myös televisio on lisännyt merkitystään ajankohtaisten ongelmien käsittelijänä.

Anarkisti – Pentti Linkola

60-luvun lähtökohdista kehittyi omiin suuntiinsa useita yhteiskunnallisiin kysymyksiin keskittyneitä kirjailijoita. Pentti Linkola (s. 1932) on viime vuosikymmenten näkyvin suomalainen toisinajattelija, vaikka arviot hänen merkityksestään ovatkin hyvin ristiriitaisia ja yleensä kielteisiä. Linkola on koulutukseltaan biologi, mutta hän on jättänyt 'turmeltuneen' teknologisen yhteiskunnan ja elänyt alkeellisissa oloissa kalastajana. Kirjoissaan Linkola on esittänyt yhä radikaalimpia ohjelmia. Ensimmäisessä teoksessaan *Unelma paremmasta maailmasta* (1971) Linkola pahoittelee, että on joutunut kokoamaan artikkeleitaan ja puheitaan kirjaksi: hänen mielestään luonnonystävä ei saisi julkaista kirjaa, koska se vähentää maailman metsiä. Kirjan artikkeleissa käsitellään rauhantyötä ja pasifismia, mutta ennen kaikkea siinä kritisoidaan taloudellisen kasvun ideologiaa. Linkolan mukaan ihmiskunnan tärkein tehtävä on ekokatastrofin torjuminen – tai ainakin sen hidastaminen. Artikkelissaan suomalaisten poliitikkojen vaaliohjelmista 1966 Linkola kyynisesti toteaa, että kansanedustajat oikealta vasemmalle, ”nuo vaaralliset tuhoisat lapset”, jatkavat sokeina ja kuuroina luonnon hävittämistä lupaamalla kansalle moottoriteitä ja suurteollisuutta.

Myöhemmissä teoksissa Linkolan pessimismi yhä kasvaa ja hänen ehdotuksensa muuttuvat entistä radikaalimmiksi. Hänen

Pentti Linkola, luonnontieteilijä ja esseisti, protestoi elintasokilpailua ja kontrolloimatonta tekniikan ihailua vastaan vetäytymällä kalastajaksi.

toinen kirjansa *Toisinajattelijan päiväkirjasta* (1979) on omistettu saksalaisille terroristeille Andreas Baaderille ja Ulrike Meinhofille, jotka Linkolan mielestä olivat ehdottomuudessaan tulevan yhteiskunnan todellisia tienviittoja, eivät Jeesus tai Albert Schweitzer.

1980-luvulla Linkola laati ehdotuksen Suomen vihreän liikkeen puolueohjelmaksi. Vihreä liike ei hyväksynyt tätä ohjelmaa liian radikaalina ja totalitaarisena, mutta se julkaistiin teoksessa *Kirjeitä Linkolan ohjelmasta* (1987). Linkolan radikaalin ohjelman mukaan maapallon väkilukua on kaikin tavoin alennettava – jopa sodat ja epidemiat ovat tervetulleita keinoja. Linkola hyväksyykin väkivallan väestönlisäyksen ja luonnon tuhoamisen estämiseksi – hänen ihannevaltiossaan olisi vahvat poliisivoimat, jotka estäisivät luonnon turmelemisen ja liian syntyvyyden. Linkolan mukaan teollistuneiden maiden on nopeasti laskettava elintasoaan, jotta maapallon luonto saataisiin säilymään pitempään.

10. Liikenne

Tieliikenteessä väestön pääasiallisena kulkuvälineenä lyhyillä ja keskipitkillä matkoilla on polkupyörä. Luodaan tiheä polkupyörien huolto- ja korjaamoverkko koko maahan. Mopedi on sallittu yli 60-vuotiaille ja lääkärintodistuksen perusteella liikuntavammaisille ja huonokuntoisille.

Tarpeeton tiestö sekä vilkkaan liikenteen aikakautena rakennetut ylimääräiset ajokaistat, samoin parkkipaikat, liittymät, liikenneympyröiden hukkatilat jne. raivataan maatalous- ja metsämaiksi. Tarpeettomat yli- ja alikulkusillat puretaan.

Yleiseksi nopeusrajoitukseksi kaikilla teillä säädetään 60km/h.

Moottorikelkat ja vastaavat maastokulkuvälineet kalastuksessa, porotaloudessa yms. korvataan hevosella, vetoporolla, koiravaljakolla. Maastokulkuneuvot pakkolunastetaan poliisin ja rajavartioston käyttöön.

Ilmaliikenne ei sovi lainkaan vihreään yhteiskuntaan. Polttoaineen kulutus matkustajakilometriä kohden on sietämätön, liikennetapa sinänsä lietsoo yhteiskuntaan sopimatonta kiire- ja hysteriamentaliteettia, melusaasteen määrä on kohtuuton, suihkukoneet tuhoavat ilmakehän otsonikerrosta. Kaikki kotimainen ja ulkomainen siviili-ilmailu kielletään.

Ilma-aluksia käyttävät rajoitetussa määrin puolustuslaitos, rajavartiosto ja poliisi. Pääosa lentokentistä raivataan viljelykseen ja metsätalouteen. Harva suppea-alaisten lentokenttien verkko säilytetään mainittujen laitosten käyttöön. Armeijan lentokoneilla hoidetaan tarvittaessa valtiovierailut ja viranomaisten kiireisimmät ulkomaiset neuvottelumatkat.

Ylimoitettua ja järjettömiä kustannuksia vaativaa pelastuspalvelukalustoa ei ylläpidetä. Tällä kohden tähdennetään yksilön omavastuuta ja lähimmäisten velvollisuuksia, viime kädessä elämiseen yleensä joka tapauksessa liittyvää riskiä.

Pentti Linkola, *Kirjeitä Linkolan ohjelmasta*, 1987; kyseessä on lainaus ohjelmaluonnoksesta Suomen vihreälle liikkeelle, joka hylkäsi ohjelmaluonnoksen.

Linkola on erinomainen tyylitaituri, jonka kirjoissa sanonnan iskevyyteen liittyy fanaattinen teknologian ja elintasokilpailun vastaisuus. Linkolan viimeisin kirja *Johdatus 1990-luvun ajatteluun* (1989) on entistä synkempi ja pessimistisempi: ekokatastrofi on jo alkanut eikä sitä voi enää pysäyttää.

Satiirikko – Erno Paasilinna

Erno Paasilinnan (s. 1935) välineitä ovat olleet ennen kaikkea kirjallinen satiiri, populaari tietokirjallisuus ja televisio. Televisiossa Paasilinna tuli tunnetuksi aggressiivisena keskustelijana ja haastattelijana erityisesti 1970-luvulla.

93

Paasilinna on suomalaisen kirjallisuuden äänekkäs toisinajattelija, jonka esseeteoksissa yhdistyvät terävä yhteiskunta-analyysi, satiirinen poroporvarillisuuden kritiikki ja taitava suomen kielen käyttö.

Paasilinnan ominta aluetta ovat kuitenkin satiirit suomalaisen yhteiskunnan ilmiöistä. Hänen keskeisiä teemojaan ovat sananvapaus, kustannustoiminnan ja kirjailijantyön suhteet, keskiluokkaistuminen ja poroporvarillisuus, kapitalismin kielteiset lieveilmiöt, virkavaltaisuus, kirkollinen hurskastelu. Paradoksi on yksi hänen tyyllillisistä keinoistaan. Eräässä aforismissaan hän kirjoittaa: ”Harvaan asutussa maassa ihmisiä voidaan valvoa kadottamalla heidät näköpiiristä.”

Paasilinna on kotoisin pohjoissuomalaiselta laestadioilaisalueelta, ja hän onkin kirjoissaan eräänlainen yhteiskunnallinen lestadiolaissaarnaaja: hän varoittaa ja rankaisee moraalittomasta elämästä. Kärjistäen hän näkee suomalaisessa yhteiskunnassa edelleen tsaarinaikaisia byrokraattisia rakenteita – hänen mielestään Suomi on edelleen alamaisyhteiskunta eikä moderni kansalaisyhteiskunta.

Vapautta on se, mikä koetaan. Vapautta ei ole lukea vapauden julistuksia. Se on lukemista.

*

Maailmassa ei olisi paljon nauramista, jos ei olisi vakavia asioita.

*

Ihmisten puhetta voi kuunnella kuin sadetta.

*

Suurmiehet vedetään esiin taikurin hatusta.

*

Usko ei petä, kun usko.

Erno Paasilinna, aforismeja kokoelmista *Lukemista kaikille*, 1975, ja *Musta aukko*, 1977

Kulttuuriesseisti – Johannes Salminen

Johannes Salminen (s. 1925) on Ahvenanmaalta kotoisin oleva suomenruotsalainen kirjailija, kirjallisuudentutkija ja kustannusvirkaileija, jonka esseet ovat viime vuosina saaneet osakseen paljon huomiota myös suomenkielisessä Suomessa. Tähän on osaltaan vaikuttanut se, että hän on julkaissut suomeksi kirjeenvaihtoteoksen ensin yhdessä uusvasemmistolaisen sosiologin Antti Eskolan kanssa, ja sitten virolaisen kirjailijan Jaan Kaplinskin kanssa.

Salmisen esseiden pääpaino on aate- ja kulttuurihistoriallinen. Hän jatkaa suomenruotsalaista esseeperinnettä, jolle on ominaista taiteellinen intuitio, yhteiskunnallinen rohkeus ja samalla tieteellinen täsmällisyys ja selkeys. Salminen käsittelee yhtä suvereenisti niin suomalaista kulttuuria kuin antiikkiakin. Suomen asema Venäjän naapurina on yksi hänen teostensa toistuvia teemoja. Teoksessaan *Erään petturin puolustus* (1977) hän nostaa esiin kreivi Georg Magnus Sprengtportenin, joka 1780-luvulla keskusteli venäläisten kanssa siitä, että Suomi erotettaisiin Ruotsista ja sille taattaisiin autonomia Venäjän yhteydessä, ja pohtii tältä pohjalta suomalaisten Venäjän-ajattelun historiaa.

Eri yhteyksissä Salminen on kritisoinut voimakkaasti Pentti Linkolan totalitääristä ohjelmaa ja puolustanut humanismia: jos pelastusvene on täynnä ja sinne pyrkii lisää ihmisiä, totalitääri-
nen ratkaisu on hakata veneeseen pyrkiviltä sormet poikki, humanistinen ratkaisu on toinen – esimerkiksi vapaaehtoinen jääminen veden varaan toisen pelastamiseksi.

Sama ajatus tulee esiin *Aleksandrian muiston* (1988) esseessä ”Antigone ja kansallinen etu”. Antiikin draamassa Antigone joutui valitsemaan ’kansallisen edun’ ja omantunnon välillä, valiten jälkimmäisen puolustaessaan verisiteitä. Samoin Suomessa on aina jouduttu pohtimaan ’kansallisen edun’ ja moraalin suhdetta. Salmisen mukaan suomalaiset ovat oppineet liikaa kunnioittamaan kansallista etua. Hän luettelee linjan hahmottelijoina sarjan

Johannes Salminen

keskeisiä suomalaisia valtiomiehiä: Snellman, Paasikivi, Kekkonen. Suomalaiset ovat itse asiassa jo unohtaneet, että antiikissa hahmoteltu ristiriita on ikuinen ja väistämätön: ”Tästä ristiriidasta me emme kuitenkaan Suomessa käsitä enää mitään, siinä määrin turvallisuusajattelu on mennyt meille veriin. Kekkonen ja kansallisvaltio ovat voittaneet, ja kapinoiva Antigone on muuttunut – antiikkiseksi kuriositeetiksi.”

Suomi oli seuraamaisillaan Puolan mallia 1919, kun Mannerheim väen väkisin pyrki aikaansaamaan suomalaisten intervention Venäjän sisällissotaan. Hän näki itsensä jo uudessa ja loistokkaassa roolissa tsaarien pelastajana, joka marssi suoraan maailmanhistoriaan. Mutta olisivatkohan edes pelastetut antaneet suomalaisille anteeksi moista voimannäytettä? Enemmän tai myöhemmin olisi valkoisten kenraalien ollut pakko tuhota Suomi, Nevan kaupungin mahdollinen sotilaallinen uhka.

Suomen näkökulmasta vallankumous oli vaarallinen sen vuoksi, että se antoi uutta ideologista vankkuutta imperiumille, joka jo oli alkanut natista liitoksistaan. Marxia paremmin ei kukaan voisi perustella Unkarin ja Puolan venäläisiä varuskuntia. Tai lainatakseni György Konradia: ”Kysymys on venäläisistä, mutta he ovat olevinaan kuin kysymys olisi sosialismista.”

Porvarillisen hallinnon jatkuminen Venäjällä olisi toisaalta ollut yhtä huolestuttava vaihtoehto. Vuonna 1913 tulot henkeä kohti olivat suuremmat kuin keisarillisessa Japanissa; syntymässä oli taloudellinen suurvalta, joka ajan mittaan olisi ottanut haltuunsa myös Suomen markkinat. Osake osakkeelta olisivat Yhtyneet ja Wärtsilä joutuneet venäläisten käsiin. Lenin ja vallankumous torjuivat tämän solutuksen; järjestelmien erilaisuus takasi Suomelle riippumattomuuden, joka ei kapitalismin ehdoilla olisi ollut mahdollinen. Kuka vielä väittää, ettei kaitselmusta ole.

Viisimiljoonaisen ja kolmekymmentäkuusimiljoonaisen välillä on kuitenkin se ero, että suurempi voi aina olla varma puhtaasti fyysisestä henkiinjäämisestään. Pelkällä massallaan puolalaiset pystyvät hallitsemaan katastrofitkin, heidän ei tarvitse kärsiä äärimmäisiä seurauksia edes omista erehdyksistään. Kuinka toisenlainen onkaan meidän tilanteemme, eli kuten Paavo Haavikko sanoo toisen maailmansodan Suomesta: ”Jos se epäonnistuisi, se epäonnistuisi vain kerran.”

Johannes Salminen, *Aleksandrian muisto*, 1988

– Saaks pyytää naisten valssiin? Tuutteks molemmat!

Suomi-neito oli vanha kansallinen symboli, josta 1900-luvulla on syntynyt myös parodisia versioita. Kari Suomalaisen pilapiirros vuodelta 1971, jossa Suomi-neito pyytää yhtäkaa tanssiin sekä Itä-Saksaa että Saksan Liittotasavaltaa, liittyy molempien Saksojen samanaikaiseen tunnustamiseen Suomessa.

1980- JA 1990-LUVUN UUSI KIRJALLISUUS

Takaisin historiaan

Kirjallisuusiuhanteiden muutokselle on tyypillistä aaltoliike. Radikaalista, eurooppalaisesta 1960-luvusta siirryttiin historiaa kunnioittavaan, kansalliseen 1970-lukuun. Alettiin etsiä suorastaan suomalaisuuden myyttisiä alkulähteitä. *Kalevalan* vaikutus näkyi monen kirjailijan työssä, ja Suomen television moniosainen sarja *Rauta-aika* (1982), kirjailija Paavo Haavikon ja teatteriohjaaja Kalle Holmbergin yhteistyö, oli kansallisille juurille hakeutumisen näyttävin saavutus. Useat klassikot – vuosisadan alkupuolen humoristiset tai artistiset kansankuvaajat Pentti Haanpää, Maiju Lassila ja Joel Lehtonen – nostettiin jälleen tuoreina esiin. Lounaisen saariston ihmisten taiteellisesti kunnianhimoinen kuvaaja Volter Kilpi, joka aikanaan oli teostensa yksityiskohdissa viipyilevän artistisuutensa vuoksi jäänyt lukijoille vieraaksi, nousi yllättäen kulttuurieliitin mielikirjailijaksi.

1970-luvulle oli ominaista myös Suomen lähihistoriaan sijoittuvien laajojen romaanisarjojen suosio. Monet Suomen maakunnat tai yksittäiset paikkakunnat saivat näissä romaanisarjoissa kuvaajansa: Eino Säisä (1935–1988) kuvasi sodanjälkeisten vuosien Savoaa, Kalle Päätalo omaelämäkerralliselta pohjalta Koillismaata, Eeva Joenpelto (s. 1921) Lohjaa, Eila Pennanen (1919–1994) oman sukunsa vaiheita Tampereella ja Orvokki

Autio (s. 1941) Pohjanmaata ja maakunnan ihmisten vahvasti patoutunutta tunne-elämää.

Moniosaisten romaanisarjojen suosion vähitellen laskettua kauemmas historiaan sijoittuvat aiheet nousivat jälleen suosioon. Historiallisten romaanien skaala vaihteli suuren lukijakunnan viihdestä kunnianhimoisiin taiteellisiin kokeiluihin.

Myös suomalainen näytelmä hakeutui mielellään historiaan. Näyttämöllä kävivät melkein kaikki Suomen historian ja kulttuurihistorian mielenkiintoisimmat miehet ja naiset maan ensimmäisestä merkittävästä naiskirjailijasta Minna Canthista (1844–1897) Aleksis Kiveen, marsalkka Mannerheimista presidentti Paasikiveen, vuosisadun alun kuuluisasta sosialistiagitaattorista Eetu Salinista legendaariseen näyttelijään ja punapäällikköön Aarne Orjatsaloon.

”Uusi aalto”

Kansallisen 1970-luvun keskellä eli kuitenkin jo muutoksen siemen. Kansainvälinen kanssakäynti, tiedonkulun nopeutuminen, nuorten ihmisen käytännön kielitaito ja kansainväliset kontaktit, ”interreilailu”, muuttivat henkistä ilmapiiriä ja lisäsivät kiinnostusta ja asiallista tietoa vieraiden maiden olosuhteista ja elämäntavasta.

Yksi muutoksen oireista oli 1980-luvun alun ns. ”uusi aalto”. Ensin ylioppilaslehdissä ja sitten päivälehdissäkin käytiin innokasta keskustelua siitä, milloin ”uusi timantti sukupolvi kirjoittaa vanhat hautaan”. Näissä kirjoituksissa uudelta kirjallisuudelta vaadittiin hedelmällistä epäpuhtautta, vitaalisuutta ja kapinaa. Kuivan maaseuturalismin vastapainoksi uudelta kirjallisuudelta vaadittiin modernia henkeä, urbaanisuuutta, kosmopolitismia, ja ankeiden historiallisten romaanisarjojen vastapainoksi vaadittiin nykyhetken kuvausta.

Suunnan ohjelmanjulistus oli kriitikko Jan Blomstedtin (s. 1952) ja filosofi Esa Saarisen (s. 1953) yhdessä julkaisema pamfletti *Punkakatemia* (1980), jonka mottona oli kapinallinen lause: ”Kirjallisuus on liian vakava asia jätettäväksi kirjailijoille, jotka eivät enää uskalla tehdä virheitä.”

Uutta tilannetta analysoitiin muutamissa nuoren polven taiteilijaromaaneissa, joiden merkitys on niiden antamassa ajankuvassa, ei niinkään niiden pysyvässä taiteellisessa arvossa. Yksi niistä oli Arja Tiaisen (s. 1947) *Tuhkimo ja Mefisto* (1983). Se kertoo nuoresta runoilijasta Tuhkimosta, joka elää suhteessa kolmeen myyttiseen mieheen, kustantaja-rakastaja Mefistoon, elokuvaohjaaja-ystävä Dareiokseen ja aviomieheen Bonaparteen. Romaani heijastaa kirjallisuuden ja julkisuuden uudenlaista suhdetta. Tuhkimo kokee, että hän on joutunut kirjailijana julkisuuden hullunmyllyyn, jossa taiteilijan pitää koko ajan olla näkyvillä, esittää mielipiteitään ja osallistua turhanpäiväisiin tapahtumiin:

En halua enää kirjoittaa yhtään ainutta kirjaa. Tähän sitä on pyritty ja moni pyrkii yhäkin, haluaa. Ja minä, minä haluan luopua ja jättää tämän kaiken. Nämä liuskat, apurahat, stipendit, kritiikit, lehdistöt, haastattelut, matineat, nauhoitukset, käsikirjoitukset – –.

Harri Sirolan (s. 1958) romaanissa *Anna palaa* (1983) liikutaan ulkomailla. Yksi keskeisiä tapahtumapaikkoja on Pariisi. Siellä kertoja tapaa nuoria eurooppalaisia, amerikkalaisia, intialaisia ja arabeja. He ovat kertojan mukaan ”epäonnistuneita, maitaan paenneita pölkkypäitä, jotka saapuivat Pariisiin etsimään sitä kiihkeää elämää eivätkä sitä koskaan löytäneet, vaan kituivat viikosta ja vuodesta toiseen keunoissa kammioissaan lehtiöineen ja maalaustelineineen”.

Sirolan romaani on ensimmäisiä, jossa kuvataan nykypäivän irrallista nuorisoa, joka kokee kotimaakseen koko maailman – tai ainakin kuvittelee kokevansa. Sirolan romaanissa nämä nuoret

ovat kielitaitoisia, vapautuneita, älykkäitä, mutta samalla päämäärättömiä, ajelevat vanhoilla polkupyörillä ja hakevat ystävikseen entisiä terroristeja, porttoja, huumeenkäyttäjiä. He ovat ”Eurooppaan väsyneitä”, kuten jo 1800-luvun alun romantikot, mutta nyt keskellä tämän päivän maailmaa, keskellä sodanuhkaa, väkivaltaa ja pilaantunutta ympäristöä.

1980-luvun alun uuden aallon taustalta kuvastuu uudenlainen kokemus. Nuorison vapaa-aika ja rahankäyttö ovat kasvaneet, mutta niiden rinnalla ovat kasvaneet myös työttömyys, voimattomuudentunne ja tulevaisuudenpelko. Synkät tulevaisuuden näkymät on ainakin osaksi voitu torjua mielestä asettamalla ajatuksissa kyseenalaiseksi koko perinteinen yhteiskunta, on käännetty selkä vanhempien ihmisten keskivertomaailmalle. Tämä on tapahtunut turvautumalla ironiaan, parodiaan ja näennäiseen moraalittomuuteen. 1960-luvun suomalaisten rauhanmarssijoiden iskulause ”Laulakaa, juokaa, naikaa, viisi vuotta aikaa” kertautuu kuvattuna toimintana kaikissa uuden aallon romaaneissa. Arja Tiaisen Tuhkimo ajattelee:

Koneet lykkäävät kirjoja, minkähän tähden vuodesta toiseen?
Ollaan ansassa. Oravanpyörässä. Mustarotat tulevat, ne laukkaavat pitkin tyhjiä kujia, maailman valtiaat, maailman uudet uljaat valtiaat.

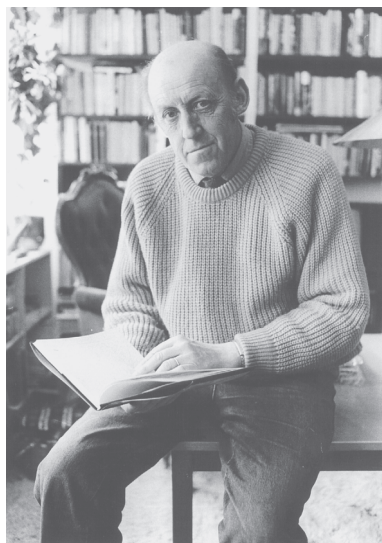
1980-luvun uudella kirjallisuudella oli tiiviit yhteydet pop-kulttuuriin, jonka senkin leimallinen piirre on selän kääntäminen poroporvarilliselle keskivertomaailmalle. Viina, huumeet, seksi ja vanhempia ihmisiä loukkaava kieli olivat kuitenkin vain pintailmiöitä. Näennäisen moraalittomuuden takaa erottaa uudenlaisen etiikan alkeita. Siihen kuuluvat esimerkiksi älyllisen rehellisyyden vaatimus, samoin uudenlainen solidaarisuus ihmisten välillä.

Rajanylityksiä

Halu tuoda populaarikulttuurin piirteitä kirjallisuuteen kieli kaunokirjallisuuden rajojen liikkeestä. Samasta liikkeestä kertovat 1970- ja 1980-luvun kirjallisiin kokeiluihin kuuluneet dokumenttiaineistoa ja fiktiota yhdistelleet teokset, sellaiset kuin Hannu Salaman *Finlandia*-sarja (1976–1983), Matti Pulkkinen (s. 1958) *Romaanihenkilön kuolema* (1985) tai ruotsinkielisen Bo Carpelanin (s. 1926) *Axel* (1986).

Carpelanin *Axel* on romaanin ja elämäkerran välimuoto. Kuvauksen kohteena on kirjailijan isoisän veli, Sibeliuksen ystävä Axel Carpelan, joka oli sairaalloinen, ihmisarka köyhtynyt parooni, musiikin ystävä, joka vähistä varoistaan huolimatta toimi Sibeliuksen mesenaattina. Hänen nimensä on säilynyt historiassa oikeastaan vain siksi, että Sibelius omisti hänelle toisen sinfoniansa.

102

Bo Carpelan, suomenruotsalainen runoilija ja prosaisti.

Carpelan kokosi kaiken mahdollisen biografisen tiedon Axel Carpelanista. Se ei ollut kuitenkaan paljon ja hän täydensi kuvaustaan fiktiolla. Tuloksena on laaja lyyrinen romaani, jossa keskeisessä asemassa ovat Axelin fiktiiviset päiväkirjat 1860-luvulta Suomen itsenäisyydenajan alkuun. Yhdistämällä dokumentteja (kirjeet, sanomalehti-uutiset) fiktiivisiin jaksoihin (päiväkirjat, kuvitellut episodit) Carpelan luo herkän henkilökuvan sairaasta ja elämässä epäonnistuneesta estetististä, jonka elämä saa merkityksen siitä,

että hän oli ymmärtänyt ja auttanut suurta taiteilijaa. Samalla Carpelan, ainakin ensimmäisten joukossa, toi Suomeen dokumentteja ja seipitettä yhdistelevän lyyrisen elämäkertaromaanin.

Hannu Salaman *Finlandia*-romaanisarjan kolmannessa osassa kirjailijan alter ego Harri Salminen toteaa: ”Romaani on petos, elämän hahmo on totaalisesti toinen.” Tämä oli provokatorinen väite suomalaisessa kirjallisessa kulttuurissa, jossa romaanien yleinen lukutapa oli ollut realismia ja uskottavuutta korostava. Modernin, fiktiivisen, fantastisen asema suomalaisessa lukemiskulttuurissa oli aina ollut periferinen. Suomalaiset olivat halunneet lukea romaaneista, miten kaikki oikeasti on tapahtunut ja millainen maailma todella on. 1970-luvun laajat romaani-sarjat olivat vastanneet hyvin suomalaisten lukijoiden toiveita kuvatessaan Suomen historian suuria käännteitä.

Salaman teossarjan nimi viritti suomalaisessa lukijassa tietynsuuntaisia odotuksia. Nimihän oli perinteisesti varattu patrioottisille projekteille, jotka olivat korostaneet kansallista yhtenäisyyttä, tunnetuimpana Sibeliuksen orkesterisävellyks ”Finlandia” (1899). Salaman kirjasarjassa yhtenäisyyden idea rikotaan monella tasolla. *Finlandia*-sarjassa kuvataan 1970-luvun suomalaista vasemmistoälymystöä, tapahtumapaikkoina ovat kaksi Suomen suurinta kaupunkia Helsinki ja Tampere. Yksi romaanin henkilöistä yrittää kirjoittaa ystävänsä elämäkertaa, mutta vähitellen hän joutuu myöntämään, että ei voi kielen avulla asettaa maailmaa järjestykseen – ei edes omaansa. Romaanissa korkea ja matala lomittuvat, samoin fiktio ja dokumentaarinen aines, ja intertekstuaaliset viittaukset muuhun kirjallisuuteen ovat tavallisia.

Finlandia-sarja ja varsinkin sen julkinen vastaanotto osoittavat selkeitä muutoksen oireita suomalaisten kirjallisissa ihanteissa. Sarja voidaan nähdä ensinnäkin ironisena kommenttina moniosaisiin lähimenneisyyttä kuvanneisiin realistisiin romaanisarjoihin. Sarja oli myös 1960-luvun suosiman poliittisesti osallistuvan kirjallisuuden haastaja ironisoidessaan sen tavoitteita. Ja kolmanneksi siinä

voi nähdä haasteen Suomen kirjallisen elämän eliitin 1950-luvulta lähtien suosimalle modernistiselle kirjallisuudelle, josta dokumentaarinen ja triviaali oli työnnetty huolellisesti syrjään.

Salaman kerronnalliset ratkaisut panivat lukijat ja kriitikot kovalle koetukselle. Vähitellen on alkanut selvitä, että taustalla oli uusien kirjallisten ihanteiden tulo Suomen kirjallisuuteen. *Finlandia*-sarja oli päänavaaja – kaikissa suhteissa ei taiteellisesti edes aivan onnistunut. Sittemmin on ilmestynyt lisää kirjoja, joita voi nimittää postmoderneiksi.

Jos *Finlandia*-sarjan vastaanottoa verrataan Salaman aikaisempien teosten synnyttämään keskusteluun, siitä kuvastuu mainiosti kirjallisuudesta Suomessa käydyn kirjallisen keskustelun muuttuminen 1960-luvulta 1980-luvulle. *Juhannustanssit* synnytti koko yhteiskuntaa puhuttaneen ”kirjasodan”, *Finlandia*-sarja aiheutti kiistoja enää lähinnä kirjallisen elämän piirissä. Kehityksestä kuvastuu suomalaisen kirjallisuuden kentän eriytyminen: koko yhteiskuntaa hallinneista kulttuurisista tabuista oli siirrytty taiteen sisäisiin väittelyihin.

Kirjallisen kentän muutoksia

Voimakas kirjallinen sukupolvi voi peittää alleen välittömästi seuraavan kirjallisen sukupolven. Suomessa 1950-luvun kirjallinen sukupolvi on hallinnut kirjallisuuden kenttää pitkälti ohi oman vuosikymmenensä. Sen kirjailijat ovat olleet lukijoiden suosiossa, saaneet merkittäviä kirjallisia palkintoja ja vakiinnuttaneet asemansa myös kustannustalojen sisällä.

Kuitenkin kirjallisen kentän perusta on kokenut monenlaisia muutoksia. Kaunokirjallisuuden julkaisuluvut ovat jatkuvasti nousseet. Suomessa julkaisi 1980-luvulla esikoisteoksensa yli 100 uutta kirjoittajaa vuosittain, ja 1990-luvulla vauhti on jatkunut kutakuinkin samanlaisena. Myös kaunokirjallinen harrastuskir-

joittaminen on nykyisin hyvin tavallista, mikä kertoo suomalaisten halusta ei vain lukea vaan myös kirjoittaa kirjoja. Runsas neljäsosa uusista esikoiskirjailijoista oli omakustantajia, jotka ovat julkaisseet varsinkin runoja. Viidesosan teoksista painoivat erilaiset tilapäiset pienkustantajat – kunnat, kotiseutuyhdistykset jne., jotka ovat halunneet tukea kirjoittamisharrastusta. Enemmän kuin joka seitsemäs teos ilmestyi uskonnollisilta kustantajilta ja ne keräsivät lähinnä uskonnollista lukijakuntaa.

Valtaosa näistä kirjailijoista kuuluu varsinaisen kirjallisen eliitin ulkopuolelle. Kriitikot eivät yleensä arvostele heidän teoksiaan; niistä ei keskustella julkisesti.

Huomionarvoisempaa on se, että 1980-luvun debytantteista yli puolet oli naisia. Vaikka naiskirjailijoiden asema jo pitkään on Suomessa ollut kansainvälisesti katsoen hyvä, juuri 1980-luvulla on tapahtunut historiallinen kulttuurikumous, jossa naisdebytanttien määrä ensimmäisen kerran ylittää miesdebytanttien määrän.

1980-luku pani liikkeelle myös kirjallisen sukupolvenvaihdon. Vuosikymmenen alun uusi aalto nosti pintaan useita uusia nimiä, joista monet kylläkin ovat painuneet jälleen näkymättömiin, mutta useiden on onnistunut varmistaa asemansa uudessa kirjallisuudessa. Tällaisia asemansa vakiinnuttaneita kirjailijoita ovat Juhani Salokannel (s. 1946), Annika Idström (s. 1947), Joni Skiftesvik (s. 1948), Esa Sariola (s. 1951), Anja Kauranen (s. 1954), Rosa Lixsom (s. 1958) ja Anna-Leena Härkönen (s. 1965).

Uudistuneen historiallisen romaanin kirjoittajia ovat olleet mm. Tiina Kaila (s. 1951) ja Juha Ruusuvaori (s. 1957). Kailan *Bruno* (1990), omaelämäkerran muotoon kirjoitettu kirjeromaani, kuvastaa eräitä yleisiä pyrkimyksiä uudessa suomalaisessa historiallisessa romaanissa: vaikka palattaisiin keskiaikaan, moderni ihminen ja hänen problematiikkansa projisoituvat sinnekin. Kuuluisa tähtitieteilijä ja filosofi Giordano Bruno puolustaa kriittistä, radikaalia ajattelua ja kritisoi raikkaasti ajattelun sotkua tai kaavamaisuutta.

Annika Idström*Rosa Lixsom**Leena Krohn*

Annika Idström, Leena Krohn ja Rosa Lixsom ovat kehittäneet suomalaista proosaa uusiin suuntiin ja kuuluvat viime vuosien kääntymyksiin suomalaisiin kirjailijoihin.

UUSIA KIRJAILIJOITA

Viime vuosina on noussut esiin useita kiinnostavia prosaisteja. Osaksi heidän ominaislaatunsa on absurdin-realistinen, kuten Juha Seppälällä (s. 1956) tai suomalaista nykytodellisuutta koomisen rajoille kärjistävällä Jari Tervolla (s. 1959) tai suomalaisten kansanhmisten maailmaa traagis-humoristisessa valossa kuvailevalla Petri Tammisella (s. 1966), osaksi selvemmin artistinen kuten Markus Nummella (s. 1959) tai Monika Fagerholmilla (s. 1961).

107

Arvo

Arvo sai sukset suojeluskunnasta. Teräsvuoren Heka lupasi pennin ennätyksestä. Arvolta katkesi suksi. Isä hoki perkelettä. Suksi paikattiin pellinpalalla. Se jarrutti kilpailuissa. Arvo pääsi isän kanssa -38 Kalajoelle. Seuraavaksi lähdettiin talvisotaan. Kuorma-auto hajosi Torniontiellä. Kuski kehotti Ruotsiin. Arvo kävi sodat. Siiri oli himomarjanpoimija. Ruvettiin pienviljelijöiksi ja saatiin poika. Arvo kertoi sodasta. ”Jos puheenaihe ei ole pihapiirissä, se on talvisota tai jatkosota”, Siiri sanoi. Arvo kaivoi korsun metsään. Hän luki siellä sotakirjoja ja ampui konekiväärillä pilkkaan. Arvo kävi kotona vain syömässä. Siiri siivosi kunnalla. Poika osti romuautoja ja ajoi moottoripyörällä puhelinpylvääseen. Arvo ampui itsensä Lehdon tapaan. ”Kun muut ajattelee, että kauhean surullista, mua huvittaa”, poika sanoi baarissa. Ryyppy-

kaverit nousivat pöydästä. Siiri kävi kesällä korsulla. Mustikka oli iso. Hylsy kiilsivät varpujen alla.

Petri Tamminen, *Elämiä*, 1994

Uudessa lyriikassa modernismin traditio vaikuttaa vielä vahvasti, mutta näkyy persoonallisina muunnelmina esimerkiksi Risto Ahdin (s. 1943) teoksissa, samoin piirroksia ja tekstiä naiivistisesti yhdistelevällä Tiina Pystysellä (s. 1955), Jusa Peltoniemen (s. 1974) oman suvun vuosisadan takaiseen pelimannihistoriaan rakentuissa moderneissa balladeissa, Jouni Inkalan (s. 1966), Tommi Parkon (s. 1970) sekä ruotsinkieliseltä puolelta esimerkiksi Kjell Westön (s. 1961) tuotannossa.

108

Luonteenomaista uusille runoilijoille on modernismista tutun itsenäisen kuvan jääminen taka-alalle ja intertekstuaalisen mosaiikkimaisuuden ja musiikillisuuden korostuminen. Uuden lyyrikko- ja runonlukijasukupolven synnystä kielii myös 1990-luvulla perustettu ”Elävien Runoilijoiden Klubi”, jonka kantavia voimia ovat olleet Jyrki Kiiskinen (s. 1963) ja Helena Sinervo (s. 1961). Klubin runoja julkaiseva aikakauskirja *Motmot* on saanut suuren suosion nuoren lukijakunnan keskuudessa.

Suomalainen elokuva on saanut Aki Kaurismäestä kansainvälisesti nimekkään edustajan, mutta myös teatterissa on viime vuosina tehty taiteellisesti kunnianhimoisia kokeiluja esityksen ja näytelmätekstin syntyessä tiiviissä vuorovaikutuksessa keskenään. Uuden kokeilevan teatterin kärjessä ovat olleet Helsingissä toimivat suomenkielinen Q-teatteri ja ruotsinkielinen Virus-teatteri sekä jo 1960-luvulla suomalaista teatteria uudistaneet Helsingin ylioppilasteatteri ja KOM-teatteri.

KIRJALLISUUS KANSAKUNTAA MUOVAAMASSA

Kirjailijan vanha ja uusi rooli

Kirjailijan ammatti on perinteisesti arvostettu Suomessa korkealle. Erään 1960-luvulla tehdyn ammattien arvostusta selvitet-
leen tutkimuksen mukaan kirjailija asettui ihmisten mielessä korkeammalle kuin muut taiteilijat, lähelle kansanedustajaa, pankinjohtajaa, everstiä ja pienyrityksen johtajaa. Tämä arvostus, jonka taustalla on ollut vanha käsitys kirjailijasta kansakunnan rakentajana ja yhteiskunnan hyvinvoinnin varmistajana, on nykyisessä tietoyhteiskunnassa jonkin verran laskenut, mutta se on silti edelleen merkittävä.

Kirjailijoiden määrä on Suomessa suhteellisen suuri. Suomessa eli 1980-luvun puolivälissä lähes 1000 kirjailijaa, joista noin neljännes oli päätoimisia kirjailijoita. Monet sivutoikseen kirjoittavat olivat lehtimiehiä tai eriasteisten koulujen opettajia. Kun Suomi on kaksikielinen maa, kirjailijatkin ovat järjestäytyneet kahteen kirjailijaliittoon: suomenkieliseen Suomen Kirjailijaliittoon kuuluu puolentuhatta kirjailijaa, Finlands Svenska Författarförening -liittoon kuuluu vajaat parisataa kirjailijaa, minkä lisäksi näytelmäkirjailijoilla, lasten- ja nuortenkirjailijoilla sekä arvostelijoilla on omat liittonsa.

Naiskirjailijoiden asema on Suomessa vahva. Kirjailijakunnasta on naisia yli 40%, kun esimerkiksi Ruotsissa naisia kirjailijoista

on noin kolmannes, Itävallassa vajaa kolmannes ja Englannissa ja Saksassa vain joka viides kirjailija on nainen. Suomihan on muissakin suhteissa naisten tasa-arvon eturivin maita.

Myös sosiaaliselta taustaltaan suomalainen kirjailijakunta edustaa varsin hyvin koko kansaa: alemmistakin sosiaaliryhmistä tulee paljon kirjailijoita. Kun esimerkiksi Saksassa vain 8% kirjailijoista on lähtöisin työläis- tai maanviljelijäkodeista, Suomessa heidän osuutensa kirjailijakunnasta on vielä viime vuosikymmeninäkin ollut yli 40%. Suomalaiselle yhteiskunnalle on ollut ominaista voimakas sosiaalinen kierto. Lapset eivät välttämättä jää vanhempiensa yhteiskuntaluokkaan, ja tämä näkyy taiteessaakin. Vain joka kymmenes kirjailija on lähtöisin taiteilijakodista, kun jo eteläisessä naapurimaassa Virossa – siitä huolimatta, että maa kuului puolen vuosisadan ajan Neuvostoliittoon – kirjailija- ja taiteilijasukujen merkitys on suurempi. Autodidakti perinne on Suomessa vahva, mitä osoittaa sekin, että vielä 1980-luvulla ainoastaan kaksi kolmasosaa Suomen kirjailijoista oli suorittanut ylioppilastutkinnon.

Ruotsin kielellä kirjoittavia Suomen kirjailijoista on lähes viidennes, mikä on suhteellisesti paljon enemmän kuin ruotsinkielisten osuus koko väestöstä. Syitä tähän ovat ruotsinkielisten vahva kotimainen kulttuuriperinne samoin kuin se, että ruotsinkieliset kiinnittävät nykyisin erityistä huomiota kapenevan suomenruotsalaisen kulttuurin vaalimiseen. Suomenruotsalaisella kirjallisuudella on tietenkin hieman markkinoita myös Ruotsissa – ei tosin paljon, sillä jostakin syystä Suomen ruotsinkielinen kirjallisuus on jäänyt Ruotsissa asuville ruotsalaisille etäiseksi.

Euroopan kirjailijat asuvat mielellään pääkaupungeissa. Esimerkiksi Ruotsin kirjailijoista asuu puolet Tukholmassa ja Itävallan kirjailijoista puolet Wienissä. Suomen kirjailijoista asuu Helsingissä kaksi viidesosaa – muita tärkeitä kirjailijakeskuksia ovat Tampere ja Turku. Ennen toista maailmansotaa myös Viipuri oli tärkeä kirjailijoiden kaupunki.

Pienessä maassa kirjojen painokset jäävät pieniksi. Suomenkielistä proosateosta painetaan yleensä 2000–3000 kappaleen painoksena, runoteosta 1000–2000 kappaletta, ruotsinkielisen runoteoksen painosmäärä voi jäädä jopa 500 kappaleeseen. Pienkustantajien lisääntyessä painosmäärät pienenevät edelleen. Pienten painosmäärien takia kirjan hinta on Suomessa suhteellisen korkea, ja siitä on seurannut eräänlaista lukemisen laitostumista: harva hankkii ja kehittää itselleen kotikirjastoa, lukeminen tapahtuu entistä enemmän erilaisten 'esivalintojen' – kirjastojen, koulujen, kirjakerhojen – ohjaamana.

Pienessä maassa valtion on ollut välttämätöntä tukea kirjallisuutta. Suomessa valtion suora tuki kirjailijoille onkin eurooppalaisittain erittäin suuri. Suomessa on nykyisin kaksi valtiollista järjestelmää, joilla kirjailijoita tuetaan taloudellisesti. Toinen on valtion apurahajärjestelmä: valtio jakaa ansioituneille kirjailijoille toimeentulon turvaavia stipendejä, joita voidaan myöntää 1, 3 tai 5 vuodeksi. Toinen tukimuoto on ns. kirjastokorvaus, erityisesti Suomen oloihin kehitetty järjestelmä, joka luotiin 1960-luvulla. Sen perusteluna on, että Suomen erittäin laaja ja hyvin organisoitu yleinen kirjastolaitos välittää kirjoja ilmaiseksi ihmisten luettavaksi. Korvaukseksi kirjojen ilmaisesta lainaamisesta valtio maksaa kirjailijoille kirjastokorvausapurahaa, joka on ollut yhteissummaltaan huomattava, kymmenesosa kirjastojen vuosittaisista kirjahankintamäärärahoista. Valtion apurahoituksen lisäksi myös monet yksityiset säätiöt myöntävät kirjailijoille apurahoja.

Kirjailijoiden toimeentulo muodostuu Suomessa siis paljosta muustakin kuin tekijänpalkkiosta. Esimerkiksi päätoimisilla kirjailijoilla kirjan myyntitulojen osuus toimeentulosta on vain noin viidennes, sekä kirjastokorvausrahojen että taiteilija-apurahojen osuus on sitä merkittävämpi. Kärjistäen voikin sanoa, että jos kirjailija elää Suomessa vain kirjailijantyöstään, hänen palkkansa maksaa enemmän valtio kuin kustantaja ja lukijat.

Kirjallisuus ja julkisuus

Valtio on Suomessa tukenut kirjallisuutta rahallisesti hyvin varhain. Ensimmäisen palkinnon sai 1865 Aleksis Kivi yhä edelleen elävästä kansankomediastaan *Nummisuutarit*. Myös monet kaupungit ja kunnat ovat jo pitkään jakaneet omia kirjallisuuspalkintojaan paikkakunnalla asuville tai sitä kuvanneille kirjailijoille. Eräät maakunnat ovat perustaneet omia kirjallisuuspalkintojaan ja halunneet siten kiinnittää huomiota alueen kirjallisuuteen. Kaikki tämä osoittaa, kuinka tärkeänä kirjallisuuden antamaa kuvaa yhteiskunnasta on pidetty.

Tiettyjen kirjallisten seurojen palkinnot ovat erityisen arvostettuja. Sellaisia ovat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jakama Aleksis Kiven palkinto, joka muutaman vuoden väliajoin jaetaan tunnustuksena merkittävästä elämäntyöstä, ja Eino Leinon Seuran jakama Eino Leinon palkinto merkittäväälle kirjallisuuden tai kulttuurielämän uudistajalle. Myös suuret kustantajat jakavat omia palkintojaan omille kirjailijoilleen. Näiden kirjallisuuspalkintojen tarkoituksena on kiinnittää huomiota sellaiseen kirjallisuuteen, jota kirjallisen elämän piirissä arvostetaan erityisen korkealle.

Kun perinteisten kirjallisuuspalkintojen uutisarvo nykyisen uutistulvan aikana alkoi laskea, Suomen kustantajat päättivät 1980-luvulla yhdessä perustaa suuren Finlandia-palkinnon, jonka rahallinen arvo on huomattava. Finlandia-palkinto onkin saanut paljon julkisuutta ja jonkin verran myös lisännyt ehdokaslitalle päässeiden teosten myyntiä. Alkuvuosina palkinto meni usein runoilijoille. Yksi palkinnonsaajista oli Helvi Hämäläinen (1907–1997), jonka runokokoelma *Sukupolveni unta* (1987) kartoittaa iäkkään kirjailijan perspektiivistä myyttistä suomalaisuutta. 1990-luvulla palkinto on muutettu romaanipalkinnoksi, minkä on katsottu parhaiten vastaavan suomalaisen lukijakunnan valtaosan käsityksiä kirjallisuudenlajien keskinäisestä arvojärjestyksestä.

Kestät maailmankatsomuksellista epävarmuutta. Et kestä ihmistä, joka ei kestä maailmankatsomuksellista epävarmuutta.

Markku Envall, *Rakeita*, 1983

113

Mukkulan tammien alla. Labdessa kokoontuu joka toinen vuosi vuoden valoimpaan aikaan juhannuksen edellä kansainvälinen kirjailijakokous, jossa eri puolilta maailmaa tulevat kirjailijat keskustelevat kirjallisuuden ajankohtaisista asioista ja nauttivat suomalaisen kesän kiireetömyydestä. Kuvassa Agneta Pleijel kuulijoineen 20.6.1989.

Suomen kirjallisen elämän erityispiirteitä on, että varsinaisia kirjallisuuslehtiä ilmestyy niukasti. Tärkein kirjallisuuslehti on *Parnasso* (vuodesta 1951), joka julkaisee runoja, novelleja, esseitä, pieniä tutkielmia ja kirjallisuuskritiikkiä. Kun kirjallisuuslehtien määrä on pieni, sanomalehtien osuus kirjallisuuden tiedottamisessa ja kirjallisuuden arvojen luomisessa on ollut hyvin tärkeä. Kun monissa Euroopan maissa kirjallisuuskritiikki – ainakin sen arvostetuin osa – keskittyy kirjallisuus- ja kulttuurilehtiin, suomalainen kirjallisuuskritiikki ilmestyy pääasiallisesti sanomalehdissä. Merkittävä romaani – myös suomennosromaani – voi saada sanomalehdissä 40–50 perusteellista esittelyä ja arviota. Suomalaisella käytännöllä on pitkä historiallinen taustansa:

KIRJALLISUUS KANSAKUNTAA MUOVAAMASSA

Keski-Euroopassa on Suomeen verrattuna vahvempi erillisen kirjallisen älymystön perinne, kun taas Suomessa 1800-luvun kansalliseen ideologiaan kuului voimakas kansanvalistuksen periaate, jonka välineitä oli kaunokirjallisuutta suosinut, kulttuurisesti sisältörikas sanomalehdistö.

Suomalaiset kirjanlukijoina

Suomalaiset pitävät itseään lukijakansana ja siihen on vahvoja perusteita. Kirjoja julkaistaan huomattavan paljon. Jos nimikkeiden määrää verrataan asukaslukuun, Suomi on Tanskan ja Sveitsin ohella Euroopan johtavia maita.

114

Kun kirjan hinta on korkea, kirjoja hankitaan yhä enemmän kirjastoista. Suomalaiset lainaavat yleisistä kirjastoista keskimäärin parikymmentä kirjaa henkeä kohden vuodessa, ja 1990-luvun taloudellinen lama ja työttömyys ovat yhä enemmän lisänneet kirjojen lainaamista. Kirjastolaitosta onkin jo yli 100 vuoden ajan kehitetty palvelemaan yhä paremmin suomalaisten lukuharrastusta.

Yleisten kirjastojen järjestelmä on Suomessa vanha, hyvin organisoitu ja korkeatasoinen. Tampereen kaupunginkirjaston Metson lainausosastoa.

Suuret kaupunginkirjastot ovat arkkitehtonisesti kauniita rakennuksia ja niiden kirjavalikoimat ovat monipuolisia. Kirjojen, äänilevyjen, kasettien, myös videokasettien lainaaminen on ilmaista.

Millainen lukija suomalainen sitten on? Vaikka suomalaiset alkavat jo elää informaatioteknologisessa yhteiskunnassa, jossa työtehtävät ja harrastukset ovat pitkälle eriytyneitä, he rakastavat edelleen teollisen yhteiskunnan yhtenäiskulttuurisia ihanteita. Tämä näkyy siitä, että he lukevat enemmän suomalaista kirjallisuutta, vaikka julkaisevat enemmän käänöskirjallisuutta; he lukevat enemmän kaunokirjallisuutta, vaikka tietokirjallisuutta on yhä enemmän tarjolla; ja he lukevat enimmäkseen miesten kirjoittamia teoksia, vaikka naisten osuus kirjailijakunnasta on yhä suurempi. Eriytynyt, erilaisuutta korostava kulttuuri on heille edelleen hieman vierasta.

Sodan ja yhteiskunnallisten kriisien suuri kuvaaja Väinö Linna on ollut viime vuosikymmeninä Suomen suosituin kirjailija, jota niin kirjailijat kuin tavalliset kansanhmisetkin ovat arvostaneet. Syynä tähän on ollut, että Linna on paitsi taiteellisesti oivaltava kertoja myös aihemaailmaltaan agraarinen kuten lukijakunnan suuren osan mentaalinen taustakin. Hän on Kalle Päätalon tapaan protestanttisen etiikan, 'työn uskonnon', suuria kirjailijoita Suomessa.

Modernia maailmaa hahmotetaan usein menneen maailman mentaliteetilla. Tämä näkyy kiinnostavasti myös eri ikäisten lukijoiden lukemisasenteissa. Yhteiskunnan muuttuessaakin kukin sukupolvi säilyttää koko joukon nuorena omaksumiaan lukumieltymyksiä. Kovia kokenut sotasukupolvi oli – kuten Katarina Eskola on osoittanut – vielä vuosikymmeniä myöhemmin kiintynyt selvästi vanhempaan kirjallisuuteen kuin sitä välittämästi nuorempi ja vanhempi lukijasukupolvi. Sota poikkeusoloiheen jätti ihmisten myöhempiinkin ajattelutapoihin pysyvät jäljet, joista on vaikea irrottautua.

Jos suomalaisen kirjallisuuden klassikoita nimetään painoslu-

kujen pohjalta, klassikkolistan kärkeen sijoittuvat Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat* (1848, 1860), joka on kokoelma Suomen sodasta 1808–1809 kertovia runoja, Kiven *Seitsemän veljestä* – molempia on painettu yli miljoona kappaletta – *Kalevala*, Linnan *Tuntematon sotilas* ja Ahon *Rautatie* (1884), pienoisromaani uuden liikennevälineen tulosta idylliseen maalaismaailmaan. Nämä kuten muutkin luetuimmat teokset ovat käsitelleet erityisesti Suomen historian kriisikausia. Ne ovat useimmiten kollektiivikuvauksia ja kuvaustavaltaan yleensä realistisia. Ne ovat enimmäkseen kansankuvausta, niissä on runsaasti huumoria ja kirjailijan asenne on usein demokraattinen, köyhän ihmisen puolella.

Eniten painettujen teosten lista on tietenkin osittain näennäinen suosikkilista. Siinä on teoksia, joita on luettu kouluissa ja yliopistoissa pakollisena lukemistona, ja niiden vapaaehtoinen lukeminen ei aina ole ollut yhtä innokasta.

Kuvan siitä, mitä suomalaiset lukevat silloin, kun he saavat vapaasti valita lukemansa, antavat kirjastojen lainaustiedot ja suosikkikirjailijakyselyt. Viime vuosikymmenten suomalaisten kotimaisia suosikkikirjailijoita ovat olleet Väinö Linna, Kalle Päätalo, Eeva Joenpelto ja Mika Waltari ja vastaavasti ulkomaisia suosikkeja amerikkalaiset John Steinbeck, Ernst Hemingway, Alister MacLean ja John Irving, latinalaisamerikkalainen García Márquez sekä venäläiset Dostojevski ja Tsehov. Nuori sukupolvi on kuitenkin koko ajan hakemassa uutta,

Eeva Joenpelto

ja viime vuosina on nuorten lukijoiden kiinnostuksen keskipisteeseen noussut amerikkalainen scifi, kauhu- ja fantasiakirjallisuus, joiden suosiota tukee myös televisio ja populaarikulttuuri. Silti on aivan ennen aikais- ta sanoa, että kyseessä olisi mikään lukemisen pysyvä muutos.

Liitteet

SUOMEN HISTORIA PÄHKINÄNKUORESSA
NIMIHAKEMISTO
LÄHDEKIRJALLISUUTTA

SUOMEN HISTORIA PÄHKINÄNKUORESSA

1150-luku

Ruotsalaisten ensimmäinen ristiretki Lounais-Suomeen. Sitä täydensivät 1200-luvulla Hämeeseen ja Karjalaan tehdyt toinen ja kolmas ristiretki, joiden avulla Ruotsi otti Suomen hallintaansa ja vakiinnutti vähitellen alueelle kristinuskon ja läntiset instituutiot. Ruotsista siirtyi asutusta vallatuille alueille.

119

1542

Turun piispa Mikael Agricola julkaisi suomenkielisen aapi-sen ja sen jälkeen useiden Raamatun osien, mm. koko Uuden testamentin, suomennoksia. Ne loivat perustan Suomen kirjakielelle. Agricolan johdolla myös Suomessa toteutettiin uskonpuhdistus.

1640

Perustettiin Suomen ensimmäinen yliopisto Turkuun, ja kaksi vuotta myöhemmin painettiin ensimmäisen kerran koko Raamattu suomeksi. Ruotsin valtakunnan asukkaina suomalaiset ottivat osaa eurooppalaisiin sotiin. Suomen kauppa suuntautui emämaahan ja Länsi-Eurooppaan. Suomi ruotsalaistui, ja Ruotsin kauden päättyessä Suomen aatelisto, papisto ja porvaristo puhuivat äidinkielenään ruotsia, talonpoikaisto suomea.

1809

Napoleonin ja Aleksanteri I:n sopimuksen mukaisesti Suomi liitettiin ruotsalais-venäläisen sodan jälkeen suuriruhtinaskuntana Venäjän valtakuntaan. Saamansa autonomisen aseman turvin Suomi pystyi kuitenkin seuraavina vuosikymmeninä vähitellen lujittamaan hallinnollista, juridista, taloudellista ja sivistyksellistä järjestelmäänsä. 1860-luvulta lähtien Suomessa alkoivat toimia säännöllisesti omat säätyvaltiopäivät ja maalla oli oma raha, 1870-luvulta alkoi nopeutuva teollistuminen.

1863

Jyväskylässä aloitti toimintansa maan ensimmäinen kansakoulunopettajaseminaari. Suomenkielisen kansanopetuksen laajentuminen sekä suomenkielisen sanomalehdistön kasvu loivat suomenkieliselle kulttuurille potentiaalisen yleisön, jonka varassa voitiin vuosisadan lopulla rakentaa menestyvä suomenkielinen kirjallisuus- taide- ja kulttuurielämä.

1899

Suomalaiset ja eurooppalainen sivistyneistö vetosivat Venäjän keisariin Suomen oikeuksien puolesta sen jälkeen, kun venäläistämispoliittikka oli pyrkinyt tiivistämään suuriruhtinaskunnan yhteyttä keisarikuntaan. Suomalaisten ”oikeustaistelu” korosti omaa kansallista identiteettiä.

1906

Venäjän vallankumouksen jälkeen Suomi sai yksikamarisen eduskunnan. Vaali tapahtui yleisen äänioikeuden pohjalta ja myös naisilla oli ääni- ja vaalioikeus.

1917

Suomen suuriruhtinaskunnan hallitus, senaatti, julisti maan joulukuun kuudentena päivänä itsenäiseksi. Leninin hallitus tunnusti ensimmäisenä maan itsenäisyyden. Samalla kuitenkin

kin Venäjän vallankumous levisi Suomeen. Valkoisten ja punaisten välinen verinen sisällissota talvella ja keväällä 1918 päättyi Saksan tukemien valkoisten voittoon, mutta sisällissodan muistot aiheuttivat vuosikymmenien ajaksi jännitteitä suomalaisen yhteiskuntaan. Suomesta tuli 1919 demokraattinen tasavalta.

1939–1944

Ribbentroppin ja Molotovin sopimuksen mukaisesti Neuvostoliitto pyrki toisen maailmansodan alkuvaiheessa liittämään Suomen Baltian maiden tavoin vaikutuspiiriinsä. Suomi kävi kaksi sotaa Neuvostoliittoa vastaan ja joutui luopumaan suuresta osasta Karjalaa ja mm. Viipurin kaupungista säilyttäen kuitenkin itsenäisyytensä. Huomattavan suuret sotakorvaukset köyhdyttivät maata, mutta loivat samalla pohjaa Suomen teollisuuden kasvulle sotien jälkeen.

121

1955

Suomi hyväksyttiin Pohjoismaiden neuvoston ja Yhdistyneiden Kansakuntien jäseneksi, ja seuraavien vuosikymmenten aikana se kansainvälisen kaupan, tietoliikenteen kehityksen, lisääntyvän matkailun ja ulkomailla tapahtuvan opiskelun ansiosta yhä enemmän kansainvälistyi.

1995

Suomi liittyi Euroopan unionin jäseneksi.

NIMIHAKEMISTO

ABC of Reading, 34
Abramov, Fedor, 35
Adam Bremeniläinen, 13
Agricola ja kettu, 76
Ahlqvist, August, 29
Aho, Juhani, 62, 116
Ahti, Risto, 108
Ahmatova, Anna, 35
Aitmatov, Zsingiz, 35
Ajastaikaa, 21
Alastalon salissa, 58
Alexandrian muisto, 95, 96 97
Almqvist, C.J.L. , 26
Alopaesus, Marianne, 35
Andersson, Claes, 86
Anhava, Tuomas, 34, 74
Anna palaa, 100
Antigone ja kansallinen etu, 95
Aristoteles, 80
Aronpuro, Kari, 82, 83, 84, 86
Arwidsson, Adolf Ivar, 18
Autio maa ja muita runoja, 74
Autio, Orvokki, 99
Avonainen lipas, 58
Axel, 102
Baader, Andreas, 91
Bergson, Henri, 57
Blomstedt, Jan, 100
Brecht, Bertolt, 86
Broms, Henri, 23
Bruno, 105
Bruno, Giordano, 105
Bulgakov, Mihail, 35
Canth, Minna, 99
Carpelan, Bo, 102, 103

Carstens, Wilhelmina, 55
Donner, Jörn, 35, 86
Dostojevski, Fjodor, 35, 56, 116
Eino Leino – legenda jo eläessään, 82
Eino Leino palkinto, 112
Eliot, T.S. , 34, 74, 78
Envall, Markku, 113
Ehrenburg, Ilja, 35
Elämiä, 108
Elävien Runoilijoiden Klubi, 108
Erään petturin puolustus, 95
Eskola, Antti, 95
Etto, Jorma, 21
Fagerholm, Monika, 107
Falkman, Charlotta, 55
Faulkner, William, 33
Finlandia-palkinto, 112
Finlandia-sarja, 102, 103, 104
Finlands Svenska Författarförening, 109
Freud, Sigmund, 57
Gallen-Kallela, Akseli, 48, 57
Geijer, Erik Gustaf, 26
Germania, 11, 12
Goethe, Johann Wolfgang, 25, 27
Gorki, Maxim, 35
Gottlund, Carl Axel, 44
Gummerus, Kaarlo Jaakko, 55
Haanpää, Pentti, 62, 66, 67, 98,
Haavikko, Paavo, 21, 34, 51, 52, 53, 54, 74, 75, 76, 77, 97, 98
Hannikainen, Pietari, 28
Hemingway, Ernest, 25, 33, 116
Herakleitos, 80
Herder, Johann Gottfried, 42
Himmler, Heinrich, 21
Hitler, Adolf, 33
Holmberg, Kalle, 98
Homer, 44, 80
Hormia, Osmo, 74
Hurskas kurjuus, 66

Hyry, Antti, 70
Hämäläinen, Helvi, 24, 112
Hämärän tanssit, 82
Hänen olivat linnut, 71
Härkönen, Anna-Leena, 105
Idström, Annika, 105, 106
Ihmiset suviyössä, 66
Inkala, Jouni, 108
Irving, John, 116
Iivana Julma, 77
Jansson, Tove, 35, 36
Jeesus Kristus, 91
Jevtushenko, Jevgeni, 35
Joenpelto, Eeva, 98, 116
Johdatus 1990-luvun ajatteluun, 93
Jos suru savuaisi, 78
Jotuni, Maria, 58
Joyce, James, 33, 58, 80
Juhannustanssit, 87, 104
Juslenius, Daniel, 13, 14
Kaila, Tiina, 105
Kajava, Viljo, 88
Kaksikymmentä ja yksi, 52
Kalevala, 14, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 98, 116
Kanava, 28
Kaplinski, Jaan, 95
Kauranen, Anja, 105
Kaurismäki, Aki, 18, 108
Kekkonen, Urho, 21, 96
Kianto, Ilmari, 62
Kihlman, Christer, 35, 86
Kiila, 31, 59
Kiiskinen, Jyrki, 108
Kilpi, Volter, 58, 98
Kirjaimet tulevat, 82
Kirjeitä Linkolan ohjelmasta, 91, 92, 93
Kirstinä, Väinö, 75, 76, 86
Kivi, Aleksis, 55, 56, 62, 99, 112, 116
Kivimaa, Arvi, 32

Koivisto, Mauno, 21
Korpela, Jorma, 35, 74
Koskenniemi, Veikko Antero, 25
Koskinen, Yrjö, 29
Krohn, Leena, 106
Kuusinen, Otto Ville, 48
Laestadius, Lars Levi, 71
Laine, Jarkko, 34, 75
Laitinen, Kai, 62, 74
Landet som icke är, 73
Lapualaisooppera, 86
Larni, Martti, 23
Lassila, Maiju, 58, 98
Laulu tulipunaisesta kukasta, 57
Lehtonen, Joel, 58, 62, 98
Leino, Eino, 49, 50, 57, 82, 112
Liksom, Rosa, 105, 106
Likt och olikt, 29
Linkola, Pentti, 90, 91, 92, 93, 95
Linnankoski, Johannes, 57
Linna, Väinö, 18, 35, 60, 62, 67, 68, 69, 88, 89, 115, 116
Lukemisia kaikille, 94
Lönnrot, Elias, 14, 41, 42, 43, 44, 45
Maailmasta, 81
Maa, jota ei ole, 73
Maamme, Vårt Land, 18, 19
Maamme Kirja, Boken om Vårt Land, 14, 17, 68
MacLean, Alistair, 116
Manillaköysi, 72
Manner, Eeva-Liisa, 34, 72, 75, 77, 78, 79, 80
Mannerheim, Carl Gustav Emil, 29, 96, 99
Mannerkorpi, Juha, 74
Márquez, García, 116
Matson, Alex, 33
May, Karl, 25
Majakovski, Vladimir, 32, 35
Meinhof, Ulrike, 91
Meri, Veijo, 70, 71, 76
Metsästä kaupunkiin, 62

Miehen tie, 66
Mies, joka rakasti vaimoaan liian paljon, 75
Mikkola, Marja-Leena, 86
Miller, Henry, 87
Moreeni, 60
Motmot, 108
Mussolini, Benito, 33
Musta aukko, 94
Mykle, Agnar, 87
Napoleon Bonaparte, 77, 120
Niemi, Aukusti Robert, 32
Nietzsche, Friedrich, 57
Nikolai I, 19
Nummi, Lassi, 75
Nummi, Markus, 107
Nummisuutarit, 112
Nuorena nukkunut, 64
Okker, Jaakko, 89
Oksanen, Aulikki, 86
Olsson, Hagar, 35
Orjatsalo, Aarne, 99
Paasikivi, Juho Kusti, 77, 96, 99
Paasilinna, Erno, 93, 94
Parkko, Tommi, 108
Parnasso, 113
Pasternak, Boris, 35
Paustovski, Konstantin, 35
Pekkanen, Toivo, 59, 60, 68
Peltoniemi, Jusa, 108
Pennanen, Eila, 98
Poltettu oranssi, 79
Pound, Ezra, 34, 74, 78
Praha 21.8.1968, 89
Puhetta, 76
Pulkkinen, Matti, 102
Punainen surupuku, 24
Punkakatemia, 100
Putkinotko, 58
Puut, kaikki heidän vihreytensä, 21

Pystynen, Tiina, 108
Päätaalo, Kalle, 20, 64, 98, 115, 116
Raamattu, 47, 119
Railo, Eino, 32
Rakeita, 113
Rasa, Risto, 20
Rasputin, Valentin, 35
Rauta-aika, 51, 98
Rautatie, 116
Romaanihenkilön kuolema, 102
Rossi, Matti, 86
Runeberg, Fredrika, 55
Runeberg, Johan Ludvig, 14, 15, 18, 22, 37, 116
Runoja, 80
Ruuth, Alpo, 86
Saarikoski, Pentti, 75, 80, 81, 82, 86
Saarinen, Esa, 100
Saaritsa, Pentti, 75
Salama, Hannu, 18, 87, 102, 103, 104
Salin, Eetu, 99
Salminen, Johannes, 95, 96, 97
Salo, Arvo, 86
Salokannel, Juhani, 105
Sanojen synty, 71
Sariola, Esa, 105
Schiller, Friedrich, 27
Schweitzer, Albert, 91
Seitsemän veljestä, 55, 116
Sholohov, Mihail, 35
Sibelius, Jean, 48, 57, 102
Sillanpää, Frans Emil, 18, 33, 62, 64, 65, 66,
Sinervo, Helena, 108
Sinube egyptiläinen, 69
Sirola, Harri, 100
Skiftesvik, Joni, 105
Snellman, Johan Vilhelm, 14, 15, 26, 28, 41, 42, 50, 96
Stalin, Josef, 21, 77
Steinbeck, John, 33, 116
Strindberg, August, 29, 56

Sukupolveni unta, 112
Suomalaisen kirjallisuuden historia, 19
Suomen herttuatar, 55
Suomen Kirjailijaliitto, 109
Synnyinmaa, 75
Säisä, Eino, 98
Södergran, Edith, 24, 35, 72, 73
Söderhjelm, Werner, 30
Tacitus, 11, 12
Talvipalatsi, 75
Tamminen, Petri, 108
Tampereen runot, 88
Tanssiinkutsu, 82
Tanssilattia vuorella, 82
Tarina suuresta tammesta, 49
Tarkiainen, Viljo, 19
Tavaststjerna, Karl August, 37
Tegnér, Esaias, 26
Tehtaan varjossa, 59
Tervo, Jari, 107
Tiainen, Arja, 100, 101
Toisia runoja, 80
Toisinajattelijan päiväkirjasta, 91
Tolstoi, Leo, 35, 56, 57
Topelius, Zachris, 14, 15, 17, 37, 55
Tsehov, Anton, 56, 116
Tuhkimo ja Mefisto, 100
Tulitikkuja lainaamassa, 58
Tuntematon sotilas, 68, 69, 116
Turkka, Sirkka, 20, 75,
Tulenkantajat, 31, 60
Tuuliöinä, 75
Tynni, Aale, 73
Tyven meri ynnä muita lastuja, 63
Tämä matka, 75, 78
Täällä Pohjantähden alla I–III, 68, 88
Odysseus, 58
Unelma paremmasta maailmasta, 90
Upton, Anthony, 21

Vaeltaja, 58
Waltari, Mika, 69, 70, 116
Vartio, Marja-Liisa, 70, 71
Westö, Kjell, 108
Viinin kärsimykset Venäjällä, 77
Viita, Lauri, 12, 60
Vindiciae Fennorum, 13, 14
Vänrikki Stoolin tarinat, 68, 116
Yhdeksän miehen saappaat, 68
Ylhäiset ja alhaiset, 55

LÄHDEKIRJALLISUUTTA

129

Aho, Kalevi Suomalainen musiikki ja Kalevala. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1985.

Alhoniemi, Pirkko Tarina suuresta tammesta. Eino Leinon nuoruudenruoelma. – Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja 21 (1965).

Alhoniemi, Pirkko Idylli särkyy. Kansallisromanttisten ideaalien mureneminen jälkiromantiikan ja realismin kauden kirjallisuudessamme. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1972.

Broms, Henri Mihin katosi meistä itäinen ihminen? Helsingin Sanomat 8. 8. 1981.

Eskola, Katarina Lukijoiden kirjallisuus Sinuhesta Sonja O:hon. Helsinki: Tammi 1990.

Eskola, Katarina Suomalaiset kirjanlukijoina. Helsinki: Tammi 1979.

Honko, Lauri (toim.), Kalevala ja maailman eepokset. Kalevalaseuran vuosikirja 65. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997.

Hosiaislouma, Yrjö (toim.), Hevosen sulkia. 1980-luvun suomalaisen kirjallisuuden tilanteita. Helsinki: Kirjastopalvelu 1991.

Hökkä, Tuula Mullan kirjoitusta, auringon savua. Näkökulmia Eeva-Liisa Mannerin runouteen ja sen modernisuuteen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1991.

Karkama, Pertti – Koivisto, Hanne (toim.), Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997.

Niemi, Juhani Suomalaisten suosikkikirjat. Hämeenlinna: Karisto 1983.

Niemi, Juhani Kirjailijoita ja epäkirjailijoita. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1983.

Kemiläinen, Aira Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1993.

Klinge, Matti Bernadotten ja Leninin välissä. Tutkielmia kansallisista aiheista. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö 1975.

Kunnas, Maria-Liisa Muodon vallankumous. Modernismin tulo suomenkieliseen lyriikkaan 1945-1959. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1981.

Kuusi, Matti – Anttonen, Pertti (toim.), Kalevala-lipas. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1985.

Lehtinen, Juha Häväistyskirjoituksesta ajankuvaksi. Hannu Salaman Finlandia-sarjan muotoutuminen kirjallisuuskritiikeissä. Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma Tampereen yliopistossa 1994.

Rantanen, Päivi Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997.

Riikonen, H.K. Paikkoja ja myyttejä. Tutkielmia Pentti Saarikosken Ruotsin-kauden tuotannosta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1996.

Sihvo, Hannes Soutu Bysanttiin. Paavo Haavikon metodin ja maailmankuvan tarkastelua. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1980.

Tarmio, Janne (toim.), Sammontakojat. Pentinkulman päivät Urjalassa 1985. Hämeenlinna: Karisto 1987.

